

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЮРЧЕНКО РИММА АРТУРІВНА

УДК 343.9

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ
СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Р.А. Юрченко**

Науковий керівник **Данилевській Андрій Олександрович**, кандидат юридичних наук, доцент

Кропивницький – 2023

АНОТАЦІЯ

Юрченко Р.А. Віктимологічна профілактика насильницьких статевих злочинів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький. – 2023.

У дисертації здійснено комплексне віктимологічне дослідження насильницьких статевих злочинів в структурі кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності як деструктивного явища, запропоновано детальну кримінологічну та віктимологічну характеристику таких суспільно небезпечних діянь та розроблено систему заходів та засобів віктимологічної профілактики.

Вказується, що під насильницькими статевими злочинами необхідно розуміти діяння, які посягають на статеву свободу та статеву недоторканість потерпілої особи шляхом спричинення їй фізичного та/або психічного насильства, передбачають настання тяжких та особливо тяжких наслідків для життя, здоров'я, честі та гідності особи, а також ускладнюють/унеможлиблюють виконання відведеної соціальної ролі у суспільстві. Із урахуванням ознак, наведених у дефініції диференційовано види статевих кримінальних правопорушень, які можуть вважатись насильницькими, на такі: зґвалтування (ст. 152 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 КК України) та примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).

Встановлено, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності є нетиповими для жінок (з 2018 по 2022 рік такі діяння вчинили 0,9 % жінок). Найбільш розповсюдженими є випадки залучення осіб жіночої статі у якості співучасників у таких суспільно небезпечних діяннях, зокрема у якості підбурювачів та пособників. Викладено кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє насильницькі

статеві злочини: чоловік (99 %) у віці 18–28 років (33 %), який має повну загальну середню та базову загальну середню освіту (61,6 %), працездатний, але такий, що ніде не працює та не навчається (65 %), громадянин України (98,7 %). Може характеризуватись такими додатковими кримінально-правовими ознаками як: стан алкогольного сп'яніння (25 %); раніше вчиняв кримінальні правопорушення (29 %); має судимість (19 %). Більшість осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини або мають статеві перверсії, або соціально дезадаптовані.

Із урахуванням даних державної статистичної звітності, правоохоронної та судової практики встановлено, що основними детермінантами насильницьких статевих злочинів є соціально-економічні та правові детермінанти, зокрема: 1) зумовлений пандемією гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS–CoV–2 та особливим правовим режимом воєнного стану високий рівень безробіття, який призводить до пошуку альтернативних способів матеріального забезпечення, що має наслідком зайняття незаконними видами діяльності, зокрема – проституцією, сутенерством, незаконним обігом порнографічних предметів тощо; 2) недостатня кількість бюджетних місць для навчання у закладах вищої освіти ускладнює/унеможлиблює отримання громадянами професії, що не дозволяє нормально працевлаштуватись та призводить до деградації та десоціалізації особистості; 3) особливий правовий режим воєнного стану змістив пріоритети держави, що уповільнило роботу над удосконаленням стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 4) військова агресія російської федерації проти України актуалізувала насильницькі статеві злочини, зокрема ті, що вчиняються із мотивів геноциду проти українського народу; 5) рудиментарність норм кримінального законодавства, а також невдала спроба редагування Кримінального кодексу України на підставі Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою

реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» призвели до низки практичних проблем, зокрема тих, що пов'язані із особливостями кваліфікації та розмежування статевих кримінальних правопорушень.

Актуалізовано також кореляцію між детермінантами насильницьких статевих злочинів та наслідками, які вони мають: 1) депопуляція населення через травмування, а також смерть потерпілих від таких діянь осіб; 2) зниження трудового потенціалу країни через втрату жертвами працездатності, а також здатності до перекваліфікації та зміни роду діяльності; 3) зростання рівня захворюваності (у т.ч. – психічних відхилень) населення; 4) побічний вплив на зростання кількості інших кримінальних правопорушень, які вчиняються зокрема із корисливих мотивів, а також мотиву помсти; 5) зниження рівня моральності населення у сфері статевих відносин; 6) деморалізація та десоціалізація неповнолітніх осіб; 7) потенційно високий ризик вторинної віктимізації; 8) алкоголізація та наркотизація суспільства; 9) негативний вплив на економіку держави, зумовлений витратами на покриття збитків, пов'язаних із медичним обслуговуванням потерпілих осіб, наданням їм юридичного та психологічного супроводу тощо; 10) факультативні дестабілізатори національної та економічної безпеки.

Зазначено, що у більшості випадків агресивна сексуальна поведінка кримінального правопорушника була зумовлена особливостями поведінки потерпілої особи. Аналіз правоохоронної та судової практики надав можливість диференціювати основні передумови, які сприяли встановленню та розвитку інтеракції між кримінальним правопорушником та жертвою на шість груп: 1) відповідність соціально-демографічних та психологічних особливостей потерпілих осіб сексуальним вподобанням кримінального правопорушника; 2) наявність матеріальної, службової або іншої залежності потерпілої особи від кримінального правопорушника; 3)

прихована/несвідома провокація статевого насильства зухвалою поведінкою, зовнішнім виглядом тощо; 4) здійснення діяльності, пов'язаної зі сферою надання сексуальних послуг; 5) стан алкогольного/наркотичного сп'яніння, спільного перегляду/створення порнографічних предметів, участь у нетрадиційних формах задоволення статевої пристрасті; 6) казус.

Встановлено, що інтеракцію жертви із особою, яка вчинила насильницький статевий злочин можна поділити на такі види: 1) тривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом тривалого часу, зокрема, знаходяться у родинних, службових та інших взаємовідносинах; 2) перманентний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі, однак спілкування не характеризується відносною періодичністю та тривалістю; 3) спонтанний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник не були знайомі до кримінальної стадії; 4) нетривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом декількох годин, в ході яких було реалізовано передкримінальну стадію в механізмі кримінально протиправної поведінки суб'єкта.

Вказано, що найбільш значний відсоток від загальної кількості потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості складають потерпілі від зґвалтування: 0,1 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь в Україні з 2018 року по грудень 2022 року. Здебільшого, потерпілими особами стають жінки (55,1 %), а також діти (48,9 %). Зокрема також відмічено зростання кількісного показника зґвалтування, яке вчиняється відносно малолітніх осіб. З 2018 по 2021 рік кількість зґвалтувань вчинених відносно малолітніх осіб зріс на 18,9 %, у 2022 році, порівняно із 2021 – кількість таких діянь знизилась на 65,5 %. Відсоток кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК України, які мають смертельні наслідки складає 7,7 %.

Виокремлено типи жертв насильницьких статевих злочинів, якими є: 1) активно-неагресивні жертви – комунікабельні особи, які є надмірно соціалізованими, що ускладнює процес сприйняття та усвідомлення ними

потенційної суспільної небезпечності діяння, яке відносно них планується/реалізується. Статеві протиправні діяння не провокуються; 2) активно-агресивні жертви – комунікабельні особи, поведінка яких має риси зухвалості, зокрема, вони також характеризуються зниженим рівнем емпатії, конфліктним стилем ведення діалогу, негативним сприйняттям критики. Статеві протиправні діяння не провокуються; 3) жертви-провокатори – особи, які своєю поведінкою (у тому числі така поведінка може мати пасивний характер), формують у правопорушника уявлення про можливість вчинити відносно неї статевий насильницький злочин. Часто такими жертвами є особи, відносно яких вчиняється домашнє насильство; 4) пасивна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через відсутність спроб до самозахисту та відвернення кримінального правопорушення відносно себе; 5) казуальна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через вплив об’єктивних факторів, незалежних від стилю поведінки; 6) фізично/гендерно приваблива жертва – особа, яка стала жертвою насильницького статевого злочину через особисті вподобання кримінального правопорушника.

Проведене кримінологічне дослідження дозволило обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до КК України, що спрямовані на удосконалення кримінально-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: доведено недоцільність вказівки в ч. 4 ст. 152 КК України на те, що наявність добровільної згоди особи, яка не досягла чотирнадцяти років, не виключає караності дій передбачених ч. 1 ст. 152 КК України. Доведено доцільність закріплення такого суспільно небезпечного діяння в ч. 2 ст. 155 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла чотирнадцяти років та удосконалення диференціації меж кримінальної відповідальності в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 155 КК України.

Встановлено, що віктимологічна профілактика насильницьких статевих злочинів передбачає застосування загальносоціальних, спеціально-

віктимологічних та індивідуально-профілактичних засобів та заходів впливу на особу жертви таких суспільно небезпечних діянь. Зауважено, що такі рівні є взаємозалежними та мають реалізовуватись одночасно із кримінологічним запобіганням суспільно небезпечній поведінці кримінального правопорушника. Визначено, що заходи загальносоціальної віктимологічної профілактики мають бути диференційовані на соціально-економічні, нормативно-правові, культурно-виховні та освітні. Основними із наведеного переліку є нормативно-правові заходи, до яких віднесено: 1) удосконалення кримінального законодавства, зокрема в частині унормування поняття та загального змісту сексуального насильства та його типових форм; 2) приведення кримінального законодавства у відповідність до вимог міжнародного гуманітарного права з метою спрощення процесу притягнення до кримінальної відповідальності за насильницькі статеві злочини військовослужбовців країни-агресора; 3) удосконалення процесу тлумачення ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни) з метою спрощення розуміння особливостей кваліфікації кримінального правопорушення органами досудового розслідування; 4) внесення змін до кримінального законодавства в частині доповнення КК України розділом, присвяченим кримінальним правопорушенням проти людяності.

Доведено, що організаційно-управлінські заходи доцільно реалізовувати, здебільшого, в межах спеціально-віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів. Такими заходами визначено: 1) сприяння остаточній інтеграції та функціонуванню Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, зокрема шляхом диференціації відомостей на відкриті для широкого кола користувачів та закриті, суб'єктами користування якими є органи, визначені у Кримінально-виконавчому кодексі України (по типу досвіду Польщі); 2) удосконалення методики розслідування насильницьких статевих злочинів,

зокрема тих, що вчинені в умовах воєнного стану військовими країни-агресора; 3) створення сучасних програм реабілітації та ресоціалізації осіб, які постраждали від насильницьких статевих злочинів; 4) розгалуження системи шелторів для осіб, які потерпіли від домашнього насильства; 5) спрощення порядку надання правової та психологічної допомоги, а також супроводу жертв статевого насильства; 6) створення/удосконалення «гарячих» ліній екстреної психологічної допомоги жертвам насильницьких статевих злочинів.

Акцентовано увагу на особливостях індивідуальної віктимологічної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів. Вказано, що індивідуальна профілактика має полягати у здійсненні безпосереднього впливу на свідомість потерпілої особи шляхом витіснення віктимних настанов та відновлення соціальної ролі. Зазначено, що особливу небезпеку становлять ситуації, які сприяють вторинній віктимізації осіб. Вторинну віктимізацію диференційовано на ту, яка має місце у випадку, коли особа стає свідком статевого насильства, а також ту, що пов'язана із повторним потраплянням у ситуацію з високим індексом віктимності. Доведено, що примусове спостереження за статевим насильством, яке вчиняється відносно іншої особи має розцінюватись як сексуальне насильство і відносно спостерігача, що підтверджується окремими положеннями міжнародного гуманітарного права. Вказано, що взаємодія із вимушеними спостерігачами статевого насильства набуває особливої актуальності у зв'язку із оприлюдненою інформацією щодо значної кількості випадків таких протиправних дій, які вчиняються військовими країни-агресора як прояв ненависті відносно українського народу.

Підсумовано, що заходи індивідуальної віктимологічної профілактики мають диференціюватись залежно від соціально-демографічних та медичних ознак особи жертви (вік, стать, фізіологічні та психологічні особливості тощо).

Ключові слова: кримінальні правопорушення, статеві свободи, статеві недоторканість, жертва, потерпілий, насильницькі статеві злочини, віктимна поведінка, віктимологічна профілактика, віктимологічне запобігання.

ABSTRACT

Yurchenko R.A. Victimological prevention of violent sexual crimes. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of doctor of philosophy in specialty 081 – Law. – Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi. – 2023.

A comprehensive victimological study of violent sexual crimes in the frame of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity as a destructive social phenomenon has been carried out in the dissertation. A detailed criminological and victimological characterization of such socially dangerous acts has been proposed, also the system of measures and means of victimological prevention has been developed on this basis.

It is indicated that violent sexual crimes should be understood as actions that encroach on the sexual freedom and sexual integrity of the victim by causing her\him physical and/or mental violence, imply the occurrence of serious and especially severe consequences for the life, health, honor and dignity of a person, and also make it difficult/impossible to fulfill the assigned social role in society. Taking into account the features given in the definition, the types of sexual criminal offenses that can be considered violent are qualified as: rape (Article 152 of the Criminal Code of Ukraine); sexual violence (Article 153 of the Criminal Code of Ukraine) and coercion into sexual intercourse (Article 154 of the Criminal Code of Ukraine).

It has been established that criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity are not typical of women (from 2018 till 2022, 0.9% of women committed such acts). The most common cases are the involvement of women as accomplices in such socially dangerous acts, in particular as instigators and accomplices. Criminological characteristics of a person who commits violent sexual crimes are described as the following: a man (99%) aged 18–28 years (33%), who has secondary education (61.6%), able to work, but does not work or study anywhere (65%), a citizen of Ukraine (98.7%). He can be characterized by

such additional criminal legal features as: the state of alcohol intoxication (25%); previously committed criminal offenses (29%); has a criminal record (19%). The majority of persons who have committed violent sexual crimes have either sexual perversions or are socially maladjusted.

Regarding the data of state statistical reporting, law enforcement and judicial practice, it has been established that the main determinants of violent sexual crimes are socio-economic and legal ones, in particular: 1) caused by a pandemic of acute respiratory disease COVID-19, caused by the SARS-CoV-2 coronavirus and by martial law, a high level of unemployment, leads to the search for alternative ways of financial support, which results in illegal activities in particular, prostitution, pimping, illegal circulation of pornographic items, etc.; 2) the insufficient number of budgetary places for those studying in higher education institutions makes it difficult/impossible for citizens to obtain a profession, which prevents normal employment and leads to the degradation and desocialization of the individual; 3) special legal regime of martial law shifted the state's priorities, which slowed down the work on improving the strategy of preventing criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person; 4) military aggression of the Russian Federation against Ukraine actualized violent sexual crimes, in particular those committed with motives of genocide against Ukrainian people; 5) rudimentary norms of criminal legislation, as well as an unsuccessful attempt to edit the Criminal Code of Ukraine on the basis of the Law of Ukraine dated 06.12.2017 No. 2227-VIII "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena" led to a number of practical problems, in particular those related to the specifics of qualification and delineation of sexual criminal offenses.

The correlation between the determinants of violent sexual crimes and their consequences has also been updated: 1) depopulation of people due to injuries, as well as the death of victims of such acts; 2) reduction of labor potential of the

country due to the victims' loss of working capacity, as well as the ability for retraining and changing the type of activity; 3) increase in the level of morbidity (including mental disorders) of the population 4) a side effect concerning the increase of other criminal offenses, which are committed in particular for selfish motives, as well as the motive of revenge; 5) the decrease in the level of morality of the population in the field of sexual relations; 6) demoralization and desocialization of minors; 7) a potentially high risk of secondary victimization; 8) alcoholization and narcotization of society; 8) alcoholization and narcotization of society; 9) negative impact on the state economy caused by the costs of covering losses related to the medical care of injured persons, providing them with legal and psychological support, etc.; 10) optional destabilizers of national and economic security.

It is noted that in most cases aggressive sexual behavior of the criminal offender was determined by the way the victim's behaved. Analysis of law enforcement and judicial practice made it possible to differentiate the main preconditions that contributed to the establishment and development of the interaction between a criminal offender and a victim into six groups: 1) the correspondence of socio-demographic and psychological characteristics of a victims to sexual preferences of a criminal offender; 2) the existence of material, official or other dependence of a victim on a criminal offender; 3) covert/unconscious provocation of sexual violence by defiant behavior, appearance, etc.; 4) carrying out activities related to the provision of sexual services; 5) the state of alcoholic/narcotic intoxication, joint viewing/creation of pornographic objects, participation in non-traditional forms of sexual satisfaction; 6) incident.

It has been established that a victim's interaction with a person who has committed a violent sexual crime can be divided into the following types: 1) long-term relationship -the victim and the criminal offender have known each other for a long time, in particular, are in family, work and other relationships; 2) permanent relationship - the victim and the criminal offender are familiar, but don't

communicate frequently ; 3) spontaneous relationship - the victim and the criminal offender were not acquainted before the criminal stage; 4) a short-term relationship - the victim and the criminal offender have known each other for several hours, during which the pre-criminal stage in the mechanism of criminally illegal behavior of the subject was implemented.

It is indicated that the most significant percentage out of the total number of victims of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity are rape victims: 0.1% of the total number of socially dangerous acts in Ukraine from 2018 till December 2022. Most of the victims are women (55.1%), as well as children (48.9%). In particular, an increase in the quantitative indicator of rape committed against minors has also been noted. From 2018 till 2021, the number of rapes committed against minors increased by 18.9%, in 2022, compared to 2021, the number of such acts decreased by 65.5%. The percentage of criminal offenses provided for by Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine, which have fatal consequences, is 7.7%.

The types of victims of violent sexual crimes are singled out, which are: 1) active-non-aggressive victims - sociable individuals who are excessively socialized, which complicates the process of their perception and awareness of potential social danger of an act that is planned/implemented in relation to them. Sexual offenses are not provoked; 2) active-aggressive victims - sociable persons whose behavior has features of impudence, in particular, they are also characterized by a reduced level of empathy, a conflictual style of a dialogue, and a negative perception of criticism. Sexual offenses are not provoked, 3) victims-provocateurs – persons who, by their behavior (such behavior may be passive), create in the offender an idea of the possibility of committing a sexually violent crime against them. Such victims are often victims of domestic violence; 4) passive victim - a person who has experienced sexual violence due to the lack of attempts to self-defense and prevention of a criminal offense against herself/himself; 5) casual victim - a person who has experienced sexual violence due to the influence of objective factors independent of her/his style of behavior; 6) physically/gender

attractive victim - a person who became a victim of a violent sexual crime due to personal preferences of a criminal offender.

The conducted criminological investigation made it possible to substantiate the need for amendments to the Criminal Code of Ukraine, aimed at improving criminal law enforcement of preventing criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person: we recognize the inexpediency of the instruction in Part 4 of Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine on the fact that the presence of voluntary consent of a person under fourteen does not exclude the punishment of actions provided for in Part 1 of Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine. We prove the expediency of enshrining such a socially dangerous act in Part 2 of Art. 155 of the Criminal Code of Ukraine by establishing criminal liability for committing acts of a sexual character with a person under fourteen and improving differentiation of the limits of criminal liability in the sanctions of Part 1 and Part 2 of Art. 155 of the Criminal Code of Ukraine.

It has been established that victimological prevention of violent sexual crimes involves the use of general-social, special - victimological and individual preventive means and measures of influence on the victim of such socially dangerous acts. It is noted that such levels are interdependent and must be implemented simultaneously with the criminological prevention of socially dangerous behavior of a criminal offender. It was determined that social victimological preventive measures should be differentiated into socio-economic, regulatory-legal, cultural and educational. The main ones from the above list are regulatory and legal measures, which include: 1) improving criminal legislation, in particular in terms of normalizing the concept and general content of sexual violence and its typical forms; 2) bringing criminal legislation into compliance with the requirements of international humanitarian law in order to simplify the process of bringing military personnel of the aggressor country to criminal responsibility for violent sexual crimes; 3) improving interpretation of Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine (violation of the laws and customs of war) in order to simplify the understanding of how to qualify a criminal offense peculiarities by

pre-trial investigation bodies; 4) introducing changes to the criminal legislation in terms of supplementing the Criminal Code of Ukraine with a section devoted to criminal offenses against humanity.

It has been proven that it is advisable to implement organizational and administrative measures, mostly within the frame of special victimological prevention of violent sexual crimes. Such measures are defined as: 1) promotion of final integration and functioning of the Unified Register of persons convicted of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a minor, and strengthening responsibility for crimes committed against sexual freedom and sexual integrity of a minor, in particular by differentiating the information into open for a wide range of users and closed, the subjects of use of which are the bodies defined in the Criminal Executive Code of Ukraine (according to Polish experience); 2) improvement of violent sexual crimes methods of investigation , in particular those committed under martial law by the military of the aggressor country; 3) creation of modern rehabilitation and resocialization programs for victims of violent sexual crimes; 4) branching out the system of shelters for persons who suffered from domestic violence; 5) simplification of the procedure for providing legal and psychological assistance, as well as accompanying victims of sexual violence; 6) creation/improvement of emergency psychological assistance hotlines for victims of violent sexual crimes.

Attention is focused on the peculiarities of individual victimological prophylaxis of victims of violent sexual crimes behavior. It is indicated that individual prophylaxis should consist in making a direct impact on the consciousness of the victim by ousting the victim demeanor and restoring her/his social role. It is noted that situations which contribute to secondary victimization of individuals are particularly dangerous. Secondary victimization is differentiated into the one which occurs when a person witnesses sexual violence, and the one which is associated with re-entering the situation with a high victimization index.

It has been proven that forced observation of sexual violence, which is committed against another person, should be considered as sexual violence against

the observer as well, which is confirmed by certain provisions of international humanitarian law. It is indicated that the interaction with forced observers of sexual violence becomes especially relevant regarding published information about a significant number of cases of such illegal actions, which are committed by the military of the aggressor country as a manifestation of their hatred towards Ukrainian people.

It was concluded that individual victimological preventive measures should be differentiated depending on the socio-demographic and medical characteristics of the victim (age, gender, physiological and psychological characteristics, etc.).

Key words: criminal offenses, sexual freedom, sexual integrity, victim, violent sexual crimes, victim behavior, victimological prophylaxis, victimological prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Yurchenko R.A. The right for sexual freedom and sexual immunity as an element of violent sexual crime. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. №6. Part 1. P. 185-190

2. Юрченко Р.А. Окремі аспекти кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. №62. С. 310-314.

3. Yurchenko R.A. Certain aspects of victimological prevention of violent sexual assaults. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations* : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. P. 576-594

4. Юрченко Р.А. Роль жертви у генезі злочинної поведінки. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 54-57.

5. Юрченко Р.А. Удосконалення кримінального законодавства України щодо відповідальності за насильницькі статеві злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 260-263.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Юрченко Р.А., Данилевський А.О. Применение символдраммы в практике работы с жертвами, пережившими сексуальное насилие. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 року)*. Кривий Ріг, 2018. С. 330-334.

2. Юрченко Р.А. Патопсихологічні особливості рис суб'єкта статевих насильницьких злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез*

доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2019. С. 236-238.

3. Юрченко Р.А. Отдельные аспекты криминологической характеристики личности преступника, совершившего насильственные половые преступления. *Pregătirea profesională a cadrelor pentru subdiviziunile ministerului afacerilor interne și alte organe de drept: Conferinta stiintifico-practica internationala* (din 4 decembrie 2020). Chișinău, 2021. P. 566-570.

4. Юрченко Р.А. Протидія насильницьким статевим злочинам в Україні. International scientific and practical conference «*European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice*»: conference proceedings, February 26-27, 2021. Wloclawek, Republic of Poland: «Baltija Publishing». С. 207-211.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ	32
1.1. Кримінологічно значущі ознаки насильницьких статевих злочинів	32
1.2. Особа злочинця, який вчинив насильницький статевий злочин	64
1.3. Детермінанти, що впливають на вчинення насильницьких статевих злочинів	95
Висновки до 1 розділу	114
РОЗДІЛ 2. ВІКТИМОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ ЖЕРТВ НАСИЛЬНИЦЬКИХ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ.....	117
2.1. Жертва і її роль в механізмі кримінально протиправної поведінки.....	117
2.2. Структура особистості та типологія жертв насильницьких статевих злочинів	140
Висновки до 2 розділу	155
РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛАКТИКА ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖЕРТВ НАСИЛЬНИЦЬКИХ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ	159
3.1. Зарубіжний досвід кримінально-правового запобігання та кримінологічної профілактики насильницьких статевих злочинів	159
3.2. Віктимологічні аспекти загальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів	176
3.3. Віктимологічні аспекти індивідуальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів	192
Висновки до 3 розділу	206
ВИСНОВКИ.....	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	218
ДОДАТКИ.....	243

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розвиток держави в сучасних умовах, загострених соціально-економічною нестабільністю та політичною кризою, потребує створення більш ефективної системи запобігання кримінальним правопорушенням, які здійснюють перманентний деструктивний вплив на низку суспільних відносин, що захищені на конституційному рівні. Одними із таких суспільно небезпечних діянь є кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. У Конституції України задекларовано пріоритет норм міжнародного права, а отже, закріплені основні принципи низки міжнародних нормативно-правових актів. Зокрема, у ст. 3 Основного Закону визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Позитивним кроком на шляху до подолання насильницької статевої кримінально протиправної діяльності стало прийняття Закону України від 20.06.2022 № 2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». Водночас, не дивлячись на поступову інтеграцію у національну нормативно-правову базу міжнародних та європейських стандартів захисту громадян від статевих насильств, аналіз державної статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального прокурора свідчить про нестабільну динаміку таких кримінальних правопорушень. Так, у 2018 році було обліковано 821 кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (0,16 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 44,2 % із них – тяжкі; у 2019 році вчинено 750

статевих кримінальних правопорушень (0,16 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 41 % – тяжкі; у 2020 – 740 (0,20 % від загальної кількості), 38,2 % – тяжкі; у 2021 – 930 (0,28 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 36,3 % – тяжкі; у 2022 році – 623 (0,17 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 39 % – тяжкі; станом на березень 2023 року було обліковано 214 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (0,18 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 37,8 % – тяжкі.

Наведене свідчить про недостатню ефективність кримінально-правових заходів боротьби із такими явищами, а також про відсутність позитивного впливу від зміни підходу до визначення сутності та змісту кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, який було інтегровано в Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Незадовільним є і стан кримінологічного захисту громадян від таких суспільно небезпечних діянь. Аналіз судової практики надав можливість встановити, що одним із основних детермінантів статевих кримінальних правопорушень є віктимна поведінка потерпілих осіб, що свідчить про актуалізацію проблеми віктимологічної профілактики та запобігання віктимній поведінці жертв насильницьких статевих кримінальних правопорушень.

Особливості віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів досліджуються представниками різних галузей юридичної науки, що обумовлено складністю і багатоаспектністю цього феномену. Значний внесок у розробку цієї проблематики здійснено й представниками науки кримінального права та кримінології у різний час, зокрема, у наукових працях М.С. Андріяшевської, І.О. Бандурки, О.М. Бандурки, А.Б. Благої, С.С. Вітвіцького, В.В. Вітвіцької, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.М. Гуміна,

А.О. Данилевського, А.О. Джужи, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, М.В. Корнієнка, С.С. Косенко, А.М. Орлеана, О.В. Синєокого, Є.С. Назимка, А.А. Небітова, Т.І. Пономарьової, М.В. Сенаторова, Д.М. Тичини, В.О. Тулякова, В.І. Шакуна та ін. Проведені дослідження стосуються багатьох питань запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, однак їх аналіз свідчить про відсутність у кримінологічній науці єдиного підходу до встановлення сутності та змісту віктимності в детермінаційному комплексі таких суспільно небезпечних діянь, а також особливостей їх віктимологічної профілактики.

Викладене вище вказує на актуальність і доцільність наукового дослідження віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів, що обумовило вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України № 722/2019), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (Указ Президента України №5/2015), Стратегії національної безпеки України (Указ Президента № 287/2015, 392/2020), Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України № 501/2015, 119/2021), Плану наукової роботи Міністерства внутрішніх справ України на 2023 рік, рекомендованого до затвердження рішенням постійного консультативного органу Міністерства внутрішніх справ України «Наукова рада Міністерства внутрішніх справ України» (протокол №2 від 27.12.2022). Роботу виконано в межах науково-дослідної теми Донецького державного університету внутрішніх справ «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (Операції об'єднаних сил)» на 2020-2024 рр. (номер державної реєстрації 0120U105580).

Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Донецького юридичного інститут МВС України 03.10.2017 (протокол № 2).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне кримінологічне дослідження віктимної поведінки жертв насильницьких статевих злочинів, складення детальної кримінологічної характеристики жертв насильницьких статевих злочинів та розроблення на цій основі системи заходів та засобів віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів в Україні.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *завдань*:

- проаналізувати кримінологічно значущі ознаки насильницьких статевих злочинів;
- охарактеризувати особу злочинця, який вчинив насильницький статевий злочин;
- дослідити детермінанти, що впливають на вчинення насильницьких статевих злочинів;
- охарактеризувати жертву та її роль в механізмі кримінально протиправної поведінки;
- проаналізувати структуру особистості та типологію жертв насильницьких статевих злочинів;
- проаналізувати зарубіжний досвід, із урахуванням якого сформулювати пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України в частині відповідальності за насильницькі статеві злочини;
- розглянути віктимологічні аспекти загальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів;
- дослідити віктимологічні аспекти індивідуальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів.

Об'єктом дослідження є соціально-правові основи вчення про жертв злочинів, а також суспільні відносини, пов'язані із віктимологічною профілактикою.

Предметом дослідження є віктимологічна профілактика насильницьких статевих злочинів.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань застосовано сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що надали можливість усебічно вивчити об'єкт дослідження. *Загальнонаукові* методи (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) надали можливість деталізувати зміст питань, розглянутих у роботі (розділ 1-3); спеціальні методи: *формально-логічний* метод дав змогу з'ясувати логіко-методологічні засади побудови основних дефініцій (розділ 1-3); *компаративістський* метод застосовувався при аналізі специфіки кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканності особи у зарубіжних країнах, а також оцінки можливостей упровадження цього досвіду у вітчизняне законодавство (підрозділ 3.1); метод *контент-аналізу* дозволив опрацювати матеріали кримінальних проваджень за окремими кількісно-якісними показниками (розділ 1-3); метод *соціологічного опитування* використано для з'ясування ефективності правозастосовної діяльності та вивчення обставин, що сприяють насильницькій статевій віктимізації (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1); *психологічні* методи сприяли розкриттю віктимологічних ознак і властивостей жертв насильницьких статевих злочинів, а також їх ролі у механізмі кримінально протиправної поведінки (підрозділ 2.1, 2.2); *статистичний метод* дав змогу проаналізувати зібрані емпіричні дані, а також офіційну статистичну звітність (розділ 1-3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Офісу Генерального прокурора України, Міністерства внутрішніх справ України; результати вивчення 185 кримінальних проваджень та 417 вироків за ст.ст. 152-154 КК України; зведені дані опитування 215 респондентів (слідчих та оперативних працівників Національної поліції України) у Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Київській, Львівській, Луганській, Харківській, Чернігівській областях.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних проблем віктимологічної

профілактики насильницьких статевих злочинів із урахуванням сучасного стану кримінального законодавства, правоохоронної діяльності та кримінологічної політики. У роботі обґрунтовано низку нових концептуальних положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

- доведено доцільність диференціації заходів віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів залежно від типу суспільно небезпечної поведінки злочинця на такі: 1) суспільно небезпечна поведінка, зумовлена статевими перверсіями: проведення культурно-виховних та освітніх заходів із потенційними/реальними жертвами насильницьких статевих злочинів; проведення реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення соціальної ролі потерпілих осіб у суспільстві; забезпечення психологічного та правового супроводу жертв протягом досудового розслідування та судового розгляду; удосконалення тактики та методики взаємодії правоохоронних органів із жертвами з метою витіснення стигматуючих факторів; 2) суспільно небезпечна поведінка, спрямована на вчинення насильницького статевих злочину без мети задоволення статевої пристрасті: будування стратегії взаємодії із жертвами, спрямованої на встановлення особливостей їх інтеракції із кримінальним правопорушником; визначення ролі та особливостей передкримінальної поведінки жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки; закріплення у свідомості жертви факту відсутності її безпосередньої вини у вчиненому відносно неї суспільно небезпечному діянні;

- визначено місце мотивації на вчинення насильницького статевих злочину в механізмі інтеракції злочинця та жертви. Насильницький статевий злочин у більшості випадків зумовлюється комплексом особистісних якостей кримінального правопорушника, в який інтегрується механізм віктимної поведінки жертви. Цикли мотивації в межах перверсивної кримінально протиправної поведінки диференційовані на такі: 1) актуалізація – визнання суб'єктом протиправного діяння прагнення та спроможності вчинити

насильницький статевий злочин; 2) пролонгація – остаточне закріплення мотиву та мети, проведення елементарних маніпулятивних дій, спрямованих на підготовку кримінального правопорушення; 3) кульмінація – вчинення насильницького статевих злочину; 4) деактуалізація – вчинення посткримінальних дій. Доведено, що за умови спонтанного насильницького статевих злочину механізм мотивації спрощується до двох циклів: актуалізації та кульмінації;

– запропоновано комплекс реабілітаційних заходів для жертв насильницьких статевих злочинів в умовах вторинної віктимізації (жертв-спостерігачів). Доведено, що такими заходами мають бути: 1) встановлення особливостей реалізації кримінальним правопорушником кримінально протиправного умислу, а також мотиву та мети насильницького статевих злочину; за умови, якщо таке діяння не було вчинено з метою задоволення статевої пристрасті, необхідним є опрацювання із жертвою послідовності дій кримінального правопорушника та встановлення специфіки реакції спостерігача; 2) якщо насильницький статевий злочин був вчинений відносно близької для спостерігача особи, первинними заходами мають стати встановлення рівня деструкції впливу, який було здійснено на всіх фактичних жертв; 3) запровадження програм для віктимологічного захисту та супроводу жертв-спостерігачів насильницьких статевих злочинів; 4) залучення до роботи із жертвами-спостерігачами сексопатологів з метою уникнення потенційної зміни уявлень про нормальне статеве життя;

– на основі кримінологічного дослідження обґрунтовано доцільність внесення змін та доповнень до КК України, що спрямовані на удосконалення кримінально-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: доведено недоцільність вказівки в ч. 4 ст. 152 КК України на те, що наявність добровільної згоди особи, яка не досягла чотирнадцяти років, не виключає караності дій передбачених ч. 1 ст. 152 КК України. Обґрунтовано доцільність закріплення такого суспільно

небезпечного діяння в ч. 2 ст. 155 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла чотирнадцяти років та удосконалення диференціації меж кримінальної відповідальності в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 155 КК України.

удосконалено:

– дефініцію віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів, під якою запропоновано розуміти систему державних та громадських заходів та засобів, спрямованих на удосконалення кримінологічної ситуації та загального кількісно-якісного показника кримінально протиправної діяльності в країні шляхом запобігання насильницьким статевим злочинам за допомоги зниження віктимного потенціалу громадян, а також усунення детермінантів, які підвищують індекс віктимності населення;

– теоретичні підходи до типології жертв насильницьких статевих злочинів: 1) активно-неагресивні жертви – комунікабельні особи, які є надмірно соціалізованими, що ускладнює процес сприйняття та усвідомлення ними потенційної суспільної небезпечності діяння, яке відносно них планується/реалізується. Статеві протиправні діяння не провокуються; 2) активно-агресивні жертви – комунікабельні особи, поведінка яких має риси зухвалості, зокрема, вони також характеризуються зниженим рівнем емпатії, конфліктним стилем ведення діалогу, негативним сприйняттям критики. Статеві протиправні діяння не провокуються; 3) жертви-провокатори – особи, які своєю поведінкою (у тому числі така поведінка може мати пасивний характер), формують у правопорушника уявлення про можливість вчинення відносно них статевого насильницького злочину. Часто такими жертвами є особи, відносно яких вчиняється домашнє насильство; 4) пасивна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через відсутність спроб до самозахисту та відвернення кримінального правопорушення відносно себе; 5) казуальна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через вплив об’єктивних факторів, незалежних від стилю поведінки; 6) фізично/гендерно

приваблива жертва – особа, яка стала жертвою насильницького статевого злочину через особисті вподобання кримінального правопорушника;

– теоретичні підходи до кримінологічних ознак особи кримінального правопорушника, який вчиняє насильницькі статеві злочини: чоловік (99 %) у віці 18–28 років (33 %), який має повну загальну середню та базову загальну середню освіту (61,6 %), працездатний, але такий, що ніде не працює та не навчається (65 %), громадянин України (98,7 %). Може характеризуватись такими додатковими кримінально-правовими ознаками як: стан алкогольного сп'яніння (25 %); раніше вчиняв кримінальні правопорушення (29 %); має судимість (19 %). Більшість осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини або мають статеві перверсії, або соціально дезадаптовані;

– теоретичні підходи до видів інтеракції жертви із особою, яка вчинила насильницький статевий злочин можна поділити на такі види: 1) тривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом тривалого часу, зокрема, знаходяться у родинних, службових та інших взаємовідносинах; 2) перманентний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі, однак спілкування не характеризується відносною періодичністю та тривалістю; 3) спонтанний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник не були знайомі до кримінальної стадії; 4) нетривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом декількох годин, в ході яких було реалізовано передкримінальну стадію в механізмі кримінально протиправної поведінки суб'єкта.

дістало подальшого розвитку:

– диференціація основних кримінологічно значущих ознак насильницьких статевих злочинів, якими є такі: 1) подолання опору жертви або її близьких осіб шляхом застосування фізичного та/або психічного примусу або погрози такого насильства, яка сприймалась потерпілою особою як реальна; 2) нівелювання нормами моралі в статевій сфері; 3) мета, яка

полягає у задоволенні статевої пристрасті або інших особистих мотивів за рахунок насильства, яке здійснюється відносно потерпілої особи, у тому числі у випадках, коли статеве насильство вчиняється не відносно неї, а у її присутності; 4) наявність прямого умислу на вчинення насильницького статевих злочину, ігнорування потенційної небезпеки наслідків від таких діянь; 5) спрямування насильницьких дій відносно конкретної особи або групи осіб, обраних кримінальним правопорушником із урахуванням власних уподобань та/або інших об'єктивних та суб'єктивних факторів (передкримінальна зухвала/провокативна поведінка, соціально-демографічні ознаки жертви тощо);

— теоретичні підходи до встановлення взаємозв'язку між детермінантами насильницьких статевих злочинів та їх наслідками: 1) депопуляція населення через травмування, а також смерть потерпілих від таких діянь осіб; 2) зниження трудового потенціалу країни через втрату жертвами працездатності, а також здатності до перекваліфікації та зміни роду діяльності; 3) зростання рівня захворюваності (у т.ч. – психічних відхилень) населення; 4) побічний вплив на зростання кількості інших кримінальних правопорушень, які вчиняються зокрема із корисливих мотивів, а також мотиву помсти; 5) зниження рівня моральності населення у сфері статевих відносин; 6) деморалізація та десоціалізація неповнолітніх осіб; 7) потенційно високий ризик вторинної віктимізації; 8) алкоголізація та наркотизація суспільства; 9) негативний вплив на економіку держави, зумовлений витратами на покриття збитків, пов'язаних із медичним обслуговуванням потерпілих осіб, наданням їм юридичного та психологічного супроводу тощо; 10) факультативні дестабілізатори національної та економічної безпеки;

— наукові підходи до соціально-економічних заходів віктимологічної профілактики: 1) розширення меж соціального захисту особливо вразливих категорій населення (дітей, жінок, осіб із інвалідністю та осіб похилого віку), а також тих, що потребують специфічного захисту

(свідків кримінальних правопорушень, жертв домашнього насильства тощо); 2) розширення мережі волонтерських організацій; 3) створення нових робочих місць, актуалізованих під потреби сучасного суспільства; 4) вирішення проблеми зовнішньої трудової міграції (як одного зі способів використання осіб у торгівлі людьми); 5) сприяння розвитку спеціалізованих центрів із надання допомоги жертвам сексуального насильства та насильства за ознакою статі; 6) удосконалення процедури захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) створення сучасних програм реабілітації жертв насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що були вчинені військовослужбовцями країни-агресора.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджено та мають перспективи подальшого використання у:

- *законотворчій діяльності* – під час удосконалення законодавства щодо запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості в Україні;

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення наукових проблем запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 03.04.2023);

- *правозастосовній діяльності* – для розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій, організаційних рішень і цільових програм (планів) з питань запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості (акт впровадження в діяльність ГУНП в Дніпропетровській області від 05.09.2022);

- *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, кримінального права, а також проведення різних видів занять з відповідних дисциплін у системі підвищення кваліфікації працівників оперативних

підрозділів, превентивної діяльності Національної поліції України (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 03.04.2023).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено автором на виступах на всеукраїнській та міжнародних науково-практичних конференціях: «Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів» (м. Кривий Ріг, 2018 р.); «Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку» (м. Харків, 2019 р.); «Pregătirea profesională a cadrelor pentru subdiviziunile ministerului afacerilor interne și alte organe de drept» (м. Chișinău (Republica Moldova), 2020 р.); «European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice» (м. Wloclawek (Republic of Poland), 2021 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у дев'яти наукових публікаціях, серед яких одна колективна монографія, три статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, чотири – у збірниках тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (232 найменування) і 3 додатків, викладених на 16 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 258 сторінок, обсяг основного тексту – 198 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКИХ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Кримінологічно значущі ознаки насильницьких статевих злочинів

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності осіб є одними із розповсюджених діянь, що підтверджується як аналізом державної статистики, так і судової практики. На сьогоднішній день кримінальне законодавство, не дивлячись на низку змін, які були внесені у 2018 році не може в повній мірі вирішити проблему стабільного зростання кількісного та негативну зміну якісного показника таких суспільно небезпечних діянь, що свідчить про необхідність інтеграції у практичну діяльність допоміжних заходів та засобів впливу на кримінально протиправну діяльність.

Вчені також звертають увагу на те, що сексуальне насильство належить до глобальних викликів сучасності. Серед причин, які сприяли інтенсифікації криміногенних загроз в цій частині, на першому плані – ідеологічні засади радянського періоду, культурологічні особливості, ментальність значної частини українського суспільства. За радянських часів вважалося, що статеve спілкування не може бути надбанням публічності [171, с. 36]. Разом з тим, сьогодні наша держава визнає існування домашнього насильства, сексуального насильства, гендерно обумовленого насильства та інших форм посягання на статеvu свободу та статеvu недоторканність. Вказане зумовлює формування специфічного механізму реагування на статеві кримінальні правопорушення шляхом реформування кримінального законодавства та створення кримінологічних стратегій.

Загальновизнаним є твердження про те, що кримінально протиправна діяльність – це складне соціальне явище, яке повністю визначає суперечності постійно змінюваних соціальних процесів та явищ криміногенного, антикриміногенного та соціального характеру, які взаємодіють між собою.

Саме тому, перш ніж надати кримінологічну характеристику окремому виду кримінальних правопорушень, вважаємо за необхідне зупинитись на розгляді поняття «кримінологічна характеристика».

Етимологічна категорія «характеристика» походить від грецької «той, що служить відмітною ознакою». Відповідно до тлумачних словників «характеристика» – це опис, аналіз, оцінювання певних явищ, відмінних особливостей когось або чогось; опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак, кого-, чого-небудь [184, с. 729]. Отже, характеристика – інформація щодо найбільш загальних якостей, притаманних досліджуваному явищу. Зважаючи на те, що кримінологія досліджує злочинність, кримінологічна характеристика містить узагальнену інформацію щодо особливостей певного виду злочинності [191, с. 246].

Аналіз наукової літератури дозволяє відзначити, що у кримінологічній науці залишається дискусійним питання визначення поняття «кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень». Заслуговує на увагу позиція вчених, які вважають, що сприймаючи кримінологічну характеристику як сукупність певних статистичних показників, які ілюструють тенденції злочинних явищ, можна побудувати її перспективну модель. І лише за результатами аналізу якісних показників, які можна отримати при вивченні матеріалів кримінальних проваджень, судових рішень, вироків тощо, думок фахівців та інших джерел інформації та їх імплементації з математичними моделями можна виявити ті або інші детермінанти, які притаманні певній динаміці [191, с. 248].

Але й існують інші точки зору. Так, наприклад, О.М. Литвинов відзначає, що кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень може розглядатися в двох аспектах: 1) як поняття, що безпосередньо характеризує особливе явище (продукт діяльності людини) з виділенням в ньому характерних якостей, в яких відображаються його кримінальні властивості; 2) як поняття, що є науковою абстракцією та містить загальні

риси, властиві кримінологічним характеристикам певних груп суспільно небезпечних діянь [124, с. 585].

А.Ф. Зелінський [85, с. 164] та О.Г. Кальман [87, с. 10] наголошували на тому, що кримінологічна характеристика – це комплексне поняття, яке визначає поширеність відповідної протиправної поведінки, її різновидів, типові способи скоєння злочинних посягань, їх мотивацію, місце та час скоєння, а також особливості особистості суб'єктів кримінальних правопорушень. Тобто на думку вчених, поняття «кримінологічна характеристика злочинності» охоплює кількісні та якісні показники стану того чи іншого виду злочинності та відомості про конкретного злочинця.

Т.В. Попельнюк вважає, що під «кримінологічною характеристикою кримінальних правопорушень» слід розуміти статистичні та науково обґрунтовані відомості кримінально-правового змісту. В ньому містяться дані про рівень, структуру, ціну, характер, географію та топографію будь-якого кримінального правопорушення, а також про його детермінанти та про осіб, які їх вчиняють і потерпілих від зазначеної протиправної діяльності, що мають кримінологічне значення [154, с. 147]. Подібної точки зору дотримується М.І. Фіалка, який відзначає, що термін «кримінологічна характеристика злочинності» містить в собі опис характерних рис злочинності як явища, який здійснюється через призму аналізу її кількісно-якісних показників, а саме: абсолютна кількість кримінальних правопорушень та злочинців, коефіцієнти злочинності (коефіцієнт злочинної інтенсивності та коефіцієнт злочинної активності), динаміка злочинності, структура злочинності, географія злочинності та ціна злочинності [198, с. 244].

Деякі автори зазначають, що поняття «кримінологічна характеристика» повинно містити лише ті параметри досліджуваного явища, які наразі існують, без винятків активного запобіжного впливу на них з боку суспільства, держави: кількісно-якісні показники, істотні риси і властивості особи злочинця і потерпілого від кримінального правопорушення, а також

причини й умови явища [35, с. 35]. Іноді вчені відзначають, що поняття «кримінологічна характеристика» має охоплювати рівень, динаміку, структуру суспільно небезпечних діянь, а також рівень їх латентності. Інакше кажучи, оцінюють лише кількісно-якісні показники [130, с. 174]. Доцільною також є думка про те, що кримінологічна характеристика є окремим дослідженням, що проводиться з метою розробки та реалізації заходів протидії злочинності. Якщо розглядати протидію злочинності як цілісну систему, то кримінологічна характеристика є однією з її складових частин, а іншими: кримінологічна характеристика особистості злочинця і розробка реалізації заходів протидії злочинності [47, с. 204].

Таким чином, проведений аналіз доктринальних підходів до обов'язкових елементів, які складають зміст поняття «кримінологічна характеристика», дозволяє їх узагальнити та виділити три наукові бачення: 1) кримінологічна характеристика охоплює кількісно-якісні показники окремої групи (виду) злочину, дані, що характеризують особу злочинця, причини й умови вчинення відповідної групи злочинів, а також заходи щодо її попередження; 2) це поняття об'єднує кількісно-якісні показники певного виду (групи) кримінальних правопорушень, кримінологічний портрет особи злочинця і потерпілого, дані про причини та умови вчинення цих суспільно небезпечних діянь; 3) кримінологічною характеристикою лише кількісно-якісні показники будь-якого виду (групи) злочинів – структуру, рівень, динаміку, а також рівень їх латентності.

Слід зазначити, що у демократичній, незалежній, правовій державі кожна особа має право на захист своїх прав і свобод, серед яких особливе місце посідає право самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати будь-якого примусу у сфері статевого спілкування. У статті 3 Основного Закону зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а ст. 29 Конституції України гарантує, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи посідають особливе місце. Ця група кримінально протиправних діянь становить підвищену суспільну небезпеку, характеризується винятковою аморальністю та цинічністю осіб, які їх вчинили, а також невинуватою шкодою, яку вони заподіюють суспільним відносинам. Можна констатувати, що такі кримінальні правопорушення принижують гідність потерпілої особи, завдають їй глибоку психічну травму, а також потенційно можуть завдати серйозну шкоду її здоров'ю або довести до вчинення самогубства. Зокрема, такі протиправні діяння викликають у жертви найтяжчі переживання, можуть впливати на самосприйняття та світовідчуття, заважати побудові здорових стосунків з іншими людьми (зокрема, з представниками протилежної статі), а також породжують різного роду комплекси та почуття, які негативно впливають на її відношення до оточення, і виникнення у неї відчуття «зруйнованості» на все подальше життя.

Відзначимо, що останнім часом значна частина науковців зосереджує увагу на дослідженні окремих видів кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи та використовує у своїх дослідженнях різну термінологію щодо їх визначення. Такий підхід тягне за собою певну невизначеність. Так, зокрема, у наукових працях можна зустріти такі терміни як «статеві злочини», «сексуальні злочини», «злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», «кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Разом з тим, найбільш розповсюдженим є використання такого терміну як «статева злочинність», під яким розуміють сукупність злочинів, спрямованих проти статевої свободи та статевої недоторканості, які вчиняються із застосуванням фізичного, психічного насильства або з використанням безпорадного стану потерпілої особи з метою задоволення сексуальної потреби у природній або у збоченій формі [114, с. 201].

Проведений нами аналіз різних підходів щодо визначення поняття «сексуальні злочини», дозволяє відзначити їх тлумачення у вузькому та широкому сенсі. Так, наприклад, І.О. Бандурка злочини проти моральності у сфері статевих стосунків розглядає з позиції трьох рівнів – у вузькому (власному) розумінні, широкому розумінні і найбільш широкому розумінні [34, с. 10]. Вчена вважає, що у вузькому (власному) розумінні ця категорія включає склади злочинів, що передбачені у чинному КК України статтями 301, 302, 303 КК. У широкому розумінні ця категорія включає в себе і торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації або використання в порнобізнесі (ст. 149 КК) і розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК). Також вона зауважує, що в міжнародних документах порнографія, проституція і торгівля людьми визначаються як складові сексуальної експлуатації, а ст. 34 Конвенції про права дитини як однопорядкові діяння розцінює сексуальну експлуатацію і сексуальне розбещення дитини. Категорія злочини проти моральності у сфері статевих стосунків у найбільш широкому розумінні включає в себе категорію у широкому розумінні, а також багато інших діянь, які посягаючи на ту або іншу сферу життєдіяльності людей, одночасно спричиняють шкоду і статевій моральності [34, с. 10].

С.В. Романцова вважає, що сексуальні злочини, скоєні щодо дітей, – це кримінально-каральна модель сексуальної поведінки по відношенню до дитини з мотивів задоволення винним статевої пристрасті. Тобто до сексуальних злочинів належать не тільки злочини, передбачені ст. ст. 152-156, а й ст. ст. 149, 301-303, скоєні щодо дітей [172, с. 48]. Дещо подібну думку висловлює С.В. Якімова, яка вважає, що сексуальні злочини – це агресивна, кримінально-карана модель сексуальної поведінки по відношенню до сексуального партнера з мотивів задоволення винним статевої пристрасті шляхом фізичного насильства, погрози його застосування, використання безпорадного стану особи, матеріальної чи службової залежності потерпілого або у зв'язку з хворобливими порушенням спрямованості статевого потягу щодо дітей, які не досягли статевої зрілості. До сексуальних злочинів

належать усі діяння, які вчиняються з мотивів задоволення статевої пристрасті винного та посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи, а в окремих випадках, за умови хворобливого порушення спрямованості статевого потягу чи способів його задоволення – життя і здоров'я потерпілої особи [224, с. 160].

Досліджуючи злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи деякі дослідники наголошують, що під ними варто розуміти умисні дії суб'єкта проти охоронюваної кримінальним законом статевої свободи чи статевої недоторканості його реального або передбачуваного партнера, що порушують установлений у суспільстві уклад статевого відносин та основні принципи моральності [204, с. 276]. Також відзначається, що суспільна небезпечність злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи визначається не лише посяганням на статеву свободу або статеву недоторканість особи, а й заподіянням шкоди іншим суспільним відносинам та соціальним цінностям – здоров'ю, честі і гідності особи, нормальному фізичному й психічному розвитку дітей тощо [71, с. 142].

Окрім того, О.О. Дудоров відзначає, що у кримінально-правовій доктрині існують різні підходи щодо змісту і співвідношення таких категорій як статеві свобода і статеві недоторканість особи, законодавчі визначення яких відсутні. Вчений пропонує під статевою свободою розуміти право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування і не допускати у сфері такого спілкування будь-якого примусу. Доросла психічно здорова людина сама визначає, у який спосіб вона задовольнятиме власні статеві потреби. Натомість статеві недоторканість означає заборону вступати у сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через досягнення статевої зрілості) не є носієм статевої свободи. Стверджувати при цьому, що згода зазначеної особи на сексуальні контакти жодного юридичного значення не має, буде, мабуть, не зовсім точно, оскільки така згода у певних випадках впливає на кваліфікацію вчиненого [79, с. 7].

Існують й інші підходи щодо сутності цих термінів, відповідно до яких, одні вважають, що це злочини об'єктивно сексуального характеру, які посягають на наявну в державі нормативно-правову модель сексуальних дій і відносин, що відображає в конкретно-історичний період розвитку інтереси особистості, суспільства і держави, а інші – це умисні суспільно небезпечні дії об'єктивно сексуального характеру, що посягають на сформований у суспільстві на основі його моральних і соціокультурних цінностей уклад у сфері статевих відносин і на статеву свободу особи. Разом з тим, деякі американські кримінологи серед усіх кримінальних форм сексуальної поведінки умовно виділяють дві групи: злочини насильницького (недобровільного) характеру, спрямовані проти статевої свободи і недоторканості особи; злочини проти громадської моралі або «злочини без жертв» [25, с. 76-84]. Що ж стосується другої групи злочинів, то під «злочинами без жертв» вони розуміють добровільний обмін між дорослими особами необхідними, але забороненими законом товарами або послугами, і до них відносять злочини проти моралі, а саме, розповсюдження порнографії і зайняття проституцією [25, с. 189].

Таким чином, проведений нами аналіз існуючих підходів щодо визначення «статевих злочинів», «сексуальних злочинів», «злочинів у сфері сексуальних відносин», «злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків», «злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» дозволяють зробити певні висновки. Виокремлюючи такий вид протиправних діянь, як «сексуальні злочини» або «сексуальні відносини як складова злочинів проти моральності», більшість дослідників відносять до них посягання, спрямовані на специфічний об'єкт кримінально-правової охорони – статеву свободу та статеву недоторканість. Такі діяння, як правило, не зводяться лише до вчинення статевих зносин або задоволення статевої пристрасті в інших формах, а скоюються разом з іншими кримінально протиправними діяннями, зокрема, заподіяння різного ступеня тяжкості шкоди здоров'ю, катування, образи, тобто таким, що посягають на

інші об'єкти кримінально-правової охорони, та не потребують додаткової кваліфікації. Також вважаємо, що статеві злочини – це умисні кримінально протиправні діяння сексуального характеру, що посягають на сформовані у суспільстві моральні та соціокультурні цінності, уклад у сфері статевих відносин, на статеву свободу і статеву недоторканість особи.

Відзначимо, що відповідно до звіту Управління з питань наркотиків і злочинності ООН, за чверть століття кількість людей, які загинули від рук вбивць, збільшилося від 395542 у 1992 році до 464000 у 2017 році. Також у дослідженні стверджується, що у 2017 році від рук злочинців загинуло 464 тисячі осіб, а це в п'ять разів більше, ніж у військових конфліктах за цей рік (88 тисяч осіб) [30]. Це вказує на те, що насильницька злочинність, не дивлячись на всі заходи щодо протидії їй, є розповсюдженим явищем.

Проблема насильницької злочинності викликає суттєвий інтерес серед науковців, які присвячують дослідження як взагалі цьому феномену, так і окремим його проявам. Але найбільш дискусійним залишається саме поняття «насильницької злочинності». Наприклад, С.С. Шум пов'язує з поняттям «насильницька злочинність» поняття «кримінальна агресія» та на підставі проведеного дослідження виділяє такі ознаки останньої: 1) протиправна поведінка; 2) суспільно небезпечна поведінка; 3) умисна поведінка; 4) спрямована на завдання шкоди фізичній особі чи неживому об'єкту. Наслідком кримінальної агресії він вважає насильницький злочин [220, с. 117]. Натомість О.М. Гумін відзначає, що позиція науковців, які поняття насильницького злочину пов'язують із заподіянням шкоди життю та здоров'ю, тобто певним фізичним благам, є дещо спрощеною, оскільки повністю не охоплює поняття кримінального насильства, яке є доволі широким. Об'єктом посягання кримінального насильства, на його думку, виступають не тільки фізичні блага, а й психічне здоров'я, матеріальний добробут, сексуальна свобода та сексуальна недоторканність [59, с. 144]. Також залежно від об'єкта посягання О.М. Гумін виокремлює такі види кримінального насильства: фізичне та психічне, а також комбіновані

(поєднані) – сексуальне та економічне насильство, які можуть бути їх складовими [59, с. 145].

Грунтовне дослідження питання стану та тенденцій насильницької злочинності було проведено К.М. Плутницькою. Авторкою визначено перелік злочинів, які відносяться до насильницьких, проаналізовано стан насильницької злочинності у період з 2013 по 2016 роки. Наголошено, що у зв'язку з тим, що диспозиція деяких статей Кримінального кодексу України може включати кілька різних діянь, способів вчинення злочину чи суб'єктів правопорушення, не завжди інформація про те, що такий конкретний злочин у структурі статистичних даних відноситься до категорії насильницьких злочинів, є правильною та відповідає дійсності [152, с. 178]. Також у запропонованій К.М. Плутницькою структурі насильницької злочинності виокремлено і насильницькі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (статті 152-154 КК України). Такої точки зору щодо насильницьких статевих злочинів дотримується, зокрема, і О.М. Храмцов [206, с. 92]. Натомість А.Ф. Зелінський не визначає склади злочинів, які відносяться до насильницьких статевих, але вкладає при виділенні цієї групи додаткове поняття – агресію [85, с. 172].

Висловлені вченими підходи до проблеми насильницької злочинності дозволяють зазначити, що окремі кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи у загальній структурі є їх різновидом. За результатами нашого дослідження у понад 90 % проаналізованих вироків суду за ст. 152-154 КК України до особи застосовувалися фізичне та психічне насильство (подолання опору потерпілої особи, залякування та побиття її, погроза вбити у її присутності дитину тощо).

Як відзначає Б.М. Орловський, феномен розвитку насильницької статевої злочинності є актуальною та складною проблемою для будь-якої держави, адже вчинення та розповсюдження таких злочинів порушує одну з найбільш важливих сфер суспільних відносин – сімейну, що дозволяє людям

спільно проживати разом і продовжувати свій рід. Вчинення тяжких насильницьких статевих злочинів, які часто отримують значний громадський розголос і медійне висвітлення, знецінює моральний устрій українського суспільства і значення сім'ї як базового й основного суспільного осередку в державі [143, с. 45].

Що ж стосується віднесення нами ст. 154 КК України до насильницьких статевих злочинів, то зазначимо, що ч. 1 і ч. 2 – це кримінальні проступки. Разом з тим, ч. 1 цієї статті передбачає відповідальність за *примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру* (вид. – Р.А.Ю.), що вже вказує на можливість застосування насильства, яке може бути і психологічним, і фізичним. Відзначимо, що відповідно до ст. 36 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами (Стамбульська конвенція) умисна форма поведінка, яка полягає у примушуванні іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою стороною і вважається сексуальним насильством. У ст. 18 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства зазначено, що умисна поведінка заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли: використовується примус, сила чи погроза або; насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або; насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища є сексуальним насильством.

Сам термін «примушувати» має декілька значень, зокрема: 1) вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання; спрямовувати свої зусилля на виконання чого-небудь незалежно від бажання; добиватись чого-небудь, застосовуючи силу; 2) своєю дією, вчинками викликати певні дії, вчинки, стан, ставлення до чого-небудь і т. ін. у когось іншого; викликати у кого-небудь якусь дію, вчинок і т. ін. (про що-небудь);

3) своїми зусиллями викликати, зумовлювати вияв чого-небудь; викликати, зумовлювати вияв чого-небудь (про щось) [185, с. 683]. Це дозволяє вважати, що примушування викликає протистояння між волею особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, та потерпілим і тягне за собою застосування насильства до останнього.

Обґрунтовуючи необхідність віднесення примушування до вступу в статевий зв'язок до насильницьких статевих злочинів, К.М. Плутницька відзначає, що злочин можна вважати насильницьким за наступними критеріями: 1. За способом вчинення насильства: примушування до вступу в статевий зв'язок вчиняється через використання психічного насильства у вигляді погроз, як прямих, так і завуальованих, залякування, шантажу і т. ін. 2. За співвідношенням мотивів та цілей: елемент психічного насильства, у більшій або меншій мірі, є присутнім і в мотивації вчинення примушування до вступу в статевий зв'язок і використовується як засіб досягнення цілі. 3. За ступенем суспільної небезпеки: примушування до вступу в статевий зв'язок завдає шкоди психічному здоров'ю людини (і насправді розмір цієї шкоди практично не можливо виміряти), може призвести до матеріальних, фінансових труднощів, посягає на честь та гідність, репутацію особи та безпосередньо на статеву свободу або недоторканість [151, с. 231].

Проте, зазначені К.М. Плутницькою ознаки примушування до вступу в статевий зв'язок як насильницького злочину були актуальні до внесення змін до КК України Законом України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Разом з тим, намагання вітчизняного законодавця імплементувати положення Стамбульської конвенції призвели до помилки, оскільки як відзначає О.О. Дудоров, не містять застереження про те, що злочином визнається примушування до здійснення акту сексуального характеру з третьою особою (треба так розуміти – не з тим, хто здійснює примушування).

У п. 190 Пояснювальної доповіді до Стамбульської конвенції мета згаданої конвенційної норми вбачається в охопленні сценаріїв, коли правопорушник є не особою, яка чинить статевий акт, а тим, хто примушує жертву вступити в статевий контакт з третьою стороною [79, с. 57]. Виходячи із викладеного, вважаємо за доцільне відносити ст. 154 КК України до насильницьких кримінальних правопорушень.

Проблема насильницької злочинності взагалі, так і запобігання насильницьким статевим злочинам, зокрема, властива не лише Україні. Так, наприклад, насильницький індекс тяжкості злочинів зріс на 5% у 2021 році та був вищим, ніж у 2019 році до пандемії. Збільшення відбулося в першу чергу завдяки відносно значному зростанню рівня сексуального насильства першого рівня (+18 %). У 2021 році кількість інших насильницьких злочинів також зросла, однак вони мали менший вплив на індекс тяжкості злочинів. Зростання сексуального насильства рівня 1 спричинило на 40 % зростання насильницького індексу тяжкості злочинів. Також поліція повідомила про 34242 випадки сексуального насильства (рівень 1, 2 і 3), що становить 90 випадків на 100 тис. населення у 2021 році [23]. Окрім того, у 2015 році поліцією ЄС було зареєстровано близько 215 тисяч насильницьких злочинів на сексуальному ґрунті, серед яких зґвалтування склали одну третину від усіх злочинів цієї групи (майже 80 тисяч) [31]. Щодо країн, де найбільше було зареєстровано таких злочинів, то перше місце посідає Англія та Уельс, де поліцією зареєстровано 64 тисячі 500 сексуальних злочинів, серед яких зґвалтувань – 35 тисяч 800 або 55%; друге – Німеччина, де зареєстровано 34 тисячі 300 сексуальних злочинів, з яких 7 тисяч зґвалтувань або 20 %, третє – Франція – 32 тисячі 900 сексуальних злочинів, серед яких 13 тисяч зґвалтувань або 40 %; та Швеція – 17 тисяч 300 сексуальних злочинів, серед яких 5 тисяч 500 зґвалтувань (що дорівнює 33 %) [31].

Що ж стосується України, то як зауважує О.О. Титаренко, сьогодні проти України ведеться війна з боку російської федерації, наявний факт окупації з 2014 року Автономної Республіки Крим, частини територій

Донецької та Луганської областей, що невідмінно породжує негативні криміногенні процеси у країні та впливає на стан злочинності [190, с. 4]. І це, в першу чергу, стосується насильницької злочинності.

За даними Глобального індексу миролюбності (*Global Peace Index*), який вимірює спокій у країнах і регіонах (тобто характеризує рівень безпеки проживання в певній країні та відповідному регіону), Україна станом на початок 2021 року посідає 148 місце, випереджаючи Венесуелу, Туреччину, Північну Корею, Пакистан, Судан. У рейтингу всього 163 країни, але наша держава то піднімається у цьому рейтингу, то опускається, зокрема: 2013 рік – 116 місце, 2014 р. – 144, 2015 р. – 149, 2016 р. – 157, 2017 р. – 154, 2018 р. – 151, 2019 р. – 149 місце [12]. Наведені дані вказують на те, що фактично Україна залишається у групі з найбільш криміногенною обстановкою та недостатнім рівнем безпеки для громадян.

Варто зазначити, що оцінка даного індексу здійснюється з урахуванням 23 показників, основними з яких є: кількість внутрішніх та зовнішніх війн, кількість загиблих у цих війнах, кількість умисних вбивств, рівень тяжких злочинів, відносини з сусідніми країнами, кількість ув'язнених осіб, політична нестабільність, рівень захисту прав людини, ступінь довіри між громадянами, доступність зброї, вірогідність масового порушення публічного порядку. Останні роки Україна демонструє певні негативні зміни за цими показниками, що також негативно впливає і на її місце у рейтингу.

Сучасна злочинність в Україні характеризується хоч і високим рівнем, але позитивною динамікою. Відповідно до аналітичної звітності Офісу Генерального прокурора, у 2018 році було обліковано 821 кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (0,16 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 44,2 % із них – тяжкі; у 2019 році вчинено 750 статевих кримінальних правопорушень (0,16 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 41 % – тяжкі; у 2020 – 740 (0,20 % від загальної кількості), 38,2 % – тяжкі; у 2021 – 930 (0,28 0,16 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 36,3 % – тяжкі; у

2022 році – 623 (0,17 % 0,16 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 39 % – тяжкі; станом на березень 2023 року було обліковано 214 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (0,18 % 0,16 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), 37,8 % – тяжкі.

Отже, маємо констатувати, що останнім часом спостерігається тенденція щодо збільшення кількості випадків насильницьких статевих злочинів – зґвалтування та примушування до вступу в статевий зв'язок, а також позитивний тренд до покращення криміногенної ситуації щодо сексуального насильства. Відзначимо, що зменшення кількості кримінальних правопорушень за ст. 153 КК України останніми роками та збільшення кількості зґвалтувань можна пояснити змінами, внесеними до КК України, зокрема, Законами України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та від 19.12.2019 р. № 409-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи». До внесення зазначених змін до кримінального законодавства частина кримінально протиправних діянь кваліфікувалися як задоволення статевої пристрасті неприродним способом, а після внесення відповідних змін до законодавства кваліфікується як зґвалтування.

Важливе значення при дослідженні кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів має коефіцієнт злочинності, який застосовується з метою коректного аналізу стану та динаміки злочинності в різних регіонах або країнах шляхом співставлення відомостей про злочинність із даними про населення. Серед коефіцієнтів злочинності

виділяють коефіцієнт злочинної інтенсивності та коефіцієнт злочинної активності [199, с. 362].

Що стосується коефіцієнту злочинної інтенсивності, то з 2015 р. маємо такі дані: 2015 р. – 173 насильницьких статевих злочини на 100 тис. населення України; 2016 р. – 180; 2017 р. – 165; 2018 р. – 144; 2019 р. – 162; 2020 р. – 208. Такі дані дозволяють говорити про зниження рівня злочинності у 2018 р. та зростання у 2016 і 2020 роках. Разом з тим, у 2015 р. коефіцієнт злочинної активності насильницьких статевих злочинів на 100 тис. населення віком від 14 і старше років, складав 0,69; 2016 р. – 0,79; 2017 р. – 0,67; 2018 р. – 0,66; 2019 р. – 0,63; 2020 р. – 0,77.

Починаючи з 2015 р., спостерігається нестабільна динаміка до питомої ваги насильницьких статевих злочинів, з 0,17% до 0,20 %.

Ще одним важливим показником кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів є географія злочинності, яка вивчає проблеми просторового та часового розподілу злочинності (місця злочину, місця проживання злочинця) в світі, країні, регіонах, та типах населених пунктів. Крім того, вона з'ясовує вплив соціального середовища того чи іншого регіону на рівень та характер злочинності, встановлює межі та напрямки переміщень злочинців, а також вивчає регіональні відмінності в реакціях на злочинність [199, с. 367].

А.М. Бабенко вказує, що найгірша ситуація зі зґвалтуваннями з року в рік спостерігалася в АР Крим, у Донецькій, Запорізькій, Херсонській та інших областях України. У групу зі складною криміногенною ситуацією, крім східних і південних регіонів, увійшли також окремі північні та західні регіони. Наприклад, у Київській, Житомирській і Хмельницькій областях протягом 2001-2013 рр. інтенсивність зґвалтувань фіксувалася практично така ж, як у Донецькій, Запорізькій, Одеській областях, АР Крим та Севастополі – на рівні двох злочинів на 100 тисяч населення. Водночас більшість західних регіонів країни – Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Львівська, Волинська, Рівненська області –

характеризувалися помітно нижчою кримінальною враженістю згвалтуваннями [33, с. 53].

Як відзначає К.М. Плутицька, питома вага примушування до вступу в статевий зв'язок у структурі злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності є незначною – 0,88 %. Усього за 2001-2015 рр. зареєстровано 101 примушування до вступу в статевий зв'язок та засуджено за такі злочини 5 осіб. У 2013-2015 рр. за 3 з 50 кримінальних правопорушень, порушених за ст. 154 КК України, особам було вручено повідомлення про підозру, і лише за 1 таким кримінальним правопорушенням провадження було направлено до суду з обвинувальним актом. Такі показники свідчать про неналежну увагу суспільства до цієї проблеми й не повинні вводити в оману, оскільки цьому злочину властива висока латентність [150, с. 7].

Проаналізовані дані, а також результати дослідження К.М. Плутицької дозволяють зауважити, що така ситуація щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 154 КК України, пов'язана, на нашу думку, з недосконалістю норми, а також латентністю даної категорії насильницьких статевих злочинів. Скажімо, А.Ф. Зелінський пише про порівняно низький коефіцієнт злочинності в Україні і вважає його результатом насамперед винятково високої латентності (прихованості) злочинів і погано поставленого обліку [85, с. 32].

Перш ніж визначити рівень латентності насильницьких статевих злочинів, необхідно сформулювати поняття «латентна злочинність». Відзначимо, що термін «латентний» походить від латинського «*latens*» і визначається як «прихований», «невидимий», а також відзначити, що проведений нами аналіз наукової літератури дозволяє вказати про дискусійність його тлумачення.

Так, наприклад, О.М. Джужа визначає латентну злочинність як невиявлені або незареєстровані злочини, які не знайшли свого відображення в офіційній статистичній звітності [117, с. 219]. Ю.В. Рень констатує, що

латентна злочинність – це сукупність прихованих злочинних діянь, що скоєні на певній території та у певний проміжок часу, не врахованих, не зареєстрованих в установленому порядку, які реально були скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці [169, с. 45]. В.Ф. Оболенцев під латентною злочинністю розуміє сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомі правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відображення у офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [140, с. 26]. Подібної точки зору дотримується і О. Саско [175, с. 151]. Існує і така точка зору, що латентна злочинність – це частина фактичної злочинності, що не отримала відтворення в кримінальній статистиці та не потрапила в поле діяльності державних правоохоронних органів. Це сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відбиваються в офіційній статистиці правоохоронних органів [113, с. 97]. Також під поняттям «латентна злочинність», деякі автори вважають, що це сукупність злочинів, які були вчинені, але не виявлені та/або не зареєстровані правоохоронними органами й не отримали відбиття в офіційній статистиці [178, с. 206].

Отже, виходячи із різних точок зору щодо визначення поняття «латентна злочинність» можна виділити загальні риси, на яких наголошують більшість дослідників. До таких рис ми вважаємо за необхідне віднести:

- є складовою загальної злочинності;
- злочини вчинені на певній території;
- невідомі правоохоронним органам і не відображені у офіційному обліку.

Також варто погодитися із Ю.В. Ренем, що на сучасному етапі розвитку наслідком існування латентної злочинності є зниження правової захищеності громадян. Таким чином, латентні злочини є більш

небезпечними. Адже в результаті появи латентних злочинів вимоги закону по суті справи порушуються двічі. Перший раз це робить злочинець, що посягає на охоронювані кримінальним законом блага. Другий – коли державні органи через неочевидність фактично скоєного злочину чи з інших причин позбавляються можливості реагувати на це відповідним чином [169, с. 45].

Можна відзначити, що оцінювати гостроту проблеми насильницьких статевих злочинів тільки за статистичними показниками, тобто за кількістю облікованих кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, за якими вручено підозру та кримінальних проваджень, направлених до суду, не варто, оскільки будуть проігноровані наявні тенденції й латентність вчинених злочинів.

Домінуючою серед дослідників є точка зору, що сексуальні злочини погано розкриваються та нерідко один і той самий злочинець здійснює декілька зґвалтувань, а іноді й кілька десятків. Багато з таких кримінально протиправних діянь супроводжуються вбивствами, а суспільство чекає реагування правоохоронних органів на кожен такий факт і вимагає ефективної профілактики. Висловлюється і така думка, що зґвалтування, поряд з іншими сексуальними злочинами, має тенденцію до зниження (понад 40% за останні 10 років), що не може радувати через їх латентизацію. У зв'язку з цим статеві злочини можна віднести до високолатентних, де частка прихованих – майже 90%, яким притаманні всі види латентності за способом утворення. Причинами виникнення, скажімо, штучної латентності є сором жертви, побоювання погіршення її соціального статусу, небажання відповідати на безтактні, а часом і принизливі питання слідчих про обставини того, що сталося; через погрози злочинця, що сприймаються як реальні тощо [189, с. 66].

У доповіді Генерального Секретаря ООН, яку присвячено усім формам насильства щодо жінок, зазначено, що статистичні дані, отримані з поліцейських зведень, є ненадійними через їх заниження [14]. Так, наприклад, у Канаді 11,6 % жінок повідомили, що пережили сексуальне

наси́льство від особи, яка не є партнером. У Новій Зеландії та Австралії дослідження показали, що від 10 % до 20 % жінок відчували на собі різні форми сексуального насильства від осіб, які не є партнерами, у тому числі домагання сексуального характеру, замах на зґвалтування та зґвалтування. Попередні результати Швейцарії показують, що 22,3 % жінок зіткнулися із сексуальним насильством [14], а у США 18 % жінок стали жертвами зґвалтування або замаху на зґвалтування [29, с. 2]. Також за даними National Center for Victims of Crime майже 33 % жінок (тобто кожна третя) до досягнення повноліття як мінімум раз зазнавала сексуального насильства. Аналогічна статистика серед чоловіків шокує не менше – жертвами сексуального насильства є більше 16 % (тобто приблизно кожен шостий). Найчастіше зґвалтувань зазнають підлітки, проте у чверті випадків стають діти молодше семи років. За статистикою, одна з чотирьох дівчат і один із шести хлопчиків можуть зазнати сексуального насильства, перш ніж їм виповниться 18 років [22].

Такі дані вказують на те, що значна частина зґвалтувань, у тому числі й замахів на зґвалтування, залишається невідомою правоохоронним органам. Саме на цьому аспекті акцентують увагу більшість дослідників проблеми латентності окремих видів насильницьких статевих злочинів. Так, наприклад, Д. Лисак і П. Міллер, посилаючись на публікації інших дослідників, зазначають, що від 64 до 96 % випадків зґвалтувань не повідомляється в правоохоронні органи [20, с. 73]. У своїй роботі група вчених на чолі з Б. Фішером зазначила, що жертви повідомили про менше 5 % зґвалтувань та замахів на зґвалтування працівникам поліції, а 2/3 випадків насильства жертва не розповідала про те, що трапилося взагалі нікому [11]. За результатами узагальнення статистичних даних злочинності у США за період з 2006 р. по 2010 р. 52 % потерпілих від усіх форм сексуального насильства (в середньому це 3382,2 злочинів) не повідомлялися про це у поліцію. Серед них 34 % (більше третини) залишилися незареєстрованими [19]. Вказують про велику латентність сексуальних злочинів і німецькі дослідники, зокрема,

заяви щодо сексуальних злочинів було зареєстровано лише у 7,9 % (поширеність складає 1,6 %) [10]; а, наприклад, у Нижній Саксонії кількість заяв, зареєстрованих через сексуальні злочини, становить 7 % [4, с. 38].

Що ж стосується нашої держави, то на відміну від багатьох інших країн, з'ясування рівня латентної злочинності на загальнодержавному рівні не здійснюється, тому висновки про її розміри можна зробити лише за результатами вибіркового кримінологічного дослідження [37, с. 184]. Але, якщо уявити множину фактів сексуального насильства та сексуальної експлуатації у вигляді айсбергу, то, як це відзначається багатьма кримінологічними дослідженнями, випадки, обліковані та включені до офіційних статистичних даних, складуть лише крихітну верхівку цього айсберга. Загальновизнано, що ці дані навіть приблизно не відображають дійсної картини кримінальних правопорушень на статеву свободу і статеву недоторканість особу, співвідношення кількості латентних зґвалтувань до зареєстрованих у середньому складає 6:1 або, як відзначають деякі вчені, кількість зареєстрованих сексуальних злочинів відноситься до кількості фактично вчинених як 1:8 [74, с. 89].

Я.Т. Наваліяна, досліджуючи поняття та види латентних зґвалтувань, зазначає, що латентність злочинності з'являється тоді, коли ті особи, що безпосередньо залучені в сферу кримінально-правових відносин, зокрема потерпілі, не турбуються про виявлення злочину та кримінальне переслідування. Це яскраво ілюструють кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення. Зґвалтування без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 152 Кримінального кодексу України) та зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-154 Кримінального кодексу України (ч. 2 ст. 152), у разі їх вчинення чоловіком (дружиною) потерпілого належать до кримінальних проваджень приватного обвинувачення. Вони можуть бути розпочаті лише за заявою потерпілого. Тому потерпілі мають всю повноту повноважень у цій категорії проваджень, однак з якихось причин не подають заяв про вчинення

щодо них кримінальних правопорушень. Це в більшості випадків і призводить до латентності цієї категорії справ. Таким чином, до латентних зґвалтувань передусім необхідно відносити лише ту частину зґвалтувань, про які не заявила потерпіла сторона чи інший заявник [135, с. 261].

В.О. Дьордай вважає, що причини латентності зґвалтувань, у тому числі тих, що вчиняються неповнолітніми, можна поділити на дві групи:

1) пов'язані з відсутністю звернення потерпілого та осіб, яким відомо про злочин, до правоохоронних органів та повідомленням про факт зґвалтування (як стверджують фахівці, щодо злочинності взагалі, незаявлені злочини складають 60-80 % від фактично вчинених);

2) пов'язані з практикою реагування правоохоронних органів на відповідні звернення та повідомлення [80, с. 67].

Але наведені В.О. Дьордаєм причини, на нашу думку, є неповними. До таких причин також можна віднести: дестабілізація обстановки в державі; зростання числа тяжких насильницьких кримінальних правопорушень та «безкарність» осіб, які їх вчинили; побоювання помсти з боку злочинців. Зазначені нами причини свідчать про те, що реальна кількість насильницьких статевих злочинів, яким є і зґвалтування, у два-три рази, а можливо й у більше разів, перевищує офіційні статистичні дані. Багато потерпілих побоюються скомпрометувати своє ім'я та уникають розголосу. Саме комплекс зазначених причин дає підстави вважати статистичні показники відносними.

Щодо інших насильницьких статевих злочинів, то, наприклад, О.С. Рябчук зазначає, що найчастіше в правоохоронні органи про вчинення злочинів, передбачених ст. 153 КК України, повідомляли рідні жертв – 58,3 %. Це пояснюється великою чисельністю малолітніх та неповнолітніх потерпілих. Причинами рішення потерпілих та їх близьких не звертатись до правоохоронних органів були: (а) страх розголосу інтимних сторін життя; (б) побоювання завдати турбот рідним; (в) почуття сорому; (г) страх зіпсувати відносини з членами родини або знайомими, зазнати через вчинений злочин

осуду, ганьби, знущань; (г) страх з боку рідних ще більше травмувати потерпілу особу, особливо малолітню або неповнолітню; (д) провокуюча або антисоціальна поведінка самої потерпілої особи; (е) потерпіла особа не в змозі адекватно оцінити дії злочинця через психічні вади; (є) матеріальна залежність від злочинця – чоловіка або співмешканця; (ж) спричинення злочином незначної шкоди, коли жертва злочину вважає, що у зверненні до правоохоронних органів немає сенсу; (з) недовіра до правоохоронних органів і невіра в результативність свого звернення; (і) вплив злочинця або осіб з його оточення – тиск на потерпілу особу чи її близьких, примирення злочинця з потерпілою особою чи її родичами; (й) потерпілі через власні негативні моральні риси, зумовлені їх антисоціальною поведінкою й оточенням, не розуміють, що стосовно них учинено злочин, або ж не вважають такі дії злочинними і ставляться до їх вчинення байдуже чи навіть схвалюють. У разі вчинення злочину, передбаченого ст. 153 КК України, дорослим членом родини стосовно неповнолітньої чи малолітньої дитини, потерпілі не повідомляють про це через брак довіри між ними й іншими членами родини [173, с. 17].

К.М. Плутицька підкреслює, що висока латентність примушування до вступу в статевий зв'язок багато в чому зумовлена тим, що жертви переважно не звертаються до правоохоронних органів для захисту своїх прав. Це положення знайшло своє підтвердження в ході проведеного анкетування. Тільки 6,45 % з виявлених жертв звернулися до правоохоронних органів. Отже, латентність цього злочину має переважно природний характер. Серед причин її виникнення: небажання розголосу того, що сталося; побоювання помсти з боку злочинця; правова неосвіченість жертв; недовіра населення до правоохоронних органів; можливість отримання додаткової моральної травми в ході розслідування; складність доведення події злочину; бажання особисто помститися кривднику [150, с. 7-8].

Про винятково високий рівень латентності відзначав І.І. Лановенко у дисертаційному дослідженні щодо концепції ранньої профілактики статевих

злочинів. Він відзначав, що із 120 опитаних десятикласниць кожна друга визнала, що або вже була зґвалтована, або зазнала грубого насильства з метою статевого акту, але їй вдалося його уникнути тільки завдяки недосвідченості насильника, випадковим обставинам тощо. При цьому виявилось, що з числа опитаних жодна потерпіла не зверталась у правоохоронні органи; більш того про це не дізналися й більшість батьків. Бажання приховати факт зґвалтування або його спробу обумовлене трьома основними мотивами: соромом, страхом помсти, недостатньою оцінкою суспільної небезпеки самої події тощо. Високим є фактор віктимності у поведінці потерпілих: кожна третя з потерпілих дівчат бажала або не заперечувала проти зустрічей з особою, яка згодом виявилася насильником, навіть романтизуючи свої взаємини з ним [119, с. 15]. Також відзначимо, що за даними Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності, кожна четверта дитина переживає сексуальне домагання. Приблизно 70 % насильників виявляються або рідні, або люди, яких діти добре знають: родичі, знайомі батьків, тренери, репетитори, друзі. Лише 10 % злочинів стає відомо поліції, ще менше потрапляє до суду [170].

Отже, наведені нами точки зору дослідників латентності окремих видів насильницьких статевих злочинів дозволяють відзначити той факт, що дійсне поширення цієї групи злочинів в Україні невідоме, оскільки значна їх частина так і залишається поза увагою правоохоронних органів через небажання потерпілих повідомити про вчинене щодо них кримінального правопорушення. Серед причин, які впливають на таке рішення, домінують: страх розголосу інтимних сторін життя, яке посилюється «порадами» близьких родичів; залякування потерпілої особи з боку винного; недовіра до правоохоронних органів; ймовірність отримання додаткової моральної травми в ході розслідування; складність доведення злочину. Виокремлені нами причини знаходять підтвердження і в результатах досліджень, де основними причинами, які стримують потерпілих від повідомлень у правоохоронні органи про вчинення проти них насильницьких актів

називають: страх подальшої розправи злочинця – 50 %; сором перед оточуючими – 30 %; невіра в можливості правоохоронних органів – 10 %; небажання піддаватися медичному огляду – 5 %.

Дослідження кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів включає також і аналіз таких ознак, як місце, час, способи їх вчинення. Натомість, слід відзначити, що статистична інформація не відображає її у повному обсязі.

Так, наприклад, С.В. Романцова відзначає, що злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи здебільшого вчиняються у містах та селищах міського типу. Таку тенденцію можна пояснити, по-перше, урбанізацією, коли з мапи України все частіше «зникають» малі села, відбувається укрупнення сіл; по-друге, у містах та великих селищах міського типу зазвичай активніше працюють правоохоронні органи, соціальні служби, що впливає на показник виявлення злочинних проявів сексуального насильства щодо дітей; по-третє, – саме у сільській місцевості спостерігається найвищий рівень сексуального насильства щодо дітей [171, с. 82-83]. Натомість С.С. Косенко вважає, що у містах і сільській місцевості, у перерахунку на кількість населення і у абсолютному вираженні, майже рівний рівень статевих злочинів, які вчиняються проти неповнолітніх. Це пояснюється тим, що і у містах, і в селах діють схожі причини та умови цих злочинів. Але у містах частіше спостерігається проведення спільного відпочинку молоддю, тому збільшується частина статевих злочинів проти осіб, які раніше були знайомі злочинцям [100, с. 24]. В.І. Дьордйай вказує, що у більшості випадків зґвалтування мають «міський» характер. Характерним є той факт, що абсолютна більшість зґвалтувань вчиняється в межах місця проживання гвалтівника [81, с. 9].

Отримані нами результати дослідження вироків суду дають підстави погодитися з точкою зору В.О. Дьордйай. Так, зокрема, насильницькі статеві злочини, серед яких переважна частина зґвалтування, вчиняється у містах (близько 70 %), де місцем вчинення кримінального правопорушення є:

домівка жертви або злочинця (65 %), інше приміщення (службовий кабінет; приміщення офісу; коридор, підвал, горище, ліфт або під'їзд будинку; гараж) – 18 %, вулиця – 12 %, транспорт (пасажирський потяг, автомобіль) – 5 %. Що ж стосується опитування респондентів щодо найбільш розповсюдженого місця вчинення насильницьких статевих злочинів, то 39,1 % з них вважають місто, 6 % – селище; 19,1 % – місце проживання потерпілого, 3,3 % – місце проживання злочинця, 2,3 % – гуртожиток, 0,9 % – місце роботи (навчання) потерпілого; 18,6 % – вулицю, 6,5 % – парк, 0,5 % – транспорт; 3,7 % – інше місце (темні двори, вулиці; село; залежить від самого злочинця тощо).

Такі результати свідчать про те, що злочинець намагається задовольнити сексуальне бажання, яке щойно виникло, подалі від свідків, створює всі умови для подолання опору жертви, а також перебуває в ілюзії щодо безкарності за свої протиправні дії. Наш висновок підтверджує і А. Лукаш, який відзначає, що ліфт приваблює злочинця, оскільки забезпечує обмежений простір з його перевагами, створює ілюзію перебування в інтимній обстановці, максимально зближає злочинця і жертву, не дозволяє жертві вчинити активний і реальний опір або сховатися, допомагає гвалтівникові придушити опір жертви тощо [127, с. 138-142].

Для розробки профілактичних заходів велике значення має визначення часу вчинення насильницьких статевих злочинів. Так, зокрема, за результатами дослідження О.М. Джужа за період 2002-2007 рр., для зґвалтування характерна проблема «сезонності» та вказано такі показники: найбільша кількість зґвалтувань (ст. 152 КК України) вчиняються на весні – 46,3 %, менше влітку – 18,9 %, восени 17,5 % злочинів цієї категорії, найменша кількість злочинів взимку – 17,3 %. Щодо більш детальних часових характеристик, варто провести помісячний розподіл вчинення злочинів: у січні – 11,5 % випадків, у лютому – 4,3 %, березні – 5,8 %; у квітні вчиняється найбільша кількість зґвалтувань – 26 %; у травні спостерігається значний спад зґвалтувань, порівняно з квітнем, майже у два

рази – 13,1 %; у червні – 14,5%, липні – 1,5 %; серпні – 5,8 %, жовтні – 7,5 %; листопад характеризується зниженням рівня вчинених злочинів, а саме – 4,3 % від загальної кількості за рік; у грудні вчиняється 2,9 % зґвалтувань [72, с. 79]. Інші дослідники наголошують на тому, що більша кількість статевих злочинів вчиняється в теплу пору року – з травня до вересня (60-70 % статевих злочинів). Також існує точка зору, що пік зґвалтувань, що вчиняються особами молодіжного віку, припадає на вересень, а зґвалтувань, що вчиняються дорослими – на жовтень [97, с. 229]. Відзначимо, що С.С. Косенко вважає збільшення кількості аналізованих злочинів у теплий період року через температуру повітря, наявність зелених масивів, можливість довгого перебування поза приміщенням. Літні місяці сприяють зростанню статевих злочинів щодо неповнолітніх, оскільки діти знаходяться на літніх канікулах. У цей час вони залишаються поза контролем школи та батьків [100, с. 20].

Що ж стосується часу доби вчинення насильницьких статевих злочинів, то виловлюється декілька аргументованих точок зору. Так, одні дослідники відзначають, що 15,6 % зґвалтувань сталися у проміжок часу від 0.00 годин до 6.00 години ранку; 6,8 % – з 6.00 до 12.00 години; 28,0 % – з 12.00 до 18.00 години і 78,49 % – з 18.00 до 24.00 [98, с. 14]. Натомість інші вчені вважають, що найбільша кількість зґвалтувань малолітніх (50 %) сталися у період з 12.00 до 18.00 години [168, с. 74].

Щодо отриманих нами результатів, то вони свідчать про те, що 65,1 % респондентів відповіли, що час не має значення, трапляється постійно; 14,4 % – ввечері з 16.00 до 22.00; 14 % – вночі з 22.00 до 6.00; 5,1 % – вихідні, передвихідні дні; 0,9 % – святкові дні; 0,5 % – робочий час.

Відзначимо, що зазначені М.М. Корчовим та отримані нами результати дослідження вказують на те, що вчинення насильницьких статевих злочинів значною мірою залежить від часу максимальної активності жертви. Тому можна вважати, що час вчинення насильницьких статевих злочинів тісно пов'язаний з ритмом життя людей, що, в свою чергу, складається з часу

роботи підприємств і закладів освіти, початком і закінченням функціонування місць масового дозвілля молоді тощо.

Розглядаючи кількісно-якісні показники насильницьких статевих злочинів, необхідно звернути увагу і на спосіб їх вчинення. Зауважимо, що під способом вчинення злочину треба розуміти певний метод, порядок, послідовність дій, що виконуються при цьому, а також найбільш типові прийоми та засоби, сукупність яких і становитиме спосіб вчинення конкретного діяння, який здатний показати специфіку останнього, проникнути в механізм його вчинення та виявити детермінанти з метою його ефективного попередження [146, с. 68]. Разом з тим, поняття способу вчинення злочину в кримінології, який розглядається як механізм вчинення злочину, є ширшим, ніж визначається у науці кримінального права. Адже як відзначає А.С. Лукаш, до нього включається не лише певний метод, порядок, послідовність рухів, які застосовуються під час вчинення злочину, а і найбільш типові прийоми та засоби, сукупність яких складатиме спосіб вчинення конкретного злочину (зґвалтування) та здатне показати його специфіку, проникнути до механізму його вчинення, виявити детермінанти з метою попередження [128, с. 243].

Що ж стосується способів, за допомогою яких вчиняються насильницькі сексуальні злочини, то їх поєднує те, що вони спрямовані на досягнення однієї мети – встановлення статевих зносин з потерпілою особою всупереч її волі. Це вказує на те, що найбільш поширеним способом вчинення статевих злочинів є застосування фізичного і психічного насильства. Фізичне насильство проявляється у виді побоїв з заподіянням тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Що ж стосується психологічного насильства, то воно виражається у погрозах побиття, жорстокості або вбивства [44, с. 211]. Так, наприклад, зґвалтування вчиняється шляхом заподіяння фізичного або психічного насильства, що застосовується з метою перебороти опір потерпілої особи, який обумовлений

її небажанням вступити з винним у статевий зв'язок або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Але як відзначає І.О. Філь, останні зміни Кримінального кодексу України, які впроваджувались, щоб охопити усі суспільні проблеми злочинів сексуального характеру, дали значний поштовх національному законодавству для встановлення гендерної рівності жінок і гармонізації законодавства України з міжнародно-визнаними зразками, враховуючи положення Стамбульської конвенції. Зважаючи на існуючі реалії сексуальних стосунків виникає потреба в додатковій увазі з боку держави як гаранта прав і свобод людини шляхом врегулювання відносин між людьми та визначення межі, коли нормальні суспільні відносини приватно-інтимного характеру переростають у протиправне посягання на статеву недоторканність і свободу [200, с. 301].

Відповідно до чинної редакції ч. 1 ст. 152 КК України зґвалтуванням вважається вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета без добровільної згоди потерпілої особи [103]. Щодо ч. 1 ст. 153 КК України, то сексуальне насильство — це вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [103]. Також у примітці до ст. 152 КК України зазначено, що згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин [103].

Ми погоджуємося з позицією О.О. Дудорова, який відзначає, що стаття 152 КК, викладена в редакції Закону від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII, як на криміноутворювальну ознаку вказує (за винятком ч. 4 цієї статті) не на конкретний спосіб, а на недобровільність — відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи на проникнення в один із трьох її природних отворів. Вагінальне, анальне або оральне проникнення в тіло іншої особи визнається зґвалтуванням як у тому випадку, коли воно поєднується із

застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосуванням або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, так і в інших випадках відсутності її добровільної згоди на таке проникнення [79, с. 13].

Разом з тим, така редакція ст. 152 і ст. 153 КК України створює проблеми при кваліфікації протиправних діянь за ст. 154 КК України, адже критерієм їх розмежування між собою є момент закінчення цих кримінальних правопорушень і те, що за примушування до вступу в статевий зв'язок може нести відповідальність і той, хто не має наміру вчиняти акт сексуального характеру з потерпілою особою. Отже, реалізація «широкого» підходу до конструювання об'єктивної сторони складу злочину «зґвалтування», не поєднана, однак, із включенням у ст. 154 ККУ належних застережень, має своїм наслідком колізійність відповідних кримінально-правових норм як потенційне джерело неоднакового застосування ККУ [79, с. 13].

Виходячи із аналізу статей, що встановлюють відповідальність за насильницькі статеві злочини, впливає, що способом вчинення цих злочинів є фізичне та психологічне насильство. Але як ці два види насильства впливають на механізм злочинної поведінки?

У науковій літературі відсутня однозначна відповідь на це питання, адже деякі дослідники зазначають, що застосування фізичного та психічного насильства є придушуванням опору потерпілої особи та зазначена діяльність взагалі спрямована на задоволення потреб людини з усвідомленням мети цієї діяльності [63, с. 96]. Існує і така думка, що саме насильство при зґвалтуванні може бути спрямовано не на усунення опору, а є проявом психосексуальних розладів. Прикладом такого насильства є фізичне та психічне насильство проти жертви, як прояв інструментальної та експресивної сексуальної агресії, де перша спрямована на подолання опору жертви для завершення сексуального контакту, а інша – на приниження жертви.

Ми вважаємо, що при вчиненні насильницьких статевих злочинів основним способом є саме насильницький статевий акт, а застосування

фізичного та психічного насильства – додатковий спосіб. Такий висновок випливає із проаналізованих нами вироків суду, адже виділити єдиний спосіб застосування насильства, наприклад, при зґвалтуванні, неможливо. Як правило, злочинець обирає той чи інший вид насильства в залежності від мотивів, установок, конкретної життєвої ситуації тощо. Оскільки важливу роль при вчиненні насильницьких статевих злочинів відіграє свідомість та емоційність, які є двома блоками психологічного вибору поведінки, то можна зробити висновок: емоційність стимулює свідомість, а нерідко і додає до неї агресивні елементи [132, с. 90-91].

Слід зазначити, що, як правило, злочинець обирає кілька способів впливу на жертву з метою усунення опору потерпілої особи, де статевий акт матиме сексологічні відхилення. Проведений нами аналіз вироків суду дозволяє говорити про те, що найбільш розповсюдженим способом серед фізичного насильства є утримання потерпілої особи (59,8 %), на другому місці – подолання фізичного опору (40,2 %), яке виявляється у перешкоджанні нанесенню ударів з боку потерпілої особи (19,5 %), нанесенні побоїв, ударів (17,5 %), фізичному знущанні (2,3 %) та інших способів (0,9 %).

А.С. Лукаш пише, що на особливу увагу заслуговує використання безпорадного стану потерпілої особи при зґвалтуванні, що займає 11,7 % серед усіх способів його вчинення. У 41,2 % випадках жертву довели до такого стану ударами, одурманюючими речовинами тощо, що також можна сприймати як прояв фізичного насильства. Така ж кількість (41,2 %) жертв перебувала у безпорадному стані через похилий або малолітній вік; 6 % – через алкогольне сп'яніння; 4,0 % – через психологічні особливості (за результатами судово-психологічних експертиз) та у 2,0% – через хворобливий стан [128, с. 245].

Суттєвим недоліком кримінальних проваджень за деякими насильницькими статевими злочинами є те, що не завжди під час досудового розслідування зазначається мотиви застосування того чи іншого виду

насильства злочинцем у цій категорії кримінальних правопорушень. Але аналіз вироків суду, у яких зазначається подія, яка мала місце, показання потерпілої, свідків, підсудного дозволяє виділити деякі мотиви насильницьких статевих злочинів, серед яких: приховування злочину, що виражається у погрозі вбити внаслідок звернення потерпілої особи до правоохоронних органів; помста; приниження; мазохістські нахили тощо. Це вказує на те, що при насильницьких статевих злочинах мотив може бути і засобом вчинення злочину.

Таким чином, під насильницькими статевими злочинами необхідно розуміти діяння, які посягають на статеву свободу та статеву недоторканість потерпілої особи шляхом спричинення їй фізичного та/або психічного насильства, передбачають настання тяжких та особливо тяжких наслідків для життя, здоров'я, честі та гідності особи, а також ускладнюють/унеможлиблюють виконання відведеної соціальної ролі у суспільстві. Із урахуванням ознак, наведених у дефініції диференційовано види статевих кримінальних правопорушень, які можуть вважатись насильницькими на такі: зґвалтування (ст. 152 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 КК України) та примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).

Основними кримінологічно значущими ознаками насильницьких статевих злочинів є такі: 1) подолання опору жертви або її близьких осіб такого кримінального правопорушення шляхом застосування фізичного та/або психічного примусу або погрози такого насильства, яка сприймалась потерпілою особою як реальна; 2) нівелювання нормами моралі в статевій сфері; 3) мета, яка полягає у задоволенні статевої пристрасті або інших особистих мотивів за рахунок насильства, яке здійснюється відносно потерпілої особи, у тому числі у випадках, коли статеve насильство вчиняється не відносно неї, а у її присутності; 4) наявність прямого умислу на вчинення насильницького статевого злочину, ігнорування потенційної небезпеки наслідків від таких діянь; 5) спрямування насильницьких дій

відносно конкретної особи або групи осіб, обраних кримінальним правопорушником із урахуванням власних уподобань та/або інших об'єктивних та суб'єктивних факторів (передкримінальна зухвала/провокативна поведінка, соціально-демографічні ознаки жертви тощо).

1.2. Особа злочинця, який вчинив насильницький статевий злочин

Слід відзначити, що у науці, в тому числі й кримінології, уявлення про особу сформовано на підставі загального поняття про неї, розробленого у філософії, психології, соціології. Разом з тим, слід відзначити, що серед найбільш складних, дискусійних і, як відзначають деякі дослідники, найменш досліджених кримінологічних проблем, є питання про особу злочинця та особистість злочинця. Це говорить про те, що жоден кримінолог, представник будь-якої школи, не може оминати проблеми, пов'язаної з особою, яка вчиняє кримінальне правопорушення.

Б.М. Головкін і О.В. Лисодєд наголошують, що розроблене ще за радянських часів вчення про особу злочинця значною мірою застаріло, не відповідає сучасним науковим уявленням і міжнародним стандартам прав людини. Відтак, нівелюється його прикладне значення [53, с. 39].

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що загальноприйнятою є точка зору, що про особу злочинця йдеться в тих випадках, коли людина вчинила протиправне діяння і визнана суб'єктом кримінального правопорушення, тобто поняття особи злочинця поєднує соціологічне та юридичне визначення. Що ж стосується юридичного поняття особи злочинця, то у кримінально-правовій доктрині при тлумаченні цього терміну, оперують ст. 18 КК України, де зазначено, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [103]. Тож, деякі вчені

вважають, що особа злочинця – це сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні норм кримінального закону [160, с. 15].

А.П. Закалюк визначає особу злочинця як сукупність соціально типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняється крайньою формою суспільної небезпечності, обумовленою криміногенною мотивацією та кримінальною активністю особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину [84, с. 239]. О.М. Джужа та С.В. Горлач вважають, що під особою злочинця сьогодні розуміється сукупність соціальних та соціально значущих властивостей (поглядів, здібностей, інтересів, потреб, моральних переконань і т.п.), відносин, що характеризують конкретну особу, яка вчинила злочин, у поєднанні з позаособистісними зовнішніми умовами та обставинами – властивостями, відносинами навколишнього середовища [75, с. 17].

Іншої точки зору дотримується С.Ф. Денисов, який вважає, що особа злочинця – це сукупність суттєвих та усталених соціальних властивостей та ознак і соціально значущих біопсихічних особливостей індивіду, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особа притягується до кримінальної відповідальності, передбаченої кримінальним законом [65, с. 157].

О.М. Костенко вважає, що соціально-натуралістичний підхід у дослідженні особистості, яка вчиняє злочин передбачає, що особистість злочинця слід шукати у властивостях, притаманних його волі і свідомості, і ці властивості, що характерні волі і свідомості мають бути у злочинця до вчинення злочину, щоб у свій час вони могли проявити у цьому злочині. Властивості волі і свідомості розділяють на загальні (які властивості усім злочинцям) та індивідуалізуючі (які властиві конкретному злочинцю). Стан волі у злочинців перебуває у стані сваволі, стан свідомості – у стані ілюзій. Стан сваволі і стан ілюзій, який характерний для волі і свідомості злочинця

називається «комплексом сваволі та ілюзій» [102, с. 149]. Підтримуючи соціально-натуралістичний підхід, Л.Г. Козлюк відзначає, що саме загальні властивості волі і свідомості відрізняють злочинців від інших людей. Індивідуалізуючи властивості, які відрізняють злочинців один від одного: це і природжені, і набуті індивідуальні властивості, які індивідуалізують кримінальний прояв комплексу сваволі та ілюзій у конкретного злочинця. До прикладу, це можуть бути соціально-демографічні, особистісно-рольові, психологічні та інші властивості [90, с. 374-380].

Натомість О.М. Храмцов зазначає, що під особистістю злочинця розуміється сукупність психологічних та моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні людям, що винні в злочинній діяльності певного типу. Інші правопорушники не мають таких особливостей та характеристик і не можуть характеризуватися як злочинні особистості. Вони є особами, що скоїли злочин [205, с. 69].

Отже, проведений нами аналіз щодо поняття «особи злочинця» та «особистості злочинця» вказують на різні підходи щодо їх визначення. Як справедливо відзначають Б.М. Головкін і О.В. Лисодєд на рівні кримінологічної теорії доцільно використовувати поняття «особа злочинця», що позначає увесь контингент злочинців, охоплює їх характеристику, тоді як поняття «особистість злочинця» застосовується на рівні окремих категорій злочинців, наприклад: «особистість кіберзлочинця», «особистість домашнього кривдника», «особистість корупціонера», «особистість терориста», а також на індивідуальному рівні, зокрема, «особистість крадія», «особистість маніяка», «особистість шахрая», «особистість гвалтівника» і так далі [53, с. 38].

Виходячи із такої точки зору та предмету нашого дослідження, ми підтримуємо тих дослідників, які вважають, що у кримінології необхідно застосовувати словосполучення «особа злочинця» та розуміти під ним *типову модель або абстракцію, що утворюється на підставі дослідження соціологічного (психологічного) та кримінально-правового аспектів суб'єктів*

злочинів. Метою створення такої моделі є виявлення таких негативних (деструктивних) особливостей індивідумів, за якими з високою часткою ймовірності можна в майбутньому передбачити злочинну поведінку інших осіб або повторне вчинення злочину тими, хто вже мав попередній кримінальний досвід [110, с. 81].

Не менш дискусійним є питання щодо структури особи злочинця, в основу якої вчені-дослідники можуть вкладати різні критерії. Так, наприклад, І.М. Даньшин не вдаючись до аналізу сутнісного поняття структури особи злочинця та вбачаючи у ній результат (або метод) групування («розкладання по полочках») ознак, властивостей, рис, особливостей цієї особи запропонував виділити в її структурі сім груп елементів [111, с. 66-74]. Натомість в іншому виданні І.М. Даньшин зазначає, що до структури особи злочинця, входять такі елементи:

1. Соціально-демографічні ознаки: стать, вік, рівень освіти, рід занять, стаж роботи, сімейний стан, місце проживання та ін.;
2. Особистісно-рольові властивості: соціальні позиції, виконання власних рольових обов'язків і функцій, що впливають з даних соціальних позицій;
3. Соціально-психологічні якості: соціальна реакція людини на устрій її життя, психічні стани і процеси, потреби, установки, інтереси, система ставлення до дійсності, спрямованість – антисоціальна, мотивація – егоїстичні, цинічні, корисливі;
4. Риси правової та моральної свідомості: неповага до закону (прихована та/або явна), правове свавілля, спотворена моральна свідомість, психічні аномалії – психопатія, психопатичний стан, хронічний алкоголізм, наркоманія;
5. Кримінально-правові ознаки особи злочинця: деякі форми злочинної поведінки виражаються у вчиненому злочині – спрямованість злочинної поведінки на конкретні суспільні відносини, взяті під охорону закону (безпосередній об'єкт посягання), ступінь і характер суспільної

небезпечності вчиненого злочину, способи досягнення злочинної мети, мотив, ставлення винного до вчиненого [111, с. 37-40].

А.П. Закалюк наголошував, що структура особи злочинця складається з дев'яти блоків (груп) ознак:

а) три з них відображають соціальну характеристику особи злочинця (її особистість):

- ознаки формування, соціалізації особи (освіта, її рівень, спеціальність, ознаки, риси, звички, досвід, характер занять у вільний час, культурні потреби тощо);

- ознаки соціального статусу й соціальних ролей (соціальне становище, рід занять, сімейний стан, соціальні житлові умови, належність до соціальних груп, належність до груп асоціальної або антисуспільної спрямованості тощо);

- безпосередні ознаки спрямованості особистості (потреби, інтереси, соціальні цінності в основних сферах життєдіяльності, діяльнісні вияви в основних сферах життєдіяльності суспільства, асоціальні або антисуспільні потреби, інтереси, цілі, діяльнісні вияви);

б) п'ять – біосоціальні, а саме:

- демографічні ознаки, які мають соціальне та психологічне значення (стать, вік);

- психофізіологічні особливості людини, у тому числі генетичного походження (реакції, адаптації, моторики, тип вищої нервової діяльності, особливості темпераменту, мислення, у тому числі вади, психофізіологічні риси, що мають генетичне походження);

- показники фізичного стану здоров'я (загальний стан, фізичні вади, хронічні захворювання соматичного типу, захворювання, які є наслідком антисоціальної (аморальної) поведінки: алкоголізм, наркоманія, венеричні захворювання, ВІЛ – СНІД);

- показники психічного стану здоров'я особи (патологія, що виключає осудність); аномалія (відхилення), що її обмежує, аномалії в межах осудності);

- індивідуальні психологічні риси (риса характеру, у тому числі негативні та суспільно небезпечні (неприйнятні) вольові якості, емоційні риси);

в) окремий блок – ознаки, пов'язані з вчиненням особою злочину, що відображає специфічно-типову ознаку типу особи злочинця, яка пов'язана з вчиненням останнім злочину (ознаки складу злочину, способи досягнення злочинної мети, мотиви, вина й роль у злочинному діянні, ознаки ставлення особи до вчиненого, інші кримінально-правові ознаки: наявність судимостей, характеристика злочинів, за які особа вже була засуджена, відбуття покарання за попередніми судимостями, звільнення від кримінальної відповідальності, застосування різних видів дострокового звільнення від відбуття покарання) [84, с. 257-258].

У свою чергу, деякі науковці – А.Ф. Зелінський, О.М. Джужа та Є.М. Моїсєєв – наголошують на загальноприйнятій точці зору щодо структури особи злочинця, яка складається із таких ознак:

- 1) соціально-рольові (найближче оточення, побутові, сімейні, виробничі й загальноцивільні відносини);

- 2) соціально-демографічні (стать, вік, освіта, соціальний стан, професія і вид занять, сімейний стан, місце проживання, матеріальне забезпечення та житлово-побутові умови);

- 3) морально-психологічні (світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, рольові особливості, психічні аномалії, що не виключають осудність, рівень потреб);

- 4) кримінально-правові (мотиви злочину, характер і спрямування посягань, одиночний чи груповий характер посягань, строк і вид покарання, стаття КК України) [85, с. 72; 109, с. 132].

Проте, попри існуючі підходи щодо різних блоків (груп, ознак, елементів) для виділення складових структури особи злочинця, ми підтримуємо тих дослідників, які віддають перевагу точці зору про наявність трьох груп ознак (властивостей та/або якостей людини, яка вчиняє злочин): 1) соціально-демографічні (стать, вік, соціальне становище, рівень освіти, сімейний стан, рід занять тощо); 2) кримінально-правові (зміст і мотивація, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, тривалість та інтенсивність злочинної діяльності, наявність чи відсутність судимості тощо); 3) соціально-психологічні властивості та якості осіб, які вчинили злочин (світогляд, інтереси та життєві установки) [39, с. 85].

Виходячи із вищезазначеного, вважаємо за необхідне проаналізувати особу злочинця, який вчинив насильницький статевий злочин.

Соціально-демографічні ознаки допомагають здійснити аналіз таких ознак особи злочинця, що включають дані про стать, вік, громадянство, сімейний стан, освітній рівень, соціальне положення та матеріальне становище, рід занять тощо, та дають змогу на рівні статистичного узагальнення встановити певні демографічні показники, належність їх до певних соціальних груп населення, освітнього і культурного рівня злочинця, а також дослідити і встановити їхній вплив на характер та спрямованість злочинної поведінки. Дослідження саме цих особливостей дозволить нам визначити соціально-демографічні ознаки особи, що вчиняє насильницькі статеві злочини.

Порівнюючи співвідношення кількості чоловічих і жіночих злочинів, Р. Перелігіна відзначає, що наразі цей показник становить 6:1. Це обумовлено тим, що раніше жіноча злочинність характеризується ще вищим рівнем латентності ніж зараз. Зокрема, в судах не часто розглядалися справи про дітовбивства, вчинених жінками, в той час як це аж ніяк не було рідкістю [148, с. 65]. Також зазначимо, що традиційно вважається, що насильницькі злочини, учинені з мотивів задоволення статевої пристрасті, здебільшого вчиняються чоловіками. Так, внаслідок негативного впливу сім'ї у хлопчиків

можуть розвинутися психопатології та сексуальні порушення. Найчастіше сексуальне насильство щодо дитини чинилося в процесі уже сформованих стосунків [223, с. 222].

Що ж стосується насильницьких статевих злочинів, то проведений нами аналіз статистичної інформації Офісу Генерального прокурора про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2015-2022 роки дозволяє відзначити, що переважна частина насильницьких статевих злочинів вчиняється чоловіками (98,5 %). Доля жінок, що вчиняють насильницькі статеві злочини складає 1,5 % та у порівнянні з чоловіками має незначний відсоток. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості є нетиповими для жінок (з 2018 по 2022 рік такі діяння вчинили 0,9 % жінок). Найбільш розповсюдженими є випадки залучення осіб жіночої статі у якості співучасників у таких суспільно небезпечних діяннях, зокрема у якості підбурювачів та пособників.

Важливо також відзначити і кількість насильницьких статевих злочинів, вчинених у співучасті. Так, зокрема, С.С. Косенко також вказує, що жінки можуть виступати при вчиненні статевих злочинів у ролі організаторок, підбурювачок та пособниць. За останні роки збільшилась кількість випадків співучасті жінок у зґвалтуваннях. Як правило, ці злочини вчиняються молодими жінками, часто неповнолітніми, по відношенню до знайомих з метою приниження їх соціального статусу у малих групах. Частіше за все репутація цих злочинниць знижена, або вони вважають, що вона знижена. Тому, зґвалтування їх знайомої, має для них сенс зниження соціально-психологічного статусу потерпілої і тим самим підвищення власного. Не випадково, що такі злочини супроводжуються побиттям жертви та її приниженням [100, с. 46].

Разом з тим, за результатами нашого дослідження, протягом 2015-2022 рр. у складі групи було скоєно 57 насильницьких статевих злочинів, що складає 3,89 %, серед яких за участю жінок 7 (або 12,3 %), де вони виконували роль пособника чи підбурювача. Це вказує на те, що значна

частина насильницьких статевих злочинів вчиняється чоловіками та носить не груповий характер.

Досліджуючи вік особи злочинця, що вчинила насильницький статевий злочин, варто зазначити про відсутність комплексного підходу серед дослідників до цієї проблеми, оскільки їх об'єктом були статеві злочини або насильницькі статеві злочини щодо неповнолітніх. Зокрема, С.С. Косенко відзначає, що за віком неповнолітні злочинці складають 18,5 %, у віці 18-25 років – 36,2 %, 25-30 років – 11 %, 30-40 років – 32,8 % [100, с. 47]. Л.Г. Козлюк з'ясувала, що статеві злочини щодо неповнолітніх вчиняються чоловіками віком від 16 до 30 років (58 %) [91, с. 246].

Проте, аналіз наукової літератури також дозволяє відзначити, що існують й інші результати досліджень. Так, наприклад, А.О. Джужа стверджує, що суб'єктами злочинів проти статевої недоторканості дитини є чоловіки від 26 до 49 років [70, с. 19]. І.В. Шелкошвеев та В.М. Філоненко відзначають, що дані закордонних дослідників свідчать, що віковий акцент осіб, які вчинили серійні зґвалтування, чи розпусні дії зміщена в сторону молодих представників (72 % насильників – у віці від 18 до 35 років) [216, с. 317-318]. Схожі дані результатів дослідження наведено і С.В. Якимовою [223, с. 222]. Натомість В.М. Воробей зазначає, що сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах, особи у віці: від 18 до 25 років – 57,1 % чоловіків і 39,4 % жінок; від 26 до 36 років – 21,5 % чоловіків і 41,7 % жінок; від 37 до 60 років – 20,1 % чоловіків і 14,9 % жінок [44, с. 192].

Проведений нами аналіз вироків суду та статистичної інформації Офісу Генерального прокурора України дозволяє зазначити, що із року в рік ситуація щодо віку осіб, які вчиняють насильницькі статеві злочини є динамічною щодо кількості осіб, які їх вчинили. Здебільшого кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості вчиняються особами у віці 18-28 років: у 2018 році – 35,2%; у 2019 році – 33,2%; у 2020 році – 30,9%; у 2021 році – 33,3%; станом на жовтень 2022 –

32,5%. Наступним, за кількістю вчинених діянь, є вік 29-39 років: у 2018 році – 31,2% у 2019 році – 30,6%; у 2020 році – 31,2%; у 2021 році – 28,1%; станом на жовтень 2022 – 26,4%. Останньою віковою категорією є 40-54 роки: у 2018 році – 22,7%; у 2019 році – 23,1%; у 2020 році – 23,6%; у 2021 році – 25,7%; станом на жовтень 2022 – 24,5%. Водночас розбещення неповнолітніх частіше вчиняється особами у віці 29-39 років (2018 – 32,3%; 2021 – 27,1%; 2022 – 34,2%) та 40–54 років (2019 – 35,2%; 2020 – 33,3%).

Чим обумовлена така висока кримінальна активність вікової категорії «18-54 роки» щодо вчинення насильницьких статевих злочинів? Пояснюючи причини такої активності В.І. Дьордйай вказує, що в сім'ях неповнолітніх, засуджених за зґвалтування, мали місце: а) пияцтво, бійки в сім'ях – у 28,2 % випадків; б) вчинення членами родини правопорушень і злочинів – 23,2 %; в) факти домагання з боку батьків – 17,5 % [81, с. 10]. Існує і така думка, що формування цинічного і спотвореного розуміння суті статевого життя, неправильне уявлення про стосунки між статями, спалахи необґрунтованої агресії, неконтрольований і нерідко перекручений сексуальний потяг – це лише частина тих наслідків, які можуть виникнути після здійснення подібних дій щодо неповнолітніх. Ми вже відзначали, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи характеризуються не тільки заподіянням фізичної і психічної шкоди здоров'ю, а й здатні змінити соціальні та моральні установки конкретних людей, а також сприяти формуванню у них девіантної поведінки.

Відзначимо, що якщо виходити із сучасної кримінально значущої періодизації віку, серед якої дослідники цієї проблеми виділяють п'ять періодів, то особливої уваги заслуговують: дорослий, який поділяється на: 1) ранній дорослий період – від статевої зрілості (у нормі – це поява перших дітей) до часу, коли перші діти досягають статевої зрілості (тобто в нормі – часу появи перших онуків) (17-35 років); 2) пізній дорослий період – від завершення попереднього вікового етапу до кінця фертильності; кінець фертильності, клімакс (50-55 років) [64, с. 45].

Такий підхід дозволяє вважати, що у період з 18 до 40 років відбувається пік сексуальної активності, яка з 40 до 54 років поступово знижується. Цей фактор, а також спотворене розуміння суті статевого життя, відсутність стабільних стосунків із протилежною статтю, необґрунтована агресія, дитячі психічні травми, пов'язані із сексуальними домаганнями близьких осіб, що формують перекручений сексуальний потяг, можуть призвести до розвитку негативних властивостей і якостей особистості – формуванню насильницького статевого злочинця.

Велике значення у розвитку особистості має рівень освіти, який формулює погляди на життя, коло інтересів. Це підтверджує і О.М. Джужа, який пише про залежність злочинної поведінки від рівня освіти та інтелектуального розвитку особистості, що значною мірою визначає потреби та інтереси людини [70, с. 142]. Також саме кримінальне насильство корелює з низькою культурою і проблемами в інтелектуальному розвитку людини [55, с. 219].

Наприклад, Л.Г. Козлюк відзначає, що 51,6 % злочинців мають повну загальну середню освіту, 36,1 % – базову середню освіту, 6,4 % – початкову загальну освіту, 3,2 % – незакінчену вищу, 1,6 % – повну вищу освіту, 0,7 % – неписьменні. Зокрема, 12,2 % осіб навчаються у загальноосвітньому закладі при установі, 6,1 % – у професійно-технічному закладі при установі, 0,1 % – заочно (дистанційно) у вищих навчальних закладах; на момент вчинення злочинів 56,4% мали робітничу професію [91, с. 247]. О.В. Синєоким під час дослідження мотивації девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів, відзначено, що особи, які вчинили «звичайні» зґвалтування, мають найменший рівень освіти: неповна середня освіта – 19 %, середня – 51 %, середня спеціальна – 29 %, незакінчена вища – 9 %, вища – 2 %. Особи, які вчинили нетипові насильницькі сексуальні злочини: неповна середня освіта – 21 %, середня – 19 %, середня спеціальна – 14 %, незакінчена вища – 12 %, вища – 34 % [181, с. 134]. За даними дослідження С.В. Романцової, серед осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо дітей,

переважали особи з середньою освітою (41,6%). 23,3 % з них – це особи із середньою спеціальною освітою, із неповною середньою освітою – 21,7 %, а вищу чи незакінчену вищу освіту мали 13,4 % таких злочинців [171, с. 96].

Що ж стосується результатів нашого дослідження, то більша частина суб'єктів досліджуваного виду суспільно небезпечних діянь мали: повну загальну середню та базову загальну середню: у 2018 році – 66,5%; у 2019 році – 45,2%; у 2020 році – 64%; у 2021 році – 67,5%; станом на жовтень 2022 – 65%. Отже, проведений нами аналіз освітнього рівня осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини у 2018-2022 рр. дозволяє резюмувати: 58,39 % з них мають повну загальну середню та базову загальну середню освіту; 20,41 % – початкову загальну освіту або взагалі не мають її; 16,60 % мають професійно-технічну; 4,60 % – повну вищу або базову вищу.

Також необхідно зважати і на дані про трудову діяльність осіб, які вчинили протягом досліджуваних нами п'яти років статеві злочини. Відзначимо, що у науковій літературі вказано, що за спеціальністю працювали 10 %; займалися індивідуальною або комерційною діяльністю – 30 %; не працювали, не мали трудового стажу, вели паразитарний спосіб життя або періодично займалися некваліфікованою працею – 60 %; окрім того, 75,4 % задіяні у сфері некваліфікованих робіт. Натомість С.В. Романцова відзначає, що зайнятість осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо дітей виглядає інакше: тільки 16,6% – працюючі, решта є безробітними, водночас, за місцем роботи 75,1 % з них характеризуються позитивно. Чимала кількість безробітних серед осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо дітей, зумовлена рівнем загального безробіття в Україні, який сягає 8,1 %, а також тим, що до винесення вироку судом вони стають безробітними [171, с. 96].

Наше дослідження також містить дані про трудову діяльність осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини. Зокрема, у 2016 р. 82,70 % таких осіб на момент вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152, 153 КК України, були працездатними, але не працювали і не навчалися,

а 17,30 % були учнями шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій; студентами закладів вищої освіти; робітниками; приватними підприємцями; лікарями, фармацевтами; у 2017 р. – 76,92 % осіб були працездатними, але не працювали і не навчалися, а 23,08 % – навчалися (учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій або студентами закладів освіти), працювали (робітниками, приватні підприємці, працівники господарських товариств) або були на пенсії; у 2018 р. 66,67 % осіб, які є працездатними, але не навчаються і не працюють, а 33,33 % – навчаються у школі, ліцеї, коледжі, гімназії, працювали робітниками, були приватними підприємцями чи працювали в інших сферах, або ж вже були пенсіонерами; у 2019 р. 78,67 % осіб, які є працездатними, але не навчаються і не працюють, а 21,33 % – навчалися у школі, ліцеї, коледжі, гімназії, працювали приватними підприємцями, робітниками, працювали у господарських товариствах, займалися іншими видами діяльності, були військовослужбовцями або пенсіонерами; 2020 р. – 75,71 % осіб, які є працездатними, але не навчаються і не працюють, а 24,29 % – навчалися у школі, ліцеї, коледжі, гімназії та були студентами закладу освіти, працювали робітниками або займалися іншим зайняттям, були військовослужбовцями.

Отже, виходячи із вищевикладеного, за період з 2018 р. по 2022 р. 77,17 % осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини, передбачені статтями 152, 153 КК України, були працездатними, але не навчалися та не працювали: у 2018 році – 69,1%; у 2019 році – 49,1%; у 2020 році – 68,1%; у 2021 році – 71,5%; станом на жовтень 2022 – 67,4%. Наявність вільного часу, фінансові проблеми через відсутність заробітку, депресія, пов'язана із неможливістю реалізувати себе – всі ці фактори провокують депресивно-агресивний стан, який проектується у мікросередовище. Також слід зазначити, що отримані нами результати є зовсім протилежними від аналогічних досліджень, що вказує на необхідність проведення подальшого вивчення.

Кримінально-правові ознаки особи, яка вчиняє насильницькі статеві злочини, доповнюються соціально-демографічними ознаками. Проте, ця ознака вказує про склад учиненого злочину, а також про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, форми співучасті, інтенсивність кримінальної діяльності, наявності чи відсутності судимостей. Сукупно ця ознака дає характеристику особі злочинця з кримінально-правової позиції та можливість зробити висновки про генезис злочинного посягання, глибину і стійкість антисуспільної спрямованості злочинця, його суспільну небезпеку.

С.В. Романцова відзначає, що понад 35 % осіб, які вчинили сексуальне насильство щодо дитини, були раніше засуджені, з них 3 % – за вчинення статевих злочинів, решта – здебільшого корисливі. Свою сексуальну агресію, як правило, люди спрямовують на слабших за себе або тих, хто не чинить їм опору. Тоді зазвичай і вчиняються злочини щодо дітей, а покарання за них передбачене статтями 152, 153 КК України [171, с. 98].

Проведений нами аналіз судових вироків та статистичної інформації Державної судової адміністрації з 2016 по 2020 рр. свідчить, що 39,53 % осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини мали не зняту та непогашену судимість, зокрема: у 2018 році – 24,2%; у 2019 – 22,8%; у 2020 – 19,2%; у 2021 – 15,7%; станом на 2022 рік – 13,6%. Зауважимо, що серед зазначеної категорії осіб 52,94 % мали одну судимість, 21,76 % – дві, 25,30 % – три і більше судимостей.

Що ж стосується видів кримінальних правопорушень, за які особи мають не зняту та/або непогашену судимість, і вчинили насильницькі статеві злочини, то 48,24 % – були засуджені за кримінальні правопорушення проти власності (зокрема, ст.ст. 185, 186, 187 КК України); 27,65 % – кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (ст.ст. 152, 153, 156 КК України); 17,65 % – кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; 1,76 % – пов'язані з наркотиками, по 1,18 % – кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації

транспорту (ст. 286 КК України) і кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (ст.ст. 296, 304 КК України); 2,35 % – інші кримінальні правопорушення.

Більша частина кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності часто вчиняється особами у стані алкогольного сп'яніння: у 2018 році – 34,9%, у 2019 – 32,8%, у 2020 – 31,2%, у 2021 – 26,3%, у 2022 – 0,19%. Зі всіх правопорушників раніше вчиняли кримінальні правопорушення: у 2018 році – 34,5%; у 2019 – 35,5%; у 2020 – 29,2%; у 2021 – 25,4%; станом на жовтень 2022 року – 22,6%.

Наведені нами дані свідчать про те, що серед факторів, що впливають на вчинення особами, які мають не зняту та непогашену судимості насильницьких статевих злочинів можна виокремити такі: переоцінка колишніх цінностей і моральних принципів; все більше визнання матеріального фактора як єдиної цінності у суспільстві; загальне розмиття кордонів моральності, змішування морального і аморального; посилення конфліктності у суспільстві у зв'язку з соціально-економічним розшаруванням і зниженням матеріального рівня широких верств населення.

Соціально-психологічні ознаки особи злочинця виражаються через низку загальних детермінант, що характеризують самі модуси протиправної злочинної поведінки. Такі особливості породжуються насамперед загальною кримінологічною специфікою психоемоційного стану злочинців, що відрізняються між собою за соціальним становищем, віком, статтю тощо. Також важливо розуміти, що сам психологічний портрет злочинця не є автентичним щодо осіб, що скоїли різні злочини. Безумовно, протиправність є домінуючою ознакою та рисою психологічного стану, але існують і більш специфічні риси, які стосуються не лише суто психофізіології людини та особистості, але формуються чи впливають на формування особи конкретного злочинця. Йдеться про те, що особи, які скоюють різні за своїм складом злочини, відрізняються за своїм психологічним станом та мають різний соціальний статус [193, с. 303].

О.М. Гумін відзначає, що серед соціально-психологічних властивостей особистості злочинців, які вчиняють насильство в сім'ї, важливу роль відіграє така антигромадська установка, як готовність особи за відповідних умов мікросередовища діяти суспільно небезпечним способом [62, с. 175]. Це певною мірою стосується і осіб, які вчиняють насильницькі статеві злочини.

У кримінологічній характеристиці осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини, неабияка роль належить мотивам такої протиправної поведінки. При цьому доцільно зауважити таке: «вихідним положенням для вивчення системи ціннісних орієнтацій злочинців є розподіл цінностей на два класи: термінальні цінності-цілі та інструментальні цінності-засоби. Перші – це ті універсалії, що проголошуються конкретно-історичною формацією пріоритетними і загальнозначущими, цілі, до яких в ідеалі мають спрямовуватися прагнення й устремління всіх і кожного, оскільки вони санкціонуються культурою і суспільною мораллю та репрезентуються суспільною свідомістю як соціальна норма. Другі включають пріоритетні шляхи та засоби досягнення мети, є прийнятним еталоном поведінки. Іншими словами, цінностям-цілям завжди кореспондують цінності-засоби, діапазон яких обмежений рамками правового поля» [41, с. 38].

Слід зазначити, що задоволення статевого потягу – це не єдиний мотив, який штовхає на вчинення таких протиправних діянь, і який дослідники називають основним. Можна помітити, що мотивація охоплює і спонукальні чинники, характерні для агресії, про яку при вчиненні статевих злочинів вказував А.Ф. Зелінський, та виражається у помсті, самоствердженні, користі, суперечці тощо. Також при вчиненні насильницьких статевих злочинів групою осіб мотив може бути різним, оскільки деякі члени таких груп беруть участь у нападі, в основному це відправляється із допитливості та заради демонстрування своєї «дорослості» і «чоловічих» якостей [171, с. 101].

Що ж стосується насильницьких статевих злочинів, то деякі дослідники зазначають, що, наприклад, мотиви при зґвалтуванні, не впливають на

кваліфікацію, і можуть бути різними. Це і сексуальне задоволення, і автономні сексуальні мотиви – помста, бажання принизити жертву або скопіювати поведінку інших членів групи, бажання сексуальної реалізації, знуцання, ревності, бажання примусити жертву одружитися, національна, релігійна ненависть чи ворожнеча тощо [147, с. 53]. Натомість С.А. Шалгунова виділяє такі мотиви зґвалтування : 1) задоволення статевої потреби; 2) наслідування поведінки більш досвідчених товаришів; 3) задоволення статевої потреби з хуліганських мотивів; 4) задоволення статевої потреби, поєднане з хибним проявом почуття дорослості; 5) статеві цікавість [212, с. 125].

При вчиненні примушування до вступу в статевий зв'язок К.М. Плутицька помітила, що особа зазвичай керується не одним, а кількома мотивами. Серед них виокремлено такі: самоствердження, сексуальні, корисливі, хуліганські мотиви, а ще помста, ревності, заздрість, ненависть, заміщення [150, с. 9]. Також вона констатує, що основним мотивом примушування до вступу в статевий зв'язок є самоствердження. Дослідниця встановила, що сексуальні мотиви хоча й мають місце в більшості вчинених злочинів цього виду, але не завжди виступають провідними. Науковиця виявила, що примушування до вступу в статевий зв'язок може вчинятися з корисливих мотивів, які є нетиповими для інших злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності [150, с. 9].

Разом з тим, С.В. Романцова вказує, що основу мотивації осіб, які вчиняють сексуальне насильство щодо дітей, становлять: задоволення статевої пристрасті – 55,5 %, мотив самоствердження – 11,5 %, а 33 % – мають індивідуальний, як правило, пов'язаний із особистими відчуттями винного [171, с. 101]. Також деякі вчені вважають, що мотивація насильницьких сексуальних проявів розподіляється на два види: 1) яка відображає міжособистісні конфлікти; 2) сексуальна, яка відображає внутрішньоособистісні конфлікти.

Отже, виходячи із наведених нами мотивацій сексуальної поведінки, вважаємо слушною думку М.О. Ларченко, який зазначає, що поведінка людини завжди полімотивована, а сексуальне насильство за своєю природою тісно пов'язане з біологічними потребами людини у сфері сексуальності, хоча відображена мотивація і свідчить перш за все про прагнення встановити або довести свою владу над жертвою, бажання принизити її [120, с. 30].

Мотиви насильницьких сексуальних дій формуються поетапно у процесі розвитку конфлікту, його динаміки від стадії до стадії. Еволюція цих дій пов'язана з перетворенням мотивів суб'єкта, прийняттям і зміною рішень, специфічними емоційними переживаннями. Саме визначення мотивів поведінки особи, яка вчиняє насильницькі статеві злочини, так і потерпілого (жертви) на різних етапах розвитку інциденту, ролі кожного з них в ескалації конфлікту, з'ясуванню характеру оцінок ситуації кожним у різні моменти взаємодії природно сприяють точності встановлення вини злочинця.

Виходячи із вищевикладеного, не викликає сумнівів, що сексуальне насильство детермінується не просто збоченими фізіологічними потребами, а складною сукупністю мотивів, які знаходяться один з одним у різній ієрархічній взаємодії. Враховуючи зазначене та проведений нами аналіз вироків суду, необхідно зазначити, що найголовнішим мотивом при вчиненні насильницьких статевих злочинів у 75,8 % випадків є задоволення статевої пристрасті, у 22,1 % – індивідуальний мотив (помста, ревності, ненависть, неприязнь, зрада тощо) та 2,1 % – самоствердження. Що ж стосується результатів опитування, то 47,4 % респондентів вважають, що мотив вчинення насильницьких статевих злочинів сексуальний, 22,3 % – приниження, 21,4 % – мазохістські нахили, 2,8 % – помста, 1,4 % – корисливий, 0,5 % – ревності, а 4,2 % – інші мотиви (респонденти вказували на психологічний розлад, безкарність, зловживання алкоголем або наркотиками, травму в дитинстві тощо).

Це дозволяє зазначити, що мотиваційна сфера являє собою складне інтегральне психологічне утворення, основу якого становлять потреби, тобто

динамічно-активні стани особистості, які виявляють її залежність від конкретних умов існування і породжують діяльність, спрямовану на ліквідацію цієї залежності [141, с. 85]. Очевидно, що сексуальна мотивація може розвиватися тільки шляхом взаємодії з навколишніми людьми та істотно залежить від їхньої поведінки. На відміну від інших поведінкових актів, у мотиваційну структуру сексуального злочину органічно входить усвідомлення суспільної небезпеки скоєного чи сама можливість та обов'язок усвідомлення такої небезпеки [181, с. 126].

В.С. Ковальський вказує на те, що злочини, ознакою складів яких є жорстокість, можуть вчинятися особами з певними психофізіологічними особливостями, здебільшого в сексуальній сфері, а також у побутовому середовищі винного, для якого характерною стала «побутова жорстокість» [105, с. 61]. Саме тому в науковій літературі виокремлюють такі кримінологічні ознаки особи насильницького злочинця, які найбільш характерні для осіб, які можуть завдати тяжкої шкоди здоров'ю і вчиняти грабежі, розбійні напади, вбивства і зґвалтування: імпульсивність; тенденція поводити себе під впливом раптових емоцій; підозрілість; пригнічення; прагнення до дотримання дистанції між собою і навколишнім світом.

Оскільки жорстокість відноситься до морально-психологічних рис, то слід зазначити, що серед рис сексуальних злочинів у науковій літературі виділяють: грубість, яка часто переходить у жорстокість, цинізм, відсутність почуття сорому, неповагу до людей, егоїзм, споживацьке ставлення до оточуючих; крайній примітивізм у поглядах на взаємовідносини статей, що призводить до фізіологічного акту; погляд на жінку як на нижчу істоту, покликану служити чоловікові знаряддям статевої насолоди; розгнuzданість, яка не визнає ніяких перешкод на шляху до задоволення статевого потягу; моральну розбещеність. Такі риси у особи, яка вчиняє сексуальне насильство, у том числі й насильницькі статеві злочини, на нашу думку, дозволяють вважати, що на їх злочинну поведінку впливає психічна патологія, проте, як встановлено деякими вченими, понад 80 % з них психічних відхилень не

мали, а близько 2 % – мали дефекти психіки, однак вони не виключали їх осудності.

О.О. Зайцев відзначає, що серед сексуальних кривдників молодого віку психічні розлади діагностували у 59,24 % з них. Сексуальні кривдники юнацького віку, в яких виявлено психічні розлади, на відміну від психічно здорових однолітків, які допускали аналогічну поведінку, мають вищі показники рівня сексуального потягу чи сексуальної депресії (відповідно, 56,78 % і 28,26 %), їхня самооцінка власних сексуальних можливостей також порушена. Негативними мікросоціальними чинниками формування розладів є: наявність внутрішньо-сімейного конфлікту – 48,9% та сімейного насильства – 39,64 %. Серед макросоціальних чинників виявлено: вплив інформації, яка містить сексуальне насильство (54,32 %), ігнорування суспільством порушення морально-етичних норм молоддю (43,51 %), труднощі у засвоєнні культурних правил (36,87 %), соціальне відторгнення (23,28%), участь у неформальних молодіжних угрупованнях з асоціальною та антисоціальною спрямованістю (56,87 %). Серед осіб юнацького віку переважає легковажно-безвідповідальний тип мотивації насильницької злочинної сексуальної поведінки, де головними мотивами є: пізнавальний, наслідування, розважальний або прагнення отримати оргазм. У старшій віковій групі, як правило, домінує агресивно-егоїстичний тип, де спонукальним мотивом вчинення злочину є бажання принизити та підкорити жертву, меншою мірою простежується сексуальне самотредження як засіб вирішення конфлікту (внутрішньоособистісного або міжособистісного) [83, с. 24].

Отримані нами результати під час аналізу судових вироків за 2018-2022 рр., дозволяють зазначити, що 4,76 % осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини було визнано неосудними та до них було застосовано примусові заходи медичного характеру, а інші (95,24 %) – осудними (невелика частина з них мали психічні розлади в межах осудності, зазначених

у Міжнародній статистичній класифікації хвороб та проблем здоров'я (МКХ-10), затвердженої Всесвітньою організацією охорони здоров'я у 2007 р.).

Відзначимо також, що серед вчених є розповсюдженою є точка зору, що серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, є значна частина тих, які мають психічні розлади (у межах осудності). Так, наприклад, В.Л. Давиденко наголошує, що серед осіб, яким була призначена судово-психіатрична експертиза, 35,7 % мали психопатичні риси характеру; у 27,6 % засуджених було виявлено наслідки черепно-мозкової травми; у 15,3 % – олігофренію у стані легкої дебільності; у 13,3 % – хронічний алкоголізм як провокуючий чинник; 4,2 % осіб, які пройшли експертне дослідження, визнані неосудними [62, с. 167]. Натомість деякі дослідники зазначають, що певна частина гвалтівників мають парафілії у вигляді садизму. Такі чоловіки отримують задоволення від болю, що причиняють жінці та прагнуть її страждань для отримання сексуального задоволення. Зґвалтування, обумовлені наявністю психопатичної симптоматики, не пов'язані з сексуальними девіаціями чи перверсіями. Такі зґвалтування скоюють хворі на шизофренію, які часто не розуміють, що роблять під час галюцинацій або марення [135, с. 263]. О.Б. Шигонін вказує, що 44,2% осіб, які вчинили сексуальне вбивство у наявності психічних відхилень (аномалій) [219, с. 9]. С.С. Косенко пише, що, як правило, цим розладам дається адекватна кримінологічна оцінка. Перш за все, статеві злочини вчиняються в особливо перекрученій, жорстокій, найбільш цинічній формі, а також сексуальні злочини проти малолітніх і неповнолітніх намагаються пояснити саме наявністю психічних аномалій [100, с. 51]. Інші дослідники дійшли висновку, що 28 % жінок схильні до сексуальних зловживань через наявність у них порушень психіки, водночас такі аномалії виявляються лише у 2-9 % чоловіків. Встановлено і пряму залежність між сексуальним насиллям з боку жінки та зловживанням нею наркотичними речовинами або алкоголем [16]. Окрім того, психічні розлади заважають встановленню нормальних соціальних відносин з представниками

протилежної статі. Особливо негативну роль тут відіграє олігофренія (розумова відсталість) у стадії дебільності. Для злочинців з таким діагнозом притаманно вчинення статевих злочинів: зґвалтувань – 22,2 % та розбещення неповнолітніх – 33,3% [203, с. 63].

Отже, подібна ураженість різним психічним аномаліям осіб, що вчиняють насильницькі статеві злочини, підкреслює значення психічного аспекту в поясненні подібного роду протиправних діянь. Але наявність психічних аномалій не пояснює, чому людина допускає таку поведінку, оскільки більшість осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини є осудними, тобто несуть кримінальну відповідальність. Науковці припускають, що причина такої поведінки – прямий кореляційний зв'язок між відхиленнями у психіці та протиправним діянням. Проте, таке пояснення злочинної поведінки є прийнятним тільки щодо осіб, у яких діагностовано розлад сексуальної переваги (педофілія), яке не виключає осудності. Такі відхилення (переважно у формі «гетеросексуальної педофілії» чи «ексгібіціонізму») виявлені у 11 % осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини щодо неповнолітніх, що знайшло вияв у ситуації інкримінованого винному посягання, справило значний вплив на його поведінку під час його скоєння та позбавило у повному обсязі усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність своїх дій. Разом з тим, психічне захворювання не породжує вчинення насильницьких сексуальних дій, воно має опосередковане значення та підпорядковано соціальним факторам.

Серед психічних аномалій, які нами було виявлено під час аналізу вироків суду є: розумова відсталість (у ступені дебільності) – 42 %, синдром залежності від алкоголю – 22 %, психопатія – 28 %, неврози – 7 %, залишкові явища травм черепа – 1 %. Також слід сказати про яскраво виражені симптоми олігофренії у формі порушення навичок (обмежений запас слів, певні дефекти мовлення), проблеми з руховим апаратом (мимовільний рух рук, мімічних м'язів, коливання головою, сповільненість рухів), порушення емоційної сфери (несумісність емоцій з поточними подіями); звертають на

себе увагу зовнішні ознаки у вигляді порушень будови черепа, «тупого виразу обличчя», бідність міміки. Усі ці недоліки у поєднанні з низьким рівнем інтелектуального розвитку та неохайністю ускладнюють олігофренам взаємовідносини з людьми, особливо жінками.

Ми вже відзначали, що насильницькі статеві злочини вчиняються і у стані алкогольного сп'яніння. Так, дійсно, беззаперечним є факт безпосереднього впливу алкоголізму на вчинення багатьох протиправних дій. І досліджувана категорія злочинів не є винятком, оскільки дія алкоголю звільняє сексуальну агресію, впливає на поведінку особи. Слід також зауважити, що алкоголізм можна оцінювати із декількох сторін. Це по-перше, хворобливий стан людського організму; по-друге, це потужна ерогенна властивість; по-третє, варто поглянути на алкоголізм, як на як засіб зближення осіб різної статі як умови, що сприяє вчиненню насильницького статевого злочину.

Високий рівень досліджуваних нами злочинів, скоєних у стані алкогольного сп'яніння, пояснюється як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. До перших можна віднести низьку соціальну та професійну адаптацію (обумовлену низьким рівнем освіти, відхиленнями у психіці); закладені з дитинства зразки антисоціальної поведінки (наприклад, алкоголізм батьків); сімейно-шлюбну деградацію; контакти з антисоціальним середовищем. До других відносяться обставини, пов'язані зі змінами особистого характеру, обумовлені зловживанням алкоголю. Вираженість глибини психічних змін, що впливають на поведінку особи, залежить від стадії алкоголізму. Досліджуючи аналіз особистих посталкогольних змін, які спричиняють ризик нових статевих правопорушень, вчені відзначали, що на початковій стадії алкоголізму спостерігається підвищення статевої збудливості одночасно з її розгальмуванням. У карті алкогольних сп'янінь у осіб в другій та третій стадіях алкоголізму психічні зміни характеризуються емоційною нестійкістю, легкістю перебігу настрою від підвищеного до зниженого. Це дозволяє відзначити, що алкоголь знімає самоконтроль,

людина губить сором і гидливість, стає неохайною, грубою, безвільною, втрачає почуття провини. У результаті деградації особи стають незрозумілими моральні та етичні норми, тому серед цих осіб розповсюджені сексуальні перверсії у формі педофілії, гомо- та гетеросексуального характеру, ексгібіціонізм, інцест.

Важливе значення при дослідженні особи, яка вчинила насильницькі статеві злочини, мають соціально-рольові ознаки як складова соціально-психологічних властивостей. Як правило, до соціально-психологічних властивостей відносять: а) етичну сферу (світоглядні та етичні риси людини); б) інтелектуальна сфера (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід тощо); в) емоційну сферу (сила і швидкість реакцій на подразники, ступінь емоційної збудливості тощо); г) вольова сфера (цілеспрямованість особистості, самовладання, рішучість тощо) [156, с. 313]. Це дозволяє побачити, що соціально-психологічні ознаки особи характеризують її спрямованість, мотиваційну сферу, систему потреб, уподобань та інтересів конкретної особи. Вказані ознаки характеризують і особистість злочинців. Спрямованість (установка) таких осіб є асоціальною, мотивація є анархічною, егоїстичною. Потреби є викривленими, а способи їх задоволення – суспільно небезпечними. Для окремих злочинців характерне психологічне відчуження, відсутність емоційних контактів з іншими людьми. Світ сприймається ними як негативний, ворожий до відношенню до них самих. Це обумовлює внутрішню готовність до вчинення злочинів з метою захисту своїх інтересів або інтересів соціальної групи, до якої вони належать [144].

Сімейний стан є важливою характеристикою кримінологічного портрету особи, яка вчиняє насильницькі статеві злочини, адже дисгармонія подружніх стосунків здебільшого зумовлює виникнення аморальної сексуальної поведінки. Як відзначають деякі дослідники, характерною ознакою, зокрема осіб, які вчиняли «серійні» умисні вбивства на сексуальному ґрунті, є порівняно нетривалий сексуальний досвід. Близько

40 % осіб, які вчинили «серійні» вбивства на сексуальному підґрунті, виховувалися у неповній родині, зазвичай, без батька; 5 % – в дитячих будинках та інтернатах. У тих випадках, коли вони походили з повних сімей, у чверті випадків їм бракувало тепла й необхідної батьківської турботи, у родині переважали конфліктні стосунки [223, с. 222]. О.М. Джужа зауважує, що нормальні стосунки з батьками мали тільки 4 % обстежених [72, с. 141, 142].

Можна припустити, що саме сімейний фактор відіграє криміногенну роль. Це може бути пов'язано із неприязними сімейними стосунками, постійні побутові негаразди, конфлікти і навіть скандали, провокуються психопатичними особливостями поведінки, сприяють сексуальному відчуженню подружжя і ніби виштовхують чоловіка на вулицю, ставлячи його перед необхідністю пошуку нових об'єктів інтимного спілкування і нових форм близькості. Проте, дослідження сімейного стану засуджених за статеві злочини, проведене окремими вченими, свідчить, що 35 % злочинців, які вчинили сексуальні злочини, були одружені і мали неповнолітніх дітей, 20 % раніше перебували в офіційному шлюбі або жили разом із партнером чи партнеркою, але сімейні стосунки закінчилися розлученням, 33 % осіб ніколи не були у шлюбі, але в більшості своїй підтримували статеві стосунки з особами протилежної статі. Натомість С.В. Романцова відзначає, що 76 % гвалтівників не перебували у шлюбі; 11 % – розлучені, 13 % – перебували у шлюбі, однак більшість незадоволені шлюбними чи іншими статевими стосунками. Крім цього, серед сексуальних злочинців високий відсоток осіб, які розірвали шлюб. Одне з пояснень цього факту полягає в тому, що випробовувані ними почуття гніву і ворожості до колишніх дружин або чоловіків поширюються і на інших жінок та/або чоловіків незалежно від їх віку. Отримані нами дані свідчать про те, що регулярне статеве життя одружених чоловіків аж ніяк не гарантує того, що вони не будуть здійснювати сексуальні злочини [171, с. 98].

Отримані нами результати наближені до даних С.В. Романцової. Зокрема, за результатами нашого дослідження серед засуджених за насильницькі статеві злочини 82,3 % неодружені, а 14,4 % – розлучені, а 3,3 % – перебувають у шлюбі та мають дітей (у тому числі двоє та більше). Такі дані вказують, що почуття гніву по відношенню до дружини (колишньої дружини, співмешканки), поширюється на інших осіб жіночої статі, незалежно від їх віку, плавно переростає на міжособистісні відносини між статями в цілому. Однак факт регулярних статевих відносин одружених чоловіків з дружинами, а також більшістю неодружених, не виключає здійснення насильницьких статевих злочинів. Разом з тим, статус в сім'ї відіграє криміногенну роль в тому, що недоброзичливі сімейні стосунки, часті інциденти, скандали, побутові негаразди, які часто використовуються психопатичними особливостями поведінки злочинців, тягнуть сексуальне відчуження подружжя, наштовхуючи на необхідність пошуку нових об'єктів для інтимного спілкування та інтимної близькості. Також нерідко чоловік і дружина перестають відчувати сексуальний потяг один до одного, не відбувається задоволення сексуального бажання, «розподіл» статусів (ролей) – все це стає провокуючим фактором для вчинення насильницьких статевих злочинів.

Важливе значення у насильницьких статевих злочинах мають морально-психологічна характеристика злочинців, яка тісно пов'язана з різноманітними психічними патологіями та відхиленнями. О.Б. Шигонін наголошує, що ураження психологічного компонента особистості сексуального насильницького злочинця є наслідком впливу негативних мікросоціальних факторів, обумовлене дисгармонійним типом виховання в родині, неправильною поінформованістю в питаннях психогігієни статевого життя, низьким рівнем загальної і сексуальної культури. Недоліки та помилки у статевому вихованні нерідко призводять до появи та/або розвитку різного роду сексуальних відхилень [219, с. 13].

Можна погодитися, що риси, які становлять морально-психологічну характеристику статевих злочинців, які аналізувались під час вивчення кримінальних справ, можуть бути зведені до такого: 1) наявність зневажливого ставлення до жінки та особистих прав інших осіб, протиставлення їм своїх вкрай егоїстичних бажань та інтересів; 2) деформація свідомості та дефекти правової психології і правової культури; 3) деформація статевої свідомості молоді у бік статевої розбещеності та вседозволеності; 4) неповага до почуттів і переживань інших людей, зневажливе ставлення до наслідків вчинюваних дій; 5) переконаність у допустимості насильства як засобу реалізації своїх бажань, стереотипи грубої, зухвалої поведінки, агресивності, нестриманості [120, с. 11].

К.М. Плутницька, відзначаючи особливості структури особи злочинця, який вчиняє примушування до вступу в статевий зв'язок, зазначає, що його характеризують такі морально-психологічні ознаки: цинізм, егоїзм, неповага до людей, споживче ставлення до оточення, сприйняття жінки як нижчої істоти, відсутність почуття сорому, моральна й сексуальна розбещеність, дратівливість та образливість, ригідність афектів, недостатній рівень самоконтролю. Особи, які примушують до вступу в статевий зв'язок, часто не задоволені або неповною мірою задоволені своїм соціальним статусом, роллю, яку відіграють на роботі або у приватному/сімейному житті, натомість, як правило, мають гарну репутацію та переважно є матеріально забезпеченими [150, с. 9].

Розглядаючи морально-психологічні ознаки особи, яка вчинила насильницькі статеві злочини, необхідно проаналізувати й поділ злочинців на типи. Зазначимо, що у науковій літературі відсутній єдиний підхід до цього питання. Так, зокрема, одні дослідники на підставі аналізу винних осіб, що вчинили зґвалтування, виділили такі типи гвалтівників: 1) полюючий (раптово нападає, аби зґвалтувати незнайомих жінок); 2) регресивний (гвалтує дівчат-підлітків 7-14 років); 3) тотально-самостверджувальний (гвалтує жінок і в той же час вбивства або заподіяння тілесних ушкоджень

чоловікам, які знаходилися поряд з ними); 4) конформний (гвалтує під впливом групи); 5) афективний (вчиняє зґвалтування малолітніх дівчат (до 7 років) та жінок похилого віку); 6) імпульсивний, або ситуативний (гвалтує в ситуаціях, суб'єктивно оцінюваних як сприятливі); 7) знехтуваний (людина з розумовими вадами та іншими фізичним та психічними аномаліями, через що вона не може задовольнити свої статеві потреби звичайним шляхом, тому застосовує насильство); 8) пасивно-ігровий (гвалтує через сексуально-провокаційну поведінку жінок та власне невміння знайти вихід із ситуації, що склалася); 9) сценарійний тип (до цього типу відносять серійних сексуальних вбивць, які вчиняють злочини тривалий час за певним сценарієм). Натомість німецький психотерапевт К.М. Баєр сексуальних злочинців поділяє на такі групи: 1) молоді сексуально недосвідчені люди; 2) особи з дисоціальними особливостями (характеризується ігноруванням соціальних норм, імпульсивністю, агресивністю); 3) особи з педофільними нахилами; 4) особи з побічними педофільними нахилами; 5) особи, які страждають психічними захворюваннями [27, с. 10].

Існують й інші підходи до поділу сексуальних злочинців. Зокрема, О.В. Синєокий пропонує типологію особи сексуальних злочинців відповідно до ціннісно-орієнтованої деформації особистості, змісту спрямованості та особливостей психорегуляції. Він виділяє: а) асоціальний тип сексуального злочинця (менш злісний), який відзначається несформованою системою позитивних ціннісних орієнтацій та позитивних ціннісних орієнтацій та позитивних установок, які можуть утримувати його від можливої протиправної поведінки у конфліктних ситуаціях; б) антисоціальний тип сексуального злочинця (злісний), притаманний «професійному» злочинцю, який проявляє постійну готовність до вчинення сексуальних злочинів; в) «випадковий» тип особистості сексуального злочинця, який пов'язаний із дефектами психічної саморегуляції [182, с. 294].

К.М. Плутицька пропонує таку умовну типологію особи злочинця, яка вчиняє примушування до вступу в статевий зв'язок: «владна особа» –

відверто демонструє панівне становище, погрожуючи настанням несприятливих наслідків у випадку відмови від вступу в статевий зв'язок; «довірена особа» – намагається стати наставником для своєї жертви, деякий час маскуючи свої наміри під особистою, професійною або академічною увагою; «перевертень» – наодинці з жертвою поводить себе грубо, жорстко, при цьому має репутацію порядної, гідної, доброї людини, підлаштовує злочинні дії під зовнішні обставини; «ситуативна особа» – вчиняє злочин під впливом тяжких для неї життєвих обставин, але після їх подолання відчуває провину й намагається налагодити стосунки з жертвою; «докучлива особа» – віддає перевагу завуальованому примушуванню до вступу в статевий зв'язок, намагається залицятися до жертви, погрози починає використовувати як останню можливість досягти бажаного; «шантажист» – використовує свої знання й навички для одержання доступу до самої жертви або до інформації про неї для подальшого її використання в примушуванні до вступу в статевий зв'язок; «некомпетентний» – відчуває, що має право на увагу, повагу й любов, впевнений, що жертві повинні подобатися його загравання та у випадку відмови починає переслідування, залякування її; «експлуататор» – примушує жертву до вступу в статевий зв'язок обманом для отримання матеріальної вигоди (частіше за все втягує в заняття проституцією або в порноіндустрію); «член групи» – знущається з жертви, щоб примусити її вступити в статевий зв'язок за згодою трудового або іншого колективу [150, с. 10].

Отже, у наведених типологіях усіх злочинців, які вчиняють сексуальні злочини взагалі, та окремих їх видах, можна відзначити про відсутність якихось чітких системоутворюючих критеріїв їх виділення. Насильницькі статеві злочини (зґвалтування (ст. 152 КК), сексуальне насильство (ст. 153 КК) та примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК) є складовою статевих злочинів. Однак злочинцям цієї групи злочинів характерні специфічні риси, які відрізняють їх від інших осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Поєднуючи різні критерії, вважаємо за доцільне запропонувати власну типологію осіб, які вчиняють насильницькі статеві злочини, зокрема:

1. За ступенем суспільної небезпечності особи:

а) найнебезпечніший тип злочинців, які вчиняють зґвалтування або сексуальне насильство, а потім вбивають жертву та її розчленовують;

б) небезпечний тип злочинців, які вчиняють насильницькі посягання сексуального характеру та мають певні відхилення у сексуальній поведінці (так звані «інцестуозні» злочинці, сексуальна злочинна діяльність яких пов'язана з деформацією сексуального потягу або з суб'єктивно значимим емоційним станом);

в) десоціалізовано-небезпечні злочинці — особи, які вчиняють насильницькі сексуальні злочини у стані алкогольного та/або наркотичного сп'яніння, як правило, під впливом раптового бажання задовольнити сексуальні потреби.

2. За ураженістю криміногенності й активності сексуально-злочинної поведінки:

а) стійко-сексуальний тип — сюди відносяться злочинці, у яких підвищена агресивна спрямованість, особлива схильність до вчинення сексуального насильства, що має періодичний характер;

б) корисливо-сексуальний тип — властиве нехтування соціальними та морально-правовими нормами, оскільки користь виступає як провідний мотив при вчиненні насильницьких злочинів;

в) престижно-сексуальний тип — це тип злочинця, який вчиняє сексуальне насильство для самоствердження, завоювання авторитету;

г) девіантно-сексуальний тип — його особливістю є сексуальні відхилення, що виражаються у формі педофілії, гомосексуалізму та інших сексуальних перверсій;

д) інцестуозний тип — особливість даного типу злочинців обумовлена вибором жертви, якою може бути дружина, співмешканка, донька, син, мати, батько тощо.

3. Залежно від характеру злочинної діяльності:

- а) злочинці, які вчиняють сексуальне насильство одноосібно;
- б) злочинці, які вчиняють сексуальне насильство групою осіб.

4. Залежно від механізму утворення злочинного посягання:

- а) злочинці з порушенням сексуальної орієнтації (гомосексуальне насильство, інцестуозна поведінка тощо);
- б) злочинці з порушенням статево-рольових стереотипів сексуальної поведінки (або самостверджувальне сексуальне насильство);
- в) ситуативні злочинці (сексуальне насильство відбувається під впливом алкогольного/наркотичного сп'яніння або внаслідок провокаційної поведінки жертви).

5. За способом вибору жертви:

- а) злочинці, які підшукують випадкових осіб як жертву;
- б) злочинці, які вибирають постійну жертву сексуального насильства серед осіб, які не здатні постояти за себе і побоюються розголосу;
- в) злочинці, які обирають у якості жертви осіб, які страждають розумовою відсталістю;
- г) злочинці, які використовують для сексуального задоволення осіб, які перебувають під впливом алкогольного та /або наркотичного сп'яніння або без свідомості, матеріальну або службову залежність;

6. За видом насильства:

- а) злочинці, які використовують фізичне насильство;
- б) злочинці, які використовують психічне насильство;
- в) злочинці, які використовують і фізичне і психічне насильство.

7. За місцем сексуальних посягань:

- а) сімейно-побутові злочинці, тобто особи, які вчиняють насильницькі сексуальні злочини щодо своїх близьких родичів, знайомих (їх близько 70 %);
- б) позасімейні злочинці, які складають 30 %.

Запропонована типологія не претендує на єдино правильну, але вона покликана заповнити деякі прогалини у кримінологічній характеристиці насильницьких статевих злочинців, що, на нашу думку, дозволить змодельовати найбільш імовірний тип такої особи та сприятиме ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень цієї категорії та виявленню осіб, які їх вчинили.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості є нетиповими для жінок (з 2018 по 2022 рік такі діяння вчинили 0,9 % жінок). Найбільш розповсюдженими є випадки залучення осіб жіночої статі у якості співучасників у таких суспільно небезпечних діяннях, зокрема у якості підбурювачів та пособників. Типовим кримінологічним портретом особи, яка вчиняє насильницький статевий злочин є такий: чоловік (99 %) у віці 18–28 років (33 %), який має повну загальну середню та базову загальну середню освіту (61,6 %), працездатний, але такий, що ніде не працює та не навчається (65 %), громадянин України (98,7 %). Може характеризуватись такими додатковими кримінально-правовими ознаками як: стан алкогольного сп'яніння (25 %); раніше вчиняв кримінальні правопорушення (29 %); має судимість (19 %). Більшість осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини або мають статеві перверсії, або соціально дезадаптовані.

1.3. Детермінанти, що впливають на вчинення насильницьких статевих злочинів

Злочинність – це результат дії низки обставин, що закономірно її породжують. Такі обставини прийнято називати її причинами. Кримінологія завжди приділяла увагу категорії причинності, що має об'єктивний характер. Інтегруючим поняттям, що охоплює всі прояви загального зв'язку соціальних явищ та процесів, виступає категорія детермінації. Тим самим причинність на

перший погляд є «усього лише» однією з форм детермінації. Однак її роль порівняно з іншими факторами, що впливають на злочинність, значно вище. Таким чином, причинність є внутрішнім змістом, сутністю детермінації.

Дослідження причин та умов або як, відзначають деякі науковці, детермінації злочинності, є невід'ємною складовою діяльності, пов'язаної із запобіганням злочинності. А.П. Закалюк вважає детермінацію злочинності центральною проблемою кримінології, оскільки від її розуміння та розв'язання залежить досягнення головної мети цієї науки – яким буде наукове обґрунтування рекомендацій із запобігання злочинності [84, с. 183].

У кримінології причини злочину в широкому розумінні включають усі обставини, без яких ті не могли б виникати та існувати. Виходячи з того, що поняття причин і умов злочинності тісно пов'язане з філософськими категоріями «причина» та «наслідок», вважаємо за необхідне розкрити зміст цих двох термінів. Термін «причина» (від лат. *causa*) – те, без чого не було б іншого, – наслідку. Ця категорія використовується для позначення необхідного зв'язку явищ, з яких одне (причина) зумовлює інше (наслідок). Причина породжує наслідок, але вона не може бути реалізована без наявності умов. Умова – це обставина, від якої щось залежить. Умови самі по собі не породжують наслідки, але полегшують формування і дію причин. Причина, що є руйнівною силою якогось процесу, визначає його характер або окремі риси, розглядається також як фактор. Причина з точки зору результату, наслідку може визначатись як детермінанта [188, с. 372].

Відштовхуючись від філософської сутності понять «причини» та «умови», в кримінології важко провести чітке їх розмежування. Тому загальноприйнятою є точка зору, що під причинами слід розуміти процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Що ж стосується умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків [118, с. 79].

У науковій літературі висловлюється точка зору, відповідно до якої, детермінанти, обставини або фактори вчені розглядають як об'єднуючі терміни для причин та умов. Адже детермінація – це процес зумовлювання, визначення. Процес детермінації – це складна взаємодія різних форм зв'язків: не тільки причинних, але й функціональних, статистичних та ін., але головне все-таки – це причинність. Подібної точки зору дотримувались Ю.В. Александров, А.П. Гегель та Г.С. Семаков: детермінація (від лат. *determinane* – визначати, обумовлювати) – найбільш загальна категорія, що характеризує походження явищ, які вивчаються у природі і суспільстві, залежність одних явищ, процесів і станів від інших, про зв'язок між речами і явищами [108, с. 63]. Ю.Ф. Іванов та О.М. Джужа погоджуються з таким визначенням і додатково зауважують, що процес детермінації злочинності є складною взаємодією різних форм зв'язків – функціональних та статистичних [86, с. 42]. У свою чергу В.А. Бачинін пише, що, розглядаючи визначення поняття детермінації, необхідно враховувати, що у складних систем завжди є альтернативні можливості для діяльності і розвитку [36, с. 460-461].

На наш погляд, більш обґрунтованою є точка зору Б.М. Орловського, яку ми й підтримуємо. Вчений вважає, що в теорії кримінологічної науки складові частини детермінант – причини й умови злочинності – розрізняють між собою. Так, причинами злочинності виступають певні негативні процеси і явища, які породжують, формують чи забезпечують відтворення злочинності як свій безпосередній закономірний наслідок. Відповідно, умови злочинності – це явища та процеси, що безпосередньо (як наслідок) злочинність не породжують, але до певної міри впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи або не перешкоджаючи виникненню причин злочинності. У зв'язку з викладеним можна побачити тісний взаємозв'язок причин і умов злочинності, що забезпечує можливість розуміння їх у сукупності як «детермінант» скоєння того чи іншого злочину [143, с. 47].

Кримінологічне визначення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, як правило, містить у собі два взаємозалежних аспекти – антигромадську установку особистості і конкретну життєву ситуацію, що складається до моменту вчинення злочину [118, с. 105-106]. Беззаперечним є той факт, що причинами злочину, у тому числі й насильницького сексуального, є активні сили, які своїм впливом визначають його існування. Щодо причин насильницьких сексуальних злочинів, то ними є ті активні сили, які викликають інтерес суб'єктів і формують мотиви вчинення злочину, адже за своєю суттю сексуальне насильство – це складна міждисциплінарна проблема, яка включає психологічний, юридичний, медичний та інші аспекти. Якщо ж розглядати насильницькі статеві злочини, то відповідно, їх попередження можливе лише на підставі ретельного й глибокого вивчення причин і умов цього виду злочинів і осіб, які їх вчиняють [213, с. 244].

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що під причинами та умовами насильницьких статевих злочинів слід розуміти негативні соціальні явища і процеси, які породжують такі злочини і сприяють їх вчиненню.

Проблеми причин та умов насильницької злочинності взагалі, та окремих видів насильницьких статевих злочинів зокрема, досліджувались різними вченими, які вказували лише на причини (фактори) насильницьких злочинів. Так, зокрема, перші дослідники причин (факторів) насильницьких злочинів відносили до них: недоліки сімейного та шкільного виховання; нерозвиненість сфери довілля; алкоголізацію і наркотизацію молоді; деградацію вітчизняної культури на тлі експансії кримінальної культури з культом насильства та індивідуалізму; негативну роль засобів масової інформації; кризу ідеології, моральності; політичну та економічну кризи; соціальну нерівність; втрату авторитету батьків, закону, влади; неефективне функціонування правоохоронної системи; нездатність держави ефективно контролювати незаконний обіг зброї; нерозвиненість системи віктимологічної профілактики злочинів. Інші вказували на потворне формування особистості з раннього дитинства; алкоголізація і наркотизація

значної частини громадян країни; негативні погляди, звички, традиції, що зумовлюють вирішення конфліктів насильницьким шляхом; впевненість в тому, що можна бити своїх дружин і дітей, застосовувати до них інші форми насильства; кримінальні погляди та установки злочинного середовища; прагнення до самоствердження будь-яким, у тому числі й насильницьким шляхом, і деякі інші. Також висловлювалось і така точка зору, що причинами та умовами насильницької злочинності є соціальне середовище (макросередовище) в цілому); безпосередні чинники формування особистості (мікросередовище); саму особистість, яка взаємодіє з конкретною життєвою ситуацією.

Підтримуючи поділ причин та умов насильницької злочинності, відповідно до якого, причинами та умовами насильницької злочинності слід вважати соціальне середовище (макросередовище) в цілому); безпосередні чинники формування особистості (мікросередовище); саму особистість, яка взаємодіє з конкретною життєвою ситуацією, К.В. Шахова обґрунтовує їх щодо зґвалтування. Так, на погляд вченої, серед чинників на макрорівні названі фонові явища, економічні, соціальні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, політичні, міграційні, урбанізаційні, культурно-виховні, гендерні. До морально-соціальних чинників віднесені: занепад моралі у суспільстві, ставлення до порушення прав особи як до норми, терпимість до насильства. Достатньо важливими є урбанізаційні чинники, які включають у себе як особливості забудови міста (наявність глухих вулиць, непрохідних дворів тощо), так і поведінку людей у ньому. На сьогодні постала проблема автономізації членів суспільства, за якою люди, особливо у великих містах, зводять до мінімуму спілкування з людьми, що мешкають поряд, обмежуючись найближчими зв'язками. Це призводить до того, що під час учинення зґвалтування у містах, неподалік від проживання людей або їх перебування (під'їзд, підвал, горище, ліфт, сквери, парки тощо), можливі свідки залишаються осторонь [214, с. 154]. Чинниками на мікрорівні названі відносини у родині злочинця, трудовому колективі. Значний вплив на

формування його злочинної особистості також мають коло його спілкування та місце навчання. У вказаних мікрогрупах нерідко панує насильство, неповага до людей, нехтування моральними цінностями, існування власної субкультури, криміногенних традицій тощо, що напрямую впливає на вчинення насильницького злочину взагалі і зґвалтування зокрема [214, с. 154]. На індивідуальному рівні існує різноманіття соціальних та біологічних чинників. Через часте спостереження сцен насильства, неповаги до природних прав людей гвалтівники сприймають сексуальне насильство як норму. Указане відбувається ще й через стан алкогольного сп'яніння або вживання наркотиків [214, с. 154-155].

Також К.В. Шахова відзначає, що основними причинами та умовами вчинення зґвалтувань є:

- складна економічна, політична ситуація у державі, що породжує занепад рівня моральності населення;
- терпимість населення до пропаганди культів насилля та жорстокості;
- недоліки в діяльності правоохоронних органів, що породжують безкарність гвалтівників, допущення появи проявів серійності;
- недостатня увага питанню профілактики вчинення зґвалтувань та виявлення осіб, які схильні їх вчиняти [214, с. 155].

Натомість К.М. Плутицька відзначає, що причини вчинення примушування до вступу в статевий зв'язок своїм змістом зведено до трьох основних груп: 1) соціально-економічні: перебування жінки в уразливому стані внаслідок неофіційного працевлаштування, урбанізація, міграція населення, низький рівень матеріального забезпечення населення, соціальна нерівність, невідповідність між потребами людей і реальними можливостями їхнього задоволення тощо; 2) соціально-психологічні: низький рівень сексуальної культури, соціокультурні стереотипи щодо ролі жінки в суспільстві, більш раннє статеве дозрівання тощо; 3) ідеологічні: приклади розбещеності в родині й побуті, школі, найближчому оточенні, аморальності, цинізму та брутальності щодо жінок, які культивуються ЗМІ; недоліки

сімейного, шкільного виховання підростаючого покоління тощо [150, с. 8]. Умовами, які сприяють вчиненню злочину, виступають: недосконалість правової конструкції ст. 154 КК України, недоліки в діяльності правоохоронних й інших органів, установ та громадських організацій, спрямованих на запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості, правовий нігілізм і правова неосвіченість населення; відсутність політики з дотримання роботодавцями гендерної рівності та запобігання ними сексуальним переслідуванням у сфері трудових відносин [150, с. 8].

Підсумовуючи вищевикладене, можна погодитися, що сексуальна поведінка є результат інтеграції, психологічних, соціально-психологічних та біологічних чинників, і сексуальний злочин – один із видів порушень сексуальної поведінки, що відтворює різні рівні взаємодії особи і середовищу [56, с. 2]. Саме тому ми підтримуємо С. Косенко, яка на підставі аналізу праць кримінологів щодо причин статевих кримінальних правопорушень, робить такі висновки:

- вчинення статевих злочинів пов'язано з упущенням у морально-статевому вихованні, адже не в усіх навчальних закладах приділяється належна увага вихованню культури поведінки і відносин, боротьбі із проявами грубості, цинізму, з розповсюдженням пияцтва і інших негативних традицій проведення вільного часу;

- специфічну роль відіграють прилади розв'язної сексуальної поведінки (наприклад, вчинення статевих актів у присутності дітей; безладні статеві зв'язки тощо), розповсюдження цинічних поглядів на жінок і відношення статей, які чомусь на сьогодні стали «модними» в молодіжному середовищі;

- розбещуючий вплив старших за віком, бездоглядність підлітків в період статевого визрівання;

- криміногенним фактором є розповсюдження уявлень про «абсолютну статеву свободу» як атрибут сучасної молоді. Крайній індивідуалізм, потяг задовольнити свої вузькоegoїстичні інтереси, уявлення при цьому деяких

чоловіків про себе як про істоту, яка має від природи перевагу перед жінкою, зведення відносин між статтями до суто фізіологічних актів (такі уявлення легко приймаються на віру не сформованим розумом підлітка);

- проблема статевих злочинів досить часто пов'язана із вживанням спиртних напоїв;

- при вчиненні статевих злочинів нерідко злочинці підштовхуються хуліганськими мотивами. Основним спонукаючим фактором до вчинення, наприклад, зґвалтування, виступає у більшості випадків зухвальство, наміри показати себе перед дорослими, товаришами;

- легковажна або провокуюча поведінка жертв статевих злочинів, що досить часто викликає у злочинців думку про «природність» їх примушування на інтимну близькість або які обумовлюють обставини для реалізації цих примушувань [99, с. 52-53].

Насильницька статева злочинність має свої специфічні причини і умови, які необхідно виділяти. На цьому зосередили свою увагу Б.М. Орловський та О. Синєокий. Так, зокрема, Б.М. Орловський відзначає п'ять груп детермінант насильницької статевої злочинності, а саме: 1) соціально-психологічні детермінанти, що у процесі розвитку особи формують негативну психофізіологічну установку на застосування сексуального насильства у зв'язку з розладами психіки та сексуальної сфери; 2) соціально-економічні детермінанти, пов'язані з відсутністю в українській економіці належної кількості робочих місць (професій), що могли б забезпечити особам середній рівень достатку, достатній для утворення сім'ї і ведення сімейного господарства; 3) ситуаційно-віктимологічні детермінанти, які передбачають віктимну (провокуючу) на злочин поведінку жертви у певній життєвій ситуації; 4) сімейні детермінанти, індикатором яких виступають ненормальні (неприродні) сімейні стосунки, що викликають негативні установки особи щодо взаємовідносин із протилежною статтю або ж виховання малолітньої особи (дитини) у дусі «сімейного насильника»; 5) «кримінально-набувальні» (рецидивні) детермінанти, які стосуються осіб, що

притягалися до кримінальної відповідальності (в т. ч. й за інші, не пов'язані із сексуальним насильством, склади злочинів) і відбували покарання у місцях позбавлення волі чи перебували у процесі досудового розслідування у місцях попереднього ув'язнення (ІТТ, слідчих ізоляторах) [143, с. 47-48].

О. Синєокий вказує, що першопричиною насильницьких злочинів сексуального змісту є наявність двох типів детермінації: а) внутрішніх (стосовно до особи злочинця) – негативне соціальне довкілля, згубний вплив різноманітних соціальних чинників у процесі самореалізації; б) зовнішніх, що донині залишаються ваговою науковою і практичною проблемою. Очевидно одне: внутрішні імпульси до сексуального злочину – наслідки патологічних процесів у самій психіці людини [182, с. 123-124].

Окрім того, серед низки причин сексуальних насильницьких злочинів виявляються й відповідні соціальні фактори: 1) патологія особистості не була виявлена; 2) вона не була ліквідована, або заблокована; 3) особа з ліквідованою психофізіологічною сексуальною патологією насильницької спрямованості не була своєчасно взята під особливий контроль [57, с. 148].

Виходячи із викладеного та враховуючи кримінологічну характеристику особи злочинця, який вчинив насильницький статевий злочин, вважаємо, що при дослідженні причин та умов таких злочинів мова йде про три їх групи, а саме: причини і умови загального характеру, що породжують всю злочинність в цілому і насильницькі статеві злочини, зокрема; специфічні причини і умови, характерні для насильницьких статевих злочинів; причини і умови індивідуального характеру, пов'язані з особистими недоліками і особливостями конкретних злочинців, які вчинили насильницькі статеві злочини.

До причин і умов першої групи слід віднести різні негативні соціальні явища і процеси економічного, політичного, духовно-морального, правового характеру, що породжують злочинність в цілому, так і окремі злочини, у тому числі насильницькі статеві злочини, зокрема. Зазначимо, що причини і умови першої групи вичерпно досліджено у роботах вітчизняних

кримінологів [32; 131], через що ми не будемо на них зупинятися, а лише відзначимо, що до них належать:

- економічні суперечності, пов'язані з безробіттям і бідністю (втрата роботи, відчуття своєї необхідності суспільству, сім'ї, і, як наслідок, незадоволення життям і близькими, звинувачення усіх у своїй власній неспроможності);
- серйозне загострення соціальних суперечностей у період триваючої політичної, ідеологічної, економічної та правової реформ;
- реформування правоохоронної системи;
- правовий нігілізм, зневага як правилами поведінки у суспільстві, так і кримінально-правовими нормами, низький рівень довіри до системи правоохоронних органів;
- духовна криза суспільства, зростання алкоголізації та наркотизації населення.

Щодо причин і умови другої і третьої груп, то вони, на нашу думку, дозволяють пояснити, що конкретно сприяє вчиненню насильницьких статевих злочинів і обумовлює посягання саме на потерпілих певного типу. З усього різноманіття причин і умов насильницьких статевих злочинів ми вважаємо за необхідне зупинитися саме на недоліках духовно-морального характеру, адже злочинність часто називають крайнім виразом аморальності.

Слід зауважити, що у 90-х роках ХХ ст., коли відбувалося становлення України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, у значній мірі було нівельовано моральні підвалини, вироблені десятиліттями до цього, що призвело до формування ідей вирішення конфлікту шляхом насильства і культивування сексу в засобах масової інформації. Внаслідок цього відбувся процес загальної деградації населення, поступово сформувалися хибні ідеали та цінності, що призвело до того, що насильство, у тому числі й сексуальне, стало поширеним явищем.

Упровадження елементів еротики, порнографії і насильства у літературу та кіно сприяє ранньому породженню сексуальних інтересів не

тільки у частині взаємовідносин між статями, але й у питаннях сексуальних контактів. Негативний вплив таких чинників призводить до занепаду моральних норм, втрати позитивних соціальних зв'язків, лібералізації статевої моралі, поширення культу сили, спрямованого на негайне рішення суб'єктивно значущих проблем, у тому числі сексуальних, шляхом застосування насильства.

В.І. Шакун зазначає, що сьогодні не можна зафіксувати будь-які позитивні зрушення у вихованні дітей за нових умов. У великих містах, де присутня специфічна субкультура населення, виявляється схильність до жорстокості і наживи, а молодь загалом починає сприймати лише грубість і агресивність [211, с. 93]. Саме тому, можна відзначити, що сексуальні потреби при деформованих поглядах на сексуальні відносини все частіше здійснюються протиправними, насильницькими методами, що призводить до серйозних наслідків для громадян і суспільства в цілому (сексуальна групова агресивність, застосування насильства, жорстокості й садизму щодо потерпілих стає реальністю нашого часу, що визначає суспільну небезпечність кримінальних правопорушень, за вчинення яких – зокрема, інших насильницьких дій сексуального характеру – передбачено тривалі строки позбавлення волі).

Вважаємо, що причини поведінки осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини, необхідно шукати в умовах життя і виховання у дитинстві. Саме сім'я є головною сферою життя, яка виховує та формує особистість, її погляди, інтереси, потреби, впливає на засвоєння норм моралі та її соціалізацію. Між тим, як відзначає С.С. Косенко, в окремих сім'ях мають місце суттєві недоліки, зокрема бездоглядність, відсутність необхідної уваги зі сторони батьків до виховання, застосування невірних прийомів виховання (особливо коли мова йде про статеве виховання), відсутність допомоги батькам з боку держави та громадськості за місцем проживання, недоліки в роботі служб у справах неповнолітніх та кримінальної міліції у справах

неповнолітніх, негативний вплив «вулиці», тобто того мікросередовища, у якому підліток проводить значну частину вільного часу [100, с. 69].

Відзначимо, що чоловіки, які зазнали сексуального насильства у дитинстві та підлітковому віці, часто сумніваються у своїх чоловічих здібностях. Більш того, особи, які піддалися сексуальному посяганню саме з боку чоловіків, мають різні сексуальні розлади, зокрема, вони стали сумніватися у гетеросексуальній спрямованості своєї статевої орієнтації, і у своїх спогадах повторювали прояви гомосексуальних зловживань, яких вони дістали. Також отримані у дитинстві психологічні травми, у тому числі й від сексуальних посягань, що ускладнюються спадковим алкоголізмом і наркоманією, впливають на подальше життя людини. Необхідно також акцентувати увагу і на тому, що саме зловживання батьками спиртними напоями і наркотиками має негативний вплив на дітей, які народжуються ослабленими та з різного роду порушеннями. Найчастіше такі порушення негативно позначаються на здоров'ї та призводять до патологічного відставання в інтелектуальному, фізіологічному і психосексуальному розвитку, внаслідок чого адаптація у соціумі не відбувається. У свою чергу, недостатня соціалізованість тісно пов'язана з іншими формами девіантної поведінки. Отже, деформація процесу соціалізації в деяких випадках може привести до формування не тільки агресивно-сексуальної, але й насильницької поведінки.

Що ж стосується результатів нашого дослідження щодо причин та умов, що сприяють виникненню насильницьких статевих злочинів, то 44,2 % вважають морально-психологічні вади особи злочинця, 26 % – генетичні аномалії, 12,6 % – недостатня профілактична робота суб'єктів запобігання насильницьким статевим злочинам щодо недопущення подібних злочинів, 9,3 % – наявність у суспільстві негативних соціальних установок, що впливають на свідомість злочинцям, 3,7 % – якості особи чи поведінка потенційної жертви та 3,3 % – недосконалість законодавства.

Говорячи про причини і умови другої групи, вважаємо за доцільне зупинитися на недоліках правового характеру. Саме у причинах і умовах правового характеру є недоліки та прогалини, що визначають основні напрями, методи, засоби правового впливу на злочинність, зокрема, шляхом розробки і удосконалення законодавства, практики його застосування, а також розробку та реалізацію заходів антикримінального впливу шляхом криміналізації, пеналізації чи декриміналізації діянь.

Насильницькі статеві злочини (зґвалтування, сексуальне насильство / насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до вступу в статевий зв'язок), особливо щодо малолітніх та неповнолітніх, завжди привертають увагу суспільства, не залишають байдужими громадян, але при цьому в деяких випадках актуалізуються найрадикальніші заходи щодо злочинців, які їх скоюють, наприклад, запровадження смертної кари, «хімічної кастрації» тощо.

Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності 3 липня 2019 р. було розглянуто проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої чи малолітнього, неповнолітньої чи неповнолітнього та особи, яка не досягла статевої зрілості» (реєстр. № 6449 від 16.05.2017). Ним пропонувалося: 1) посилити відповідальність за зґвалтування та розбещення неповнолітніх осіб шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України. Зокрема, змінами до санкцій статті 152 КК України запропоновано посилити покарання у виді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років із застосуванням примусової хімічної кастрації. У зв'язку з цим передбачалось доповнення КК України новою статтею 59-1, якою запроваджується новий вид покарання – «покарання у виді примусової хімічної кастрації, що полягає у примусовому введенні засудженому антиандрогенних препаратів, які складаються з хімічних речовин, що мають на меті зменшити лібідо та сексуальну активність»; 2) доповнити Закон

України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» нормами, якими передбачається здійснення довічного адміністративного нагляду щодо неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі відповідно до статей 152, 153, 155, 156 Кримінального кодексу України за зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо неповнолітньої чи неповнолітнього, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх; 3) прикінцевими положеннями проєкту передбачалось запровадити створення публічного реєстру осіб, які були засуджені до позбавлення волі відповідно до статей 152, 153, 155, 156 Кримінального кодексу України за зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, вчинене щодо неповнолітньої чи неповнолітнього, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, розбещення неповнолітніх [161].

Законопроект реєстр. № 6449 було прийнято за основу. Водночас на позачерговому пленарному засіданні Верховної Ради України 11 липня 2019 року, відповідно до Постанови Верховної Ради України від 03.10.2019 № 169-IX «Про відхилення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості»» з огляду на пропозиції Президента України його було відхилено. Основними аргументами стало невідповідність сутності та змісту хімічної кастрації міжнародним та європейським стандартам відправлення правосуддя відносно кримінальних правопорушників, а також загальної тенденції гуманізації кримінального законодавства. На наш погляд, хімічна кастрація також не може гарантувати остаточний запобіжний вплив на кримінально протиправну поведінку особи, яка вчинила статеве суспільно небезпечне діяння.

Отже, дискусії навколо застосування найсуворіших заходів до осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини, у тому числі щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років або неповнолітньої особи, є неактуальними. Це пов'язано з тим, що Законом України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» було посилено покарання за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 152, 153 та 154 КК України.

Вважаємо, що більшу роль у вчиненні насильницьких статевих злочинів відіграють інші недоліки правового характеру – відсутність кримінальної відповідальності за немедичне вживання наркотиків, відсутність законодавчих норм, що дозволяють примусове лікування осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини та страждають на алкоголізм і наркоманію. Суттєвий вплив на розповсюдження насильницьких статевих злочинів справляє відсутність актуальних кримінологічних стратегій запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

До третьої групи причин і умов насильницьких статевих злочинів слід віднести особисті недоліки самих злочинців, які вчиняють названі діяння. До таких причин і умов належать низький освітній рівень злочинця, його алкогольна або наркотична залежність, наявність психічних відхилень, попередній кримінальний досвід. Так, 29,8 % осіб до скоєння насильницьких статевих злочинів зробили спробу суїциду, що свідчить про наявність у таких осіб проблем з психікою (15,2 % осіб перебували на обліку в лікаря-психіатра). Це вказує на те, що психічні аномалії перешкоджають розвитку адекватних статево-рольових установок, заважають встановленню нормальних, соціально схвалюваних відносин з представниками протилежної статі, а порушення психіки призводить до того, що у таких осіб статеві потреби часто задовольняються злочинним шляхом.

Психічні розлади, пов'язані з порушенням психіки та погіршенням соціалізації людини, заважають формуванню нормальних, соціально прихильних відносин з представниками протилежної статі. Особливо негативну роль має слабка ступінь розумової відсталості, обумовлена затримкою розвитку чи органічним ураженням мозку.

Вище ми вже звертали увагу на алкогольну та наркотичну залежність цієї категорії осіб, а також їх попередній кримінальний досвід. Окрім того, злочинці, які вчиняють насильницькі статеві злочини, мають проблеми в сексуальній сфері (наприклад, послаблення ерекції), що сприяє в ряді випадків їх захопленню порнографією, у тому числі й за участю дітей та підлітків, і призводить до сексуальної агресії. Саме тому спиртні напої, наркотичні речовини або психотропні засоби є свого роду каталізатором, що стимулює задоволення сексуальної потреби шляхом вчинення злочину.

Важливість вивчення цієї групи причин і умов, тобто особистих недоліків злочинців, які вчиняють насильницькі статеві злочини, пов'язана також з однією із найважливіших проблем – співвідношенням соціального і біологічного в особі злочинця. Ця проблема найбільш актуальна саме для цієї групи злочинів, адже існують малодосліджені зв'язки між порушеннями сексуальності та різними формами відхилень у поведінці, у тому числі й злочинної, а порушення сексуальності нерідко може мати вроджений характер.

Слід відзначити, що існує кілька теорій, що пояснюють сексуальну агресію відносно біологічних елементів у особі сексуального злочинця. За результатами дослідження генетичної аномалії «Klinefelter's syndrome» (синдром Клайнфельтера або синдром хромосоми XYY), у період статевого дозрівання 80 % чоловіків із синдромом відрізняються специфічним для жінок фізичними особливостями та гормональним профілем. За результатами вивчення 28 випадків дослідники виявили, що 7 генетичних чоловіків під час статевого дозрівання бажали змінити свою стать. Окрім того, чоловіки із

синдромом Клайнфельтера можуть мати більші статеві відхилення, ніж чоловіки без такого діагнозу [13, с. 44].

Ми вважаємо, що саме наявність цієї генетичної аномалії впливає на вчинення насильницьких статевих злочинів, адже вона не має характерної клініки – як описані абсолютно здоровими у фізичному і психічному плані чоловіки, так і ті, які мають психічні відхилення (частіше за все олігофренію) і фізичні вади (наприклад, гіпогонадізм, крипторхізм), мають таку патологію із частотою 1:700 (народжених хлопчиків), і при ній відзначається більш висока агресивність, злочинність, поширеність сексуальних девіацій ніж у контрольній групі [174, с. 38].

Підтвердженням нашої точки зору є дані щодо дослідження 264 чоловіків-сексуальних агресорів, відповідно до яких це молоді люди (62 % – молодше 30 років, 11,9 % – старше 40 років), 56 % з них були не одружені, переважно з низьким рівнем освіти, які займалися некваліфікованою працею. Цікаво, що 32 % обстежених мали зріст нижче 169 см, 14 % – малі та 51,5 % – середні розміри статевого члена. У 40 % випадків відзначався рецидив сексуальної злочинності. При психіатричному обстеженні було діагностовано: розумова відсталість – 4,5 %, алкоголізм – 6 %, психосексуальне недорозвинення – в 10 % випадків, сексуальні девіацій – у 28 %, психопатія – у 33,7 % злочинців; лише у 14 % досліджуваних не було виявлено психопатології. При поглибленому аналізі 63 % злочинців відзначалася дезадаптація, у 55,6 % випадків мало місце скоєння злочину в стані алкогольного сп'яніння, енцефалопатія діагностована у 35,9 % обстежених, ознаки сексуальних девіацій – у 28,1 %, різні розумові дефекти – у 24,2 % [174, с. 46].

Таким чином, виокремлення саме цих причин і умов насильницьких статевих злочинів пов'язано з тим, що детермінантами насильницької статевої злочинності є чинники різних сфер і рівнів суспільного життя, що зумовлюють саме цей вид злочинності. При хронічному дефіциті задоволення сексуальних потреб активізуються біологічні імпульси-потяги –

агресивність, злість, жорстокість [182, с. 123]. Виходячи з біосоціального розуміння сутності особистості, можна зробити припущення, що існує складний та унікальний механізм балансу двох факторів – генетичного і соціального, культурного, що може бути порушений, тоді індивід структурує, komponує, інтерпретує навколишню діяльність у мисленнєвому та поведінковому форматах антисоціальної спрямованості.

Таким чином, із урахуванням наведеного, можна підсумувати, що до основних детермінантів насильницьких статевих злочинів необхідно віднести: соціально-економічні та правові; інформаційні; культурно-виховні та освітні, віктимологічні.

До соціально-економічних та правових віднесено: 1) зумовлений пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та особливим правовим режимом воєнного стану високий рівень безробіття, який призводить до пошуку альтернативних способів матеріального забезпечення, що має наслідком зайняття незаконними видами діяльності, зокрема – проституцією, сутенерством, незаконним обігом порнографічних предметів тощо; 2) недостатня кількість бюджетних місць для навчання у закладах вищої освіти ускладнює/унеможлиблює отримання громадянами професії, що не дозволяє нормально працевлаштуватись та призводить до деградації та десоціалізації особистості; 3) особливий правовий режим воєнного стану змістив пріоритети держави, що уповільнило роботу над удосконаленням стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 4) військова агресія російської федерації проти України актуалізувала насильницькі статеві злочини, зокрема ті, що вчиняються із мотивів геноциду проти українського народу; 5) рудиментарність норм кримінального законодавства, а також невдала спроба редагування Кримінального кодексу України на підставі Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації

положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» призвели до низки практичних проблем, зокрема тих, що пов'язані із особливостями кваліфікації та розмежування статевих кримінальних правопорушень.

Інформаційними детермінантами є: 1) популяризація фото- та відеопродукції, які демонструють насильство, у тому числі – у сфері статевих стосунків; 2) незадовільний кримінально-правовий інструментарій захисту населення від розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; 3) незадовільний рівень захисту від розповсюдження порнографічних предметів, перегляд яких формує викривлене уявлення про нормальні статеві взаємовідносини, розбещують населення та створюють хибне уявлення про допустимість та прийнятність будь-яких форм і способів задоволення статевої пристрасті, зокрема і шляхом здійснення насильницьких дій; 4) незадовільний рівень здійснення функцій засобами масової інформації, зокрема в частині оприлюднення випадків вчинення статевих кримінальних правопорушень (без конкретизації особи жертви), їх наслідків та якості роботи правоохоронних органів.

До культурно-виховних та освітніх можна віднести: 1) відсутність повноцінних програм статевого виховання школярів; 2) неналежний рівень морально-етичного виховання; 3) інтеграція нових культурних цінностей, які не завжди піддаються попередньому аналізу та апробації; 4) популяризація матеріальної сфери над духовною; 5) переоцінка цінностей; 6) переоцінка розуміння сутності та змісту моралі у статевій сфері, що призвела до трансформації уявлень про нормальні статеві взаємовідносини.

Віктимологічні детермінанти диференційовані на такі: 1) відсутність знань та навичок спілкування із представниками протилежної статі; 2) відсутність знань щодо особливостей кримінально безпечної поведінки; 3) зайняття діяльністю, яка пов'язана зі сферою надання сексуальних послуг; 4) наявність алкогольної та/або наркотичної залежності.

Також, необхідно констатувати наявність кореляції між детермінантами насильницьких статевих злочинів та наслідками, які вони мають: 1) депопуляція населення через травмування, а також смерть потерпілих від таких діянь осіб; 2) зниження трудового потенціалу країни через втрату жертвами працездатності, а також здатності до перекваліфікації та зміни роду діяльності; 3) зростання рівня захворюваності (у т.ч. – психічних відхилень) населення; 4) побічний вплив на зростання кількості інших кримінальних правопорушень, які вчиняються зокрема із корисливих мотивів, а також мотиву помсти; 5) зниження рівня моральності населення у сфері статевих відносин; 6) деморалізація та десоціалізація неповнолітніх осіб; 7) потенційно високий ризик вторинної віктимізації; 8) алкологізація та наркотизація суспільства; 9) негативний вплив на економіку держави, зумовлений витратами на покриття збитків, пов'язаних із медичним обслуговуванням потерпілих осіб, наданням їм юридичного та психологічного супроводу тощо; 10) факультативні дестабілізатори національної та економічної безпеки.

Висновки до 1 розділу

1. Під насильницькими статевими злочинами необхідно розуміти діяння, які посягають на статеву свободу та статеву недоторканість потерпілої особи шляхом спричинення їй фізичного та/або психічного насильства, передбачають настання тяжких та особливо тяжких наслідків для життя, здоров'я, честі та гідності особи, а також ускладнюють/унеможлиблюють виконання відведеної соціальної ролі у суспільстві.

2. Типовим кримінологічним портретом особи, яка вчинили насильницький статевий злочин є такий: чоловік (99 %) у віці 18–28 років (33 %), який має повну загальну середню та базову загальну середню освіту (61,6 %), працездатний, але такий, що ніде не працює та не навчається (65 %),

громадянин України (98,7 %). Може характеризуватись такими додатковими кримінально-правовими ознаками як: стан алкогольного сп'яніння (25 %); раніше вчиняв кримінальні правопорушення (29 %); має судимість (19 %). Більшість осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини або мають статеві перверсії, або соціально дезадаптовані.

3. До основних детермінантів насильницьких статевих злочинів необхідно віднести: соціально-економічні та правові; інформаційні; культурно-виховні та освітні, віктимологічні.

До соціально-економічних та правових віднесено: 1) зумовлений пандемією гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та особливим правовим режимом воєнного стану високий рівень безробіття, який призводить до пошуку альтернативних способів матеріального забезпечення, що має наслідком зайняття незаконними видами діяльності, зокрема – проституцією, сутенерством, незаконним обігом порнографічних предметів тощо; 2) недостатня кількість бюджетних місць для навчання у закладах вищої освіти ускладнює/унеможлиблює отримання громадянами професії, що не дозволяє нормально працевлаштуватись та призводить до деградації та десоціалізації особистості; 3) особливий правовий режим воєнного стану змістив пріоритети держави, що уповільнило роботу над удосконаленням стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 4) військова агресія російської федерації проти України актуалізувала насильницькі статеві злочини, зокрема ті, що вчиняються із мотивів геноциду проти українського народу; 5) рудиментарність норм кримінального законодавства, а також невдала спроба редагування Кримінального кодексу України на підставі Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» призвели до низки

практичних проблем, зокрема тих, що пов'язані із особливостями кваліфікації та розмежування статевих кримінальних правопорушень.

Інформаційними детермінантами є: 1) популяризація фото- та відеопродукції, які популяризують насильство, у тому числі – у сфері статевих стосунків; 2) незадовільний кримінально-правовий інструментарій захисту населення від розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; 3) незадовільний рівень захисту від розповсюдження порнографічних предметів, перегляд яких формує викривлене уявлення про нормальні статеві взаємовідносини, розбещують населення та створюють хибне уявлення про допустимість та прийнятність будь-яких форм і способів задоволення статевої пристрасті, зокрема і шляхом здійснення насильницьких дій; 4) незадовільний рівень здійснення функцій засобами масової інформації, зокрема в частині оприлюднення випадків вчинення статевих кримінальних правопорушень (без конкретизації особи жертви), їх наслідків та якості роботи правоохоронних органів.

До культурно-виховних та освітніх можна віднести: 1) відсутність повноцінних програм статевого виховання школярів; 2) неналежний рівень морально-етичного виховання; 3) інтеграція нових культурних цінностей, які не завжди піддаються попередньому аналізу та апробації; 4) популяризація матеріальної сфери над духовною; 5) переоцінка цінностей; 6) переоцінка розуміння сутності та змісту моралі у статевій сфері, що призвела до трансформації уявлень про нормальні статеві взаємовідносини.

Віктимологічні детермінанти диференційовані на такі: 1) відсутність знань та навичок спілкування із представниками протилежної статі; 2) відсутність знань щодо особливостей кримінально безпечної поведінки; 3) зайняття діяльністю, яка пов'язана зі сферою надання сексуальних послуг; 4) наявність алкогольної та/або наркотичної залежності.

РОЗДІЛ 2. ВІКТИМОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ТА ВЛАСТИВОСТІ ЖЕРТВ НАСИЛЬНИЦЬКИХ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ

2.1. Жертва і її роль в механізмі кримінально протиправної поведінки

Проблема віктимності та злочинної поведінки є об'єктом пильної уваги зарубіжних та українських науковців і практиків. Більшість вчених-кримінологів підтримують твердження про те, що дослідження злочину і злочинності неможливе без характеристики і розуміння трьох основних компонентів, аналізованих на різних рівнях соціального і наукового узагальнення: злочину (злочинності); злочинця (злочинців); його жертви (жертв). Серед уже зазначених вище компонентів, одне із провідних місць у науці кримінологія посідає питання жертви злочину. Як відзначає Н. Чечель, необхідність вивчення жертви злочину пояснюється тим, що більшість злочинів вчиняється при взаємодії таких кримінологічних складових, серед яких особа потерпілого та його поведінка мають безпосереднє значення, тим самим детермінуючи злочинну поведінку конкретного суб'єкта злочину [209, с. 96].

Д. Виговський і Т. Нікіфорова вважають, що правильне розуміння особливостей провокуючої поведінки жертви здатне вплинути на розробку ефективних механізмів протидії формування схильності до проявів віктимності як у конкретних осіб (які належать до так званої «групи ризику» окремих злочинів), так і в суспільстві в цілому (наприклад, шляхом створення характерної «атмосфери нетерпимості» до проявів недбалого ставлення уповноважених на це осіб до здійснення виховної та профілактичної діяльності в середовищі потенційних жертв) [43, с. 176]. Така позиція є достатньо виваженою та аргументованою.

Відзначимо, що більшість учених-лінгвістів поділяють думку щодо етимології слова «жертва» та вбачають, що воно походить від латинського

слова «*victima*», що спочатку мало культове, ритуальне значення. Так, наприклад, це слово пояснюється так: «Жертва – вдячне відношення Бога від плодів земних або з царства тварин» [76, с. 74-75]. У Великому тлумачному словнику української мови цей термін виглядає як «... той, хто постраждав від нещасного випадку або агресії; той, з кого знущаються, виявляють насилля; той, хто переживає, терпить різні неприємності від кого-, чого-небудь» [42, с. 274].

Т.В. Корнякова та В.О. Коваль відзначають, що «сьогодні існує два підходи до формулювання основних понять вчення щодо жертв злочину. Перший, сциєнтистський, ґрунтується:

- на формально-логічному аналізі існуючих поглядів і визначень інших авторів;
- на виборі найбільш вагомого визначення, відповідного орієнтаціям і гіпотезам самого дослідника;
- на його аналізі, вдосконаленні та доповненні («привнесення чогось нового»), який завершується пропозицією власних системи.

Другий (нормативно-змістовний) припускає вичленення «головного», універсального поняття системи наукових знань, його аналіз і використання як базису побудови наукової теорії, її аксіом і закономірностей» [95, с. 281].

Виходячи із викладеного, вважаємо за необхідне проаналізувати існуючі визначення поняття «жертва злочину». Наприклад, В.О. Туляков на основі аналізу наукових, статусних, поведінкових, нормативно-правових основ і характеристик визначення потерпілих від злочинів стверджує, що жертвою злочину визнається будь-яка фізична особа (соціальна спільнота), якій злочином заподіяно фізичний матеріальний чи моральний збиток [196, с. 11]. Д. Виговський та Т. Нікіфорова під жертвою злочину розуміють фізичну особу (соціальну групу), якій вчиненим злочином було завдано або створено реальну загрозу завдання школи [43, с. 182]. О.М. Мойсюк визначає жертву злочину як людину, якій унаслідок суб'єктивного бажання злочинця або з об'єктивно складних обставин заподіюється фізичний, моральний або

майновий збиток [133, с. 7]. Дуже схожу точку зору щодо визначення поняття жертви злочину та узагальнюючи загальні риси вже зазначених нами підходів висловлюють Д.М. Тичини та І.В. Посудевський, які пропонують під жертвою злочину розуміти особу (фізичну чи юридичну), якій внаслідок суспільно небезпечних діянь злочинця завдано фізичної, майнової, моральної шкоди (для фізичної особи) чи спричинено шкоду її діловій репутації (юридична особа), або істотно порушено її основні права внаслідок дії або бездіяльності, та яка визнана такою в процесуальному порядку [192, с. 188].

Висловлюється і така точка зору, що у віктимологічному аспекті поняття жертви охоплює два основні питання: 1) жертва як можливий чинник, що впливає на хід подій у вчиненні злочину; 2) жертва як певна сукупність внаслідок спричинення злочином шкоди. Ці два аспекти поняття «жертви» отримали втілення в двох найбільш важливих специфічних для віктимології поняттях – у термінах «віктимність» (розуміється як підвищена вірогідність з огляду на суб'єктивні й об'єктивні чинники стати мішенню злочинних посягань) та «віктимізація» (описує процес перетворення потенційної жертви в реальну, його кінцевий результат) [221].

Аналізуючи існуючі підходи до поняття «жертви», слід зазначити його нормативне визначення, що існує у міжнародному праві. Зокрема, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р., термін «жертви» трактує як «особи, яким індивідуально або колективно було заподіяно шкоду, включаючи тілесні ушкодження або моральний збиток, або істотне обмеження їхніх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, що забороняють зловживання владою... Поняття «жертва» у відповідних випадках включає родичів або утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким був заподіяний збиток при спробі надати допомогу жертвам, що перебувають у тяжкому становищі, або запобігти віктимізації» [9, с. 4].

Отже, проведений нами аналіз існуючих точок зору вчених щодо визначення поняття «жертви злочину», дозволяє констатувати відсутність серед науковців однієї спільної позиції щодо його трактування та вказує на внутрішню суперечність як самого поняття, так і змісту, що у нього вкладається.

Разом з тим, досліджуючи поняття «жертви злочину», слід звернути уваги і на те, що деякі вчені використовують термін «потерпілий від злочину» або «потерпілий від кримінального правопорушення», який вживається у кримінальному процесуальному законодавстві. Можна погодитися із С.С. Косенко, що у сферу впливу права, зокрема кримінального процесуального закону, попадає далеко не кожна жертва злочину, а лише така, що офіційно визнається учасником кримінального процесу з усіма наслідками, що звідси випливають [100, с. 74]. Подібну точку зору висловлювали й інші дослідники. Так, зокрема, розглядаючи значення та предмет віктимології, О.А. Долгий, Т.О. Мудряк та Л.В. Омельчук відзначають, що у кримінологічних дослідженнях минулого основна увага приділялася поведінці злочинця, а потерпілий від злочину переважно фігурував як учасник кримінального процесу. Водночас взаємозв'язок злочинця та потерпілого має важливе кримінологічне значення. Із метою об'єктивного дослідження механізму конкретного злочину необхідно вивчити не тільки злочинця, а й жертву злочину. Це зумовлюється тим, що приводом до злочинного посягання й умовою, що полегшує його вчинення, іноді може бути поведінка потерпілого [78, с. 34].

Натомість М.В. Сенаторов, досліджуючи потерпілого від злочину у кримінальному праві, зазначає, що при співвідношенні «потерпілого від злочину» і «потерпілого як суб'єкта кримінального процесу» одні вчені говорять про їх тотожність, і, відповідно, позначають їх одним терміном – «потерпілий»; інші ж фактично розглядають ці поняття як перехресні та називають їх такими парами термінів: «кримінально-правове поняття потерпілого» та «кримінально-процесуальне поняття потерпілого»;

«потерпілий у матеріальному розумінні» та «потерпілий у процесуальному розумінні»; «постраждалий» і «потерпілий»; «жертва злочину» та «потерпілий як суб'єкт кримінального процесу» (або ж просто – «потерпілий») [177, с. 60-61].

Якщо виходити з позиції, що «потерпілий» – це кримінально-процесуальне поняття, то відповідно до чинного процесуального законодавства України, потерпілою у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України) [104]. При цьому важливою у зв'язку з цим є позиція законодавця, згідно з якою права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілої (ч. 2 ст. 55 КПК України), враховуючи, що, відповідно до вимог ст. 216 КПК України, кримінальне провадження порушується не щодо винної особи у вчиненні злочину особи, а з цього юридичного факту.

Проте, враховуючи відсутність визначення потерпілого у чинному КК України, здійснити це у кримінальному праві не так просто. Із ситуації, що склалася, як обґрунтовано пропонують В.І. Борисов, В.С. Батиргарєєва та М.В. Сенаторов, гіпотетично є два виходи – або рецепціювати визначення потерпілого, що надано у КПК України, або сформулювати визначення, яке б відображало саме кримінально-правову природу потерпілого [157, с. 33].

Л.В. Чеханюк вважає, що у віктимологічному розумінні поняття «потерпілий» є більш широким, аніж його тлумачення з точки зору кримінального процесу [208, с. 225]. На думку вченої, це пов'язано з тим, що на відміну від кримінального процесуального права, де під потерпілим розуміється особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду (об'єктивний критерій) та яка визнана потерпілим у встановленому законом порядку (суб'єктивний критерій), у віктимології це поняття

засноване, передусім, на об'єктивному критерії, що відображає реальне заподіяння (чи створення загрози заподіяння) злочином шкоди та не залежить від того, чи визнана особа потерпілою у встановленому законом порядку, та чи оцінює себе такою суб'єктивно [208, с. 225].

Виходячи із вищезазначеного, ми погоджуємося з В. Батиргареєвою, яка вказує, що потерпілий у віктимології – частина узагальнюючого поняття «жертва», і не буде виникати суттєвих заперечень вживання поряд із терміном «жертва злочину» як синонімом терміну «потерпілий від злочину» [157, с. 208]. Схожої точки зору дотримується і Л.В. Чеханюк. Вона зазначає, що у віктимології доцільно використовувати одночасно два поняття: більш широке – жертва злочину, тобто будь-яка фізична особа, яка зазнала або може зазнати шкоди в результаті вчинення злочинного посягання іншими особами, незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у встановленому законом порядку та чи оцінює себе такою суб'єктивно; та більш вузьке – потерпілий, тобто будь-яка фізична особа, якій злочином реально заподіяно шкоду, тобто віктимність якої вже реалізовано [208, с. 227]. Це вказує, що жертва може не бути учасником кримінального провадження, тому не визнається процесуально, а отже поняття жертви є ширшим за своїм змістом, ніж потерпілий у кримінальному процесі.

Досліджуючи тлумачення поняття «жертва злочину» та «потерпілий від злочину», вчені використовують такий термін як «віктимологія». Тому варто зазначити, що питання необхідності розвитку віктимології як самостійного наукового напрямку досліджували послідовники Г. Гентіга – Б. Мендельсон, Р. Гассер, І. Ліпман, Д. Руссель та інші кримінологи. Вони стверджували, що новий напрям зможе більш ефективно забезпечити логічний і міждисциплінарний підхід до традиційної для кримінології теми жертви злочину. Нова наука мала синтезувати і систематизувати різнопланові дані про потерпілого в єдине ціле для більш глибокого та всебічного розуміння причин злочинів й умов, що сприяють їх вчиненню.

Віктимологію розглядають у двох аспектах: у широкому – як окрему науку, що вивчає жертв злочинів та низки інших соціальних і природних явищ, і у вузькому значенні – як частину кримінології, тобто галузь знань про жертву злочину та її роль у генезі злочинної поведінки.

На наш погляд, широкого тлумачення поняттю віктимологічної науки дає В.О. Туляков, який відзначає, що сучасна віктимологічна наука – це широка галузь знань про жертв різного рівня, яка реалізується в декількох напрямках:

1. загальна «фундаментальна» теорія віктимності, яка описує феномен жертви соціально небезпечного прояву, його залежності від соціуму і взаємозв'язку з іншими соціальними інститутами і процесами;

2. приватні віктимологічні теорії середнього рівня: кримінальна віктимологія, деліктна кримінологія, травмальна кримінологія, релігійна віктимологія, політична віктимологія тощо;

3. прикладна віктимологія – віктимологічна техніка (емпіричний аналіз, розробка і упровадження спеціальних технік превентивної роботи з жертвами, технологій соціальної підтримки, механізмів реституції і компенсації, страхових технологій тощо [195, с. 4-5].

Натомість О.М. Джужа досліджує віктимологію у вузькому значенні, зосередивши увагу на кримінальній віктимології. Зокрема, вчений-кримінолог пропонує виділити кримінальну віктимологію, під якою слід розуміти комплексну міждисциплінарну галузь науки, що розглядає проблеми жертви з позиції кримінального права, кримінології, кримінального процесу, кримінально-виконавчого права [73, с. 134]. Також вчений відзначає, що з урахуванням потреб практики виникає необхідність «роз'єднати» цю комплексну міждисциплінарну галузь знань на такі складові: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу, криміналістичну та кримінологічну. Це необхідно зробити з урахуванням істотних розбіжностей предмета, мети, завдань, функцій та принципів віктимології [106, с. 23].

Такий погляд О.М. Джужи на поняття кримінальної віктимології, дозволяє погодитися із Н.І. Гончаровою. Вона вважає, що зацікавленість дослідників зумовлена суто практичними потребами юристів: доволі часто в межах судового процесу необхідно визначити роль жертви делікту (потерпілого) з метою більш точної кваліфікації злочинної дії і, відповідно, покарання винного. Саме у такому ракурсі названа проблема розглядається представниками кримінального та кримінально-процесуального права, а також криміналістами, представниками судової медицини, правової статистики та багатьох інших дисциплін, не виходячи при цьому за межі «окремого випадку» [54, с. 239].

У межах нашого дослідження певний інтерес представляє кримінологічна віктимологія, адже як зазначає І.Г. Богатирьов, злочинність в Україні зростає, криміногенна ситуація погіршується, відбувається девальвація моральних цінностей, з'являються правовий нігілізм, безробіття, корупція в середовищі влади, на порядку денному постає питання розвитку кримінологічної віктимології, наукове напрацювання якої означає потребу вивчення, зокрема:

- імовірності стати жертвою злочину;
- віктимогенних факторів (детермінант), які сприяють вчиненню злочину;
- поведінки жертви у конкретній життєвій ситуації;
- зниження ризику стати жертвою злочину;
- уміння відшкодовувати жертві шкоду, заподіяну злочином тощо [38, с. 101].

На думку О.М. Джужи, під кримінологічною віктимологією необхідно розуміти вчення про жертву злочину, її кримінологічно-віктимологічні характеристики, якості та властивості; систему віктимологічних детермінант індивідуальної та групової віктимності, віктимізації та віктимної поведінки жертви злочину на основі накопичення віктимогенного потенціалу, а також систему заходів віктимологічної профілактики на загальному, спеціальному

та індивідуальному рівнях [106, с. 24]. Виходячи із такого тлумачення, задачі кримінологічної віктимології полягають у вивченні вірогідних факторів ризику і розробці рекомендацій, які сприятимуть зведенню ймовірності стати жертвою злочину до мінімуму.

Разом з тим, за різних обставин жертвами злочинів можуть стати будь-які особи, незалежно від статі, віку, національності, соціального становища, рівня доходів, місця проживання. Але практика показує неоднаковий рівень уразливості людей перед злочинними посяганнями. Це пов'язано не тільки із соціально-демографічними відмінностями населення, але й з несприятливими умовами проживання та небезпечною поведінкою певних осіб за конкретних обставин. На перший погляд, до групи віктимогенного ризику першочергово мають належати матеріально забезпечені і високостатусні члени суспільства, а також особи, діяльність яких пов'язана із професійним ризиком. Насправді ж, значно частіше жертвами злочинів стають соціально вразливі і фізично мало захищені на момент злочинного посягання особи, а саме: діти, молодь, жінки, особи похилого віку та інші. Ризик віктимізації залежить не стільки від соціального становища і рівня доходів жертв, скільки від повсякденної моделі їх поведінки, безпечності району проживання, характеру взаємодії з іншими людьми, а також від зовнішніх обставин, в яких вони опинилася на час злочинного посягання [44, с. 56].

Існують й інші визначення віктимізації. Наприклад, на думку В.В. Голіни, віктимізація – це процес набуття або збільшення віктимності на індивідуальному або масовому рівнях, що підкорюється закону детермінації. Структурними складовими віктимізації є соціальні й психологічні чинники. Отже, віктимізація – це, по-перше, невиконання або неналежне виконання державою гарантованих конституцією прав і свобод громадянина щодо безпеки людини; по-друге, навмисне або необережне порушення людиною (спільнотою людей) правил особистої безпеки; по-третє, використання першого і другого аспектів злочинцями [48, с. 187-188]. Натомість Б.М. Головкін вважає, що віктимізація – це процес підвищення рівня

віктимності та її реалізації злочинними посяганнями, що призводить до збільшення кількості жертв злочинів і зростання сукупної «ціни» злочинності [52, с. 93]. Також висловлюється і така думка, що під віктимізацією розуміють формування (становлення) жертви як соціального типу і втягнення в орбіту злочинності як реальних, так і потенційних жертв на різних рівнях соціальної взаємодії; загальну сукупність усіх випадків заподіяння особі (соціальній групі) майнової, фізичної або моральної шкоди злочинами [106, с. 68]. Виходячи з такого тлумачення термінів «віктимізація» та «віктимності», можна констатувати прямий зв'язок між віктимністю і злочинністю.

Ми погоджуємося з тим, що жертва (потерпіла сторона) у багатьох випадках є одним з елементів передзлочинної ситуації. Поряд з іншими елементами такої ситуації вона у процесі взаємодії з майбутнім злочинцем може сприяти виникненню в останнього мотиву вчинення злочину, об'єктом якого буде саме потерпілий, а також спонукає до прийняття про це рішення і його реалізації [61, с. 141]. Ці обставини мають важливе значення для організації запобігання злочину через застережний вплив потерпілого [84, с. 313].

Наприклад, за результатами даних перших дослідників кримінальної віктимології, у значній кількості випадків (від 50 до 70 %), попередивши віктимність, напевно, вдалось би уникнути вчинення злочину або тяжких наслідків злочинного діяння. Такі результати дають підстави вважати, що набагато продуктивнішим могло б бути усунення (чи хоча б зменшення ступеня) віктимності людини. Віктимність – явище, яке підпадає під зміни, як у сторону збільшення, так і в сторону зменшення кількості злочинів.

Окрім того, поведінка жертви об'єктивно виступає в якості істотних і навіть вирішальних кримінологічних складових механізму кримінального правопорушення. Залежно від конкретних обставин її поведінка може бути однією з причин або умовою, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення. Однак сама по собі поведінка жертви не може призвести до

кримінального правопорушення, вона обов'язково взаємодіє з негативними факторами, які відносяться до правопорушника (злочинця). Нерідко в механізмі кримінального правопорушення ролі правопорушника (злочинця) і жертви тісно переплітаються, тоді взагалі доводиться констатувати той факт, що саме відмінність між ними досить відносна, оскільки лише випадок вирішує, хто стане потерпілим, а хто правопорушником (злочинцем). До того ж ці ролі можуть взаємозамінюватися і поєднуватися в одній особі.

Саме для позначення взаємозв'язку вибору злочинцем жертви використовується термін «віктимна поведінка», під якою слід розуміти дії або бездіяльність особи, що зумовили вибір її у ролі жертви і стали приводом для вчинення злочину в конкретній життєвій ситуації [50, с. 126]. Обов'язковим елементом віктимної поведінки є віктимологічна ситуація, яка включає:

- особистісно-формуєчу віктимну ситуацію (систему чинників, умов, обставин, які здійснюють вирішальний вплив на формування у потенційної жертви якостей підвищеної віктимності);
- передкримінальну (життєву) віктимну ситуацію (систему обставин, які безпосередньо передують злочину, у взаємодії з особистими якостями суб'єкта віктимізації (потенційна жертва); у сукупності ці ситуації становлять віктимогенну ситуацію;
- кримінально-віктимну ситуацію (ситуація безпосереднього злочину і спричинення шкоди);
- посткримінальну ситуацію (поведінку жертви після злочину і всі обставини, які впливають на її становище).

У сучасних реаліях можна впевнено та беззаперечно констатувати, що віктимною може стати будь-яка особа, яка опинилася у певній життєвій ситуації через збіг обставин, а також через її психологічні та соціальні характеристики. Разом з тим, в деяких випадках саме поведінка жертви об'єктивно виступає в якості істотних і навіть вирішальних кримінологічних складових механізму кримінального правопорушення. Залежно від

конкретних обставин її поведінка може бути однією з причин або умовою, що сприяє вчиненню кримінального правопорушення. Проте сама по собі поведінка жертви не може призвести до кримінального правопорушення, вона обов'язково взаємодіє з негативними факторами, які має правопорушник (злочинець).

А.О. Джужа та Д.М. Тичина зазначають, що роль жертви в кримінологічному механізмі конкретного злочину може бути як зовсім нейтральною, так і максимально провокаційною, такою, що спонукає до вчинення злочину. У віктимологічному контексті жертва залишається такою навіть тоді, коли її дії є протиправними, а вона стала жертвою в результаті відбиття посягання. Злочинна поведінка підлягає вивченню не лише в межах дослідження взаємин злочинця і конкретного потерпілого, а й як результат більш широкого конфлікту злочинця з середовищем [68, с. 88].

Існують й інші підходи до ролі потерпілого (жертви) у механізмі злочинної поведінки, які вчені обґрунтовують у класифікації за різними критеріями. Наприклад, румунський кримінолог Б. Мендельсон розробив віктимологічну класифікацію залежно від вини жертви (кримінально-правовий підхід). Зокрема він розрізняє: 1) «ідеальну жертву» – повністю невинну; 2) жертву з незначною провиною; 3) жертву винну на рівні зі злочинцем; 4) жертву з провиною більшою, ніж у злочинця; 5) жертву особисто винну у вчиненні злочину; 6) стимулюючу жертву (малолітні, особи похилого віку, психічно неадекватні) [67, с. 103].

Деякі вчені роблять висновок, що з огляду на поведінку потерпілого ситуація, яка передуює вчиненню злочину, може бути трьох видів:

а) дії потерпілого мають провокуючий характер, містять привід до вчинення злочину. Це протиправна або аморальна поведінка;

б) дії потерпілого мають необережний характер, через що створюється ситуація, яка полегшує вчинення злочину (недбале зберігання майна, що стимулює посягання на нього);

в) дії потерпілого є правомірними та чинять спротив задоволенню потреби (бажання) особи, яка має злочинний намір, що викликає у неї стимул до подолання цього спротиву в злочинний спосіб (захист майна від спроби його знищити викликає мотив насильно подолати цей захист) [84, с. 314].

Існує і така класифікації жертв злочинів залежно від ступеня віктимності, що відображає у найбільш узагальненому вигляді: віктимну деформацію особи; професійну віктимність; вікову віктимність; віктимну патологію. Цей підхід дав можливість виділити такі типи жертв:

1) випадкова жертва – коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємовідносини, що виникли між жертвою та злочинцем, не залежать від їхніх волі та бажання;

2) жертва з незначним ступенем ризику – особа, що живе з нормальними для всіх людей факторами ризику і віктимність якої зросла непередбачено під впливом конкретної несприятливої ситуації;

3) жертва з підвищеним ступенем ризику – особа, яка має низку віктимних ознак. До цієї категорії належать два основних види жертв: а) жертви необережних злочинів – коли характер роботи, яку вони виконують, або їхня поведінка в громадських місцях мають більш високу, ніж звичайно, віктимність; б) жертви умисних злочинів, соціальний статус яких або роль, яку вони виконують, пов'язані з підвищеним ризиком (працівники правоохоронних органів і воєнізованої охорони тощо). Жертвами цього типу можуть бути й особи, віктимність яких зросла внаслідок конкретних взаємин між жертвою та злочинцем, а також діями третіх осіб, які породили конфліктну ситуацію. Віктимність може проявитися також у манерах поведінки майбутньої жертви, в її зовнішньому вигляді;

4) жертва з дуже високим ступенем ризику – особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників. Вона характеризується стійкою антисуспільною спрямованістю, схильністю до алкоголю, наркотиків, статевою розбещеністю тощо. Висока віктимність – це

стан, який тривалий час не зникає і після зміни особою поведінки [118, с. 129-130].

Натомість В. Христенко класифікує форми поведінки потерпілих у момент вчинення злочину, враховуючи наявність або відсутність опору з боку жертви:

1. Повна відсутність оборони (має місце у 3 % випадках): у жертви виникає загальмованість психомоторних реакцій, що призводить до відсутності будь-якої протидії злочинцю. Така форма оборони характерна і для тих, хто навмисно провокує злочин проти себе для одержання будь-якої користі.

2. Пасивна оборона (34 %): у початковий період нападу жертва вчиняє незначний нетривалий опір. Якщо агресія зі сторони злочинця продовжується, то жертва припиняє будь-які оборонні дії.

3. Оптимально-активна оборона (49 %): для захисту жертва використовує різні форми впливу на злочинця – вербальні, невербальні тощо. У деяких випадках таких дій достатньо для припинення насильства. Жертва здійснює оборонні дії тільки до тих пір, поки є вірогідність нападу або поки в неї є сили. Після цього будь-які дії з боку жертви припиняються.

4. Агресивна оборона (12 %): при самозахисті жертва поводить себе агресивно протягом всього часу вчинення злочину. У деяких випадках можуть настати не бажані для жертви наслідки у вигляді притягнення її до кримінальної відповідальності.

5. Аутоагресивна оборона (2 %): жертва спрямовує свою агресію проти себе. У процесі нападу у жертви виникає тяжкий психічний стан, який може призвести до її суїцидальної поведінки [207, с. 12-13].

В.О. Туляков пропонує класифікацію жертв злочинів, засновану на характеристиці мотивації провідної віктимної активності особистості (потенційна жертва):

- імпульсивна жертва, яка характеризується переважно несвідомим почуттям страху, пригніченістю реакцій та раціонального мислення на напади правопорушника (феномен Авеля);

- жертва з утилітарно-ситуативною активністю, тобто добровільні або рецидивні жертви, які стають такими внаслідок власної діяльності, статусу, необачності в ситуаціях, що вимагають розсудливості або такі жертви, які постійно потрапляють у кримінальні ситуації;

- установча жертва, або агресивна жертва, «ходяча бомба», жертва-істероїд, яка зухвалою поведінкою провокує нападника на злочинні дії у відповідь;

- раціональна жертва, або жертва-провокактор, яка сама створює ситуацію вчинення злочину та потрапляє у власну пастку;

- жертва з ретретистською активністю, тобто жертва-пасивний провокактор, яка власним зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю та доступністю підштовхує злочинців до скоєння правопорушень [194, с. 91-92].

Окрім того, В.О. Туляков наводить й іншу класифікацію, виходячи із якої вчений поділяє жертв злочинів, що вчиняються у сім'ї, поділяючи їх на три види: 1) настановну жертву. Це агресивна жертва, «ходяча бомба», схильна до істерик, зухвалої поведінки, яка провокує злочинця на дії у відповідь; 2) раціональну жертву. Це жертва-провокактор, що сама створює ситуацію вчинення злочину і сама ж потрапляє в цю пастку; 3) жертву з ретретистською активністю. Це пасивний провокактор, який своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхує злочинців до вчинення правопорушень [194, с. 132-133].

Вченими також пропонуються класифікації жертв злочинів залежно від виду кримінально протиправних діянь. Так, наприклад, О.Ю. Юрченко пропонує класифікацію потерпілих від насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми, за такими критеріями:

1. За характером стосунків між потерпілим і злочинцем, що передувала злочину:

а) ситуаційні жертви. Особи стають жертвами під впливом конкретної ситуації, випадково;

б) ймовірні жертви. Злочинний наслідок за таких обставин є випадковим щодо певної жертви. Наприклад, під час бійки мають значення фізичні особливості людини: сила, спритність тощо. Тому теоретично для учасників конфлікту існує рівна ймовірність стати як злочинцем, так і потерпілим;

в) заздалегідь визначені жертви. Намір учинити протиправні діяння неповнолітній спланував заздалегідь. Найчастіше потерпілий і злочинець пов'язані родинними, дружніми, інтимними та іншими близькими стосунками, а злочин є результатом несприятливої ситуації та напружених стосунків між сторонами.

2. За роллю потерпілого в механізмі вчинення злочину:

а) байдужа жертва, поведінка якої має нейтральний характер і вчинення злочину відбувається незалежно від її дій;

б) інверсійна жертва, яка водночас і зазнає шкоди, і спричиняє її;

в) провокуюча жертва, яка викликає рішучість злочинця здійснити відносно неї злочинні дії. Потерпілий свідомо своєю поведінкою виявляє неповагу до етичних норм та норм моралі, що існують у суспільстві. Або навпаки: особа є пасивним провокатором – вона зовнішнім виглядом та способом життя провокує інших вчинити насильницький злочин щодо неї [222, с. 5].

Також О.Ю. Юрченко наводить класифікацію жертв (потерпілих) беручи за критерій вік та групу злочинів, зокрема, класифікацію осіб, потерпілих від насильницьких злочинів, учинених неповнолітніми:

- потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей (особи, які в силу свого віку неспроможні чинити опір і відповідно є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця);

- потерпілі за статевою ознакою (жінки, які за своїми фізичними та психологічними характеристиками є вразливими і безпомічними перед злочинцем);

- потерпілі на побутовому ґрунті (особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення злочину і внаслідок конфлікту стали його жертвою);

- потерпілі внаслідок криміногенної ситуації, що виникла (особи, які стали жертвою злочину із причин власної необережності та необачності) [222, с. 121-122].

К.Д. Кулик пропонує класифікацію жертв розбещення неповнолітніх за ступенем віктимності їхньої поведінки та виділяє:

1) *жертви з низьким ступенем віктимності поведінки* – це ті потерпілі, які жодним чином не сприяли скоєнню щодо них злочину. До цього виду належать малолітні та неповнолітні, що стали жертвами внаслідок збігу обставин, які не залежали від їхнього волевиявлення. Також до цієї групи належать діти, які внаслідок свого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану чи з інших причин не могли усвідомлювати характер і значення вчинюваних щодо них дій та/або не могли чинити їм опір. Ця група потерпілих є найчисленнішою і становить 48,4 % загальної кількості дослідження жертв;

2) *жертви із середнім ступенем віктимності поведінки* – особи, які не досягли шістнадцятирічного віку, але внаслідок безпритульності, бездоглядності, скрутного матеріального становища, залежності від злочинця, дитячої цікавості до статевого стосунків дають згоду на пропозицію розбещувача вчинити щодо них дії сексуального характеру або не перешкоджають їх вчиненню. Потерпілі в цьому випадку часто розуміють зміст цих дій і їх злочинний характер. Відсоток цього виду є меншим за попередній – 39,1 %;

3) *жертви з високим ступенем віктимності поведінки* – особи, яким не виповнилося 16 років, але вони внаслідок акселерації, ранньої сексуалізації,

інформованості про статеві стосунки, цікавості до останніх свідомо провокують злочинців на вчинення щодо них розпусних дій сексуального характеру. Необхідними умовами в таких випадках є: обізнаність щодо статевих відносин, усвідомлення своїх провокуючих дій, передбачення та/або бажання вчинення щодо них сексуальних дій. Провокаційною поведінкою відрізнялися 12,5 % усіх потерпілих від розпусних дій [115, с. 347].

Виходячи із вищевикладеного, вважаємо, що пропонуючи класифікації, вчені розглядають загальні риси жертв злочинів, враховуючи лише в окремих випадках особливості специфіки груп злочинів. Окрім того, наведені класифікації осіб, потерпілих від злочинів взагалі, та від окремих їх видів, зокрема, вказують на те, що деякі дослідники допускають, що саме поведінка жертви безпосередньо пов'язана із насильницькими посяганнями. Отже, можна відзначити, що в окремих випадках саме провокаційна поведінка за певних обставин є вирішальним для злочинця елементом криміногенної ситуації.

Аналізуючи насильницькі статеві злочини, можна констатувати, що саме провокаційна поведінка має особливо важливе значення, оскільки як зазначає у своїй теорії М. Аміра, поведінка жертви може виражатися як в дії (вчинку) (наприклад, жінка приймає запрошення зайти в ресторан і випити келих вина), так і у бездіяльності (пасивності) (скажімо, жінка не надає належного опору сексуальним домаганням). При цьому не є вирішальним, чи веде себе жінка так свідомо чи несвідомо, спокушає вона потенційного злочинця або здійснює ризиковані у цій ситуації вчинки. Головне, як її поведінку сприймає суб'єкт злочину. Навіть якщо сприйняття даного суб'єкта помилково перекручено, воно призводить до вчинення злочинного посягання і створює можливість для виправдання такої поведінки, пояснення причин, що спонукали злочинця до вчинення цього діяння. Він сприймає поведінку постраждалої як поведінку, несумісну з його уявленнями про поведінку порядної жінки [1; 2].

Разом з тим, вважаємо, що не можна виключати того, що деяка частина громадян характеризується суспільною пасивністю, зокрема, злочинною поведінкою. Протидія злочинності не може бути ефективною без глибокого знання про те, хто і чому вчиняє кримінально протиправне діяння, а отже виникає обумовлена потреба у вивченні особи жертви. Але, вивчаючи особу жертви, розробляючи методи такого вивчення, не можна обмежуватися лише констатацією тих соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних особливостей, що їх характеризують. Саме тому у деяких випадках слід використовувати повну та різнобічну інформацію про всі обставини підготовки або вчинення злочину, включно із даними не тільки про злочинців, а й про їх жертв.

Зважаючи на це, О.М. Джужа та Є.М. Моєсєєв у структурі особи потерпілого виділяють три основні компоненти. Науковці ведуть мову про так звані підсистеми, а саме: 1. Соціально-демографічні якості (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо); 2. Соціальні ролі особи, включаючи сукупність видів її діяльності у системі суспільних відносин як громадянина чи члена трудового колективу, сім'янина; 3. Морально-психологічна характеристика, що відображає ставлення особи до соціальних цінностей і соціальних функцій, які вона виконує. Вона проявляється у ставленні до держави, суспільства, громадянських обов'язків, колективу, оточуючих людей, себе тощо. Також сюди відноситься і кримінально-правова система особи, тому що потерпілий часто з'являється у процесі застосування кримінально-правових норм [77, с. 13].

Оскільки характерною особливістю насильницьких статевих злочинів є те, що на більшість кримінально протиправних діянь накладає відбиток поведінка потерпілого, то деякі вчені виокремлюють особливий вид віктимності – сексуальну віктимність, а жертв сексуального насильства поділяють на певні групи, зокрема: 1) особи, яким притаманна особистісна сексуальна віктимність, – сексуальні девіанти з наявністю або відсутністю відхилень соціальної поведінки; 2) особи, яким притаманна рольова

сексуальна віктимність, – особи без вираженої сексуальної девіантності з високим соціоекономічним статусом, мешканці соціального «дна», діти, безпорадні особи, випадкові жертви-фетиші; 3) особи, яким притаманна ситуативна сексуальна віктимність, – ті, хто випадково опинилися у раптовій віктимно несприятливій (криміногенній) ситуації. Інші науковці виділяють такі групи потерпілих від насильницьких статевих злочинів: а) потерпілі, які не здатні оцінити віктимність ситуації і є абсолютно беззахисними перед злочинцем (це стосується дітей віком до 8 років); б) потерпілі, які були здатні оцінити небезпеку, однак не передбачали кримінальні наслідки (є характерним для насильницьких дій, вчинених батьком, вітчимом, педагогом і т.д.); в) потерпілі, здатні оцінити віктимність ситуації, що передує злочину, але нехтують заходами особистої безпеки (наприклад, впускають до помешкання стороннього чоловіка); г) потерпілі, які сприяли своєю поведінкою вчиненню злочину (дівчата, які вже ведуть статеве життя, вживають спиртні напої в малознайомих компаніях і т.д.) [134].

Також висловлюється точка зору про виділення інших чотирьох груп потерпілих: 1) особи, відносини яких зі злочинцем виникають у момент вчинення злочину; 2) особи, відносини яких зі злочинцем розвивалися в рамках випадкового знайомства; 3) особи, відносини яких зі злочинцем формувалися в рамках особистого знайомства; 4) особи, які знаходились зі злочинцем у подружніх, родинних та інших близьких стосунках [107, с. 124].

Беручи за основу цей розподіл, запропонований Ю.В. Александровим, С.С. Косенко уточнила, що до першої групи належать неповнолітні жертви, які за своєю поведінкою ні до початку, ані під час здійснення статевого насильства не давали злочинцю підстав для вчинення щодо них статевого злочину, їхня поведінка відповідає нормам моралі (це нейтральні потерпілі); до другої групи вона віднесла неповнолітніх жертв, які своєю поведінкою до початку або під час здійснення статевого насильства давали злочинцю підстави для вчинення щодо них статевого злочину. Такі жертви можуть бути: активними та своїми діями сприяти вчиненню щодо них злочину

(встановлення контакту з незнайомими людьми, відвідування їхнього житла тощо); некритичними, які вчасно не оцінюють життєву ситуацію, некритично сприймають бажання майбутніх гвалтівників та демонструють некритичне ставлення до ймовірного статевого зближення; провокуючими, які своєю поведінкою створюють об'єктивні підстави чи створюють сприятливі умови для вчинення щодо них статевого злочину. Також вчена зауважує, що інколи наявна так звана змішана поведінка дітей-жертв статевих злочинів. Вони не бажали вступати у статеві відносини зі злочинцем, але не чинили опору і не виявляли відмову на пропозиції злочинця. Таких жертв можна назвати пасивними [100, с. 18].

Натомість Л.Г. Козлюк зазначає, що критерієм класифікації поведінки неповнолітніх жертв статевих злочинів є природно-правовий акт, як такий, що не залежить від волі людини, а існує об'єктивно в соціальній природі, та виділяє дві групи неповнолітніх жертв статевих злочинів. До першої відносяться неповнолітні особи, поведінка яких не відповідає природним законам соціального життя людей, в тому числі законам природного права. Як правило, така поведінка формується у них в результаті неналежного сімейного виховання, педагогічної занедбаності, впливу оточення, яке розбещує та в якому вони проводять вільний час, вплив засобів масової інформації. Досить часто жертви ведуть із злочинцем сексуальну гру, причому не усвідомлюючи цього. До другої групи відносяться неповнолітні, поведінка яких була узгоджена із природними законами соціального життя людей, в тому числі законами природного права. Зазначена категорія неповнолітніх жертв статевих злочинів характеризується добропорядною поведінкою таким чином, обидві категорії неповнолітніх жертв досліджуваних злочинів постраждали від свавілля осіб, які задовольняли свої сексуальні потреби, використавши найбільш незахищену категорію населення – неповнолітніх [89, с. 519].

Наведені вище класифікації дозволяють зробити висновок: основним їх критерієм є те, як людина сприймає події, що відбуваються. Те, що одній

людині може здаватися аморальним, іншій здається цілком нормальним, таким що не виходить за межі загальноприйнятого. Частіше за все, дійсна протидія жертви сприймається злочинцем як уявне чи удаване кокетство.

Проведений нами аналіз судових вироків дозволяє відзначити, що потерпілі часто поводяться провокуюче, зокрема, така поведінка відмічена нами у вироках, де потерпілими є неповнолітні. Зауважимо, що майбутня жертва не усвідомлює наслідків такої поведінки (усамітнення в кімнаті, спільне розпиття спиртних напоїв тощо), оскільки вважає, що інтимного зв'язку не буде. Натомість кримінальний правопорушник сприймає це по-іншому, вважаючи, що ця поведінка свідчить про готовність до вступу в інтимні стосунки. Саме відмова стає причиною застосування насильства для подолання опору і сексуального збудження.

Подібні висновки було зроблено В.В. Пивоваровим та Ю.С. Макаренко. Вчені зазначають, що існує цілком обґрунтована думка про те, що жінка (як, в принципі, й інша жертва) сама провокує застосування до неї насильства, своєю поведінкою вводить злочинця у стан роздратованості, неспокою, люті та ненависті, пробуджує в ньому вади соціалізації і спонукає до кримінальної мотивації. Тобто, часто вбачається вина жертви. Винною можна вважати таку поведінку жертви, в якій виявляється свідомий або несвідомий стосунок до результату злочинного діяння і присутні будь-які причинні фактори, що вплинули на прояв асоціальної поведінки правопорушника. Про вину у віктимології можна говорити у тому випадку, коли поведінка жертви злочину характеризується елементами, що сприяли виникненню злочинного наміру та його вчиненню [149, с. 95].

Отже, до характерних ознак жертви кримінального правопорушення в сучасних умовах доцільно віднести: 1) відсутність здатності до саморефлексії; 2) виокремлене уявлення про особливості безпечної поведінки; 3) специфічний морально-етичний комплекс; 4) незадовільний рівень правосвідомості; 5) зневіра у правоохоронних органах; 6) лабільність нервової системи. Додатковими ознаками можуть бути: 1) наявність

психофізіологічних особливостей та відхилень; 2) наявність алкогольної та/або наркотичної залежності; 3) маргінальний спосіб життя; 4) наявність кримінально протиправного досвіду у якості кримінального правопорушника. Роль жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки відтворюється крізь призму взаємодії із суб'єктом суспільно небезпечного діяння та характеризується двома основними формами поведінки: активно-агресивна та пасивна. У першу групу віднесено суцільно віктимних осіб, які провокують на вчинення відносно себе кримінального правопорушення. Другу групу представляють особи, які не відвернули суспільно небезпечне діяння, хоча мали таку можливість.

Проведений нами аналіз існуючих підходів до типів поведінки жертв злочинів, яка впливає на формування злочинного наміру винного, дозволяє зробити висновок, що всі обставини віктимного характеру мають значення для виділення критеріїв класифікацій. Усе зазначене свідчить, що наразі не існує таких методик, що гарантували б стовідсоткову захищеність від злочинних посягань. У цьому сенсі важливий оптимальний спосіб життя, уникнення надмірностей і небезпечних сфер діяльності, що дасть змогу захистити соціум і вберегти життя людей.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що феномен жертви у кримінології та віктимології на сьогоднішній день залишається дискусійним. До характерних ознак жертви кримінального правопорушення в сучасних умовах доцільно віднести: 1) відсутність здатності до саморефлексії; 2) виокремлене уявлення про особливості безпечної поведінки; 3) специфічний морально-етичний комплекс; 4) незадовільний рівень правосвідомості; 5) зневіра у правоохоронних органах; 6) лабільність нервової системи. Додатковими ознаками можуть бути: 1) наявність психофізіологічних особливостей та відхилень; 2) наявність алкогольної та/або наркотичної залежності; 3) маргінальний спосіб життя; 4) наявність кримінально протиправного досвіду у якості кримінального правопорушника. Роль жертви у механізмі кримінально протиправної

поведінки відтворюється крізь призму взаємодії із суб'єктом суспільно небезпечного діяння та характеризується двома основними формами поведінки: активно-агресивна та пасивна. У першу групу віднесено суцільно віктимних осіб, які провокують на вчинення відносно себе кримінального правопорушення. Другу групу представляють особи, які не відвернули суспільно небезпечне діяння, хоча мали таку можливість.

2.2. Структура особистості та типологія жертв насильницьких статевих злочинів

Свобода та недоторканість людини – досить багатогранні поняття. Вони охоплюють і статеву свободу та статеву недоторканість, тобто право дорослої людини самій вирішувати, з ким і в якій формі задовольняти свої сексуальні потреби, а також як право дорослого, так і неповнолітньої особи на статеву недоторканість.

Сексуальні стосунки є невід'ємною сферою людського життя. Вони регулюються в основному за допомогою норм моралі (моральності), частково (побічно) – нормами сімейного законодавства і реалізуються у шлюбних і позашлюбних статевих стосунках. Разом з тим, кримінальне право не становить позитивного (істотного) регулятора статевих (сексуальних) відносин, воно лише встановлює заборону здійснювати дії, які явно суперечать сформованим у суспільстві принципам так званої статевої моральності та природним правилам людського життя. Проте, встановлення кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи виконує важливу роль регулятора сексуальних відносин.

Сьогодні в умовах загальної інтенсифікації насильства особливого значення набувають проблеми віктимної поведінки потерпілих від насильницьких статевих злочинів. Виходячи із проведеного аналізу, зазначимо, що віктимологічні чинники відіграють істотну роль у генезі

злочинної поведінки, особливо в ситуації сексуального насильства, тому в багатьох сучасних дослідженнях мова йде про вину жертви у зародженні та розвитку злочинів [18; 24]. Б.М. Головкін вказує, що структурними компонентами віктимності є сама особа жертви, її соціально-психологічні деформації, біофізичні якості та психологічні особливості, а також поведінка жертви, її взаємодія зі злочинцем в умовах конкретної життєвої ситуації. Віктимність проявляється в особі жертви та її поведінці. Значна частина людей щоденно порушують елементарні правила особистої безпеки, потрапляють у небезпечні ситуації, однак при цьому, раз по разу, уникають участі жертви злочину. Реалізація віктимності злочинним посяганням відбувається лише тоді, коли виникає очевидна або неочевидна взаємодія злочинця і жертви в конкретній життєвій ситуації. Зловмисник має оцінити віктимність, зробити, зважаючи на це, вибір об'єкта посягання [51, с. 8]. Крім того, на основі вивчення віктимологічних аспектів будується віктимологічна профілактика злочинів, з'являється можливість нівелювати наслідки перенесеної психотравми, а дослідження характеру відносин «злочинець-жертва» є необхідним майже у всіх випадках, коли вони можуть стати ключем до встановлення злочинця і мотивів злочину, причин і умов його здійснення [89, с. 516].

Ми вважаємо, що кримінологічна характеристика особи потерпілого від насильницьких статевих злочинів повинна включати дані про стать, вік, соціальне становище, поведінку у період, який передував учиненню злочину, під час скоєння злочину та після нього, психофізіологічний стан, а також про взаємовідносини зі злочинцями.

Як свідчить проведений нами аналіз судових вироків та статистична інформація Офісу Генерального прокурора, насильницькі статеві злочини в основному скоюють чоловіки, а отже потерпілими є, як правило, жінки. Так, деякі дослідники також відзначають, що особи жіночої статі частіше стають жертвами, ніж чоловіки. Особливо коли мова йде про найбільш розповсюджені статеві злочини – зґвалтування [179, с. 68].

Зокрема, узагальнені дані Офісу Генерального прокурора дають підстави стверджувати, що найбільш значний відсоток від загальної кількості потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості складають потерпілі від зґвалтування: 0,1 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь в Україні з 2018 року по грудень 2022 року. Здебільшого, потерпілими особами стають жінки (55,1 %), а також діти (48,9 %). Зокрема також відмічено зростання кількісного показника зґвалтування, яке вчиняється відносно малолітніх осіб. З 2018 по 2021 рік кількість зґвалтувань вчинених відносно малолітніх осіб зріс на 18,9 %, у 2022 році, порівняно із 2021 – кількість таких діянь знизилась на 65,5 %. Відсоток кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК України, які мають смертельні наслідки складає 7,7 %.

Що ж стосується результатів проведеного нами анкетування, то як відзначають респонденти, найбільше страждають від насильницьких статевих злочинів жінки (так вважають 51,2 %). Також 30,2 % вважають, що потерпілими від цих злочинів є жінки, діти, чоловіки, а 18,6 % – діти.

Як показує практика, жінки мають значно менші можливості опору діям зловмисника. Водночас поведінка жінки частіше має агресивний характер, створює передумови для заподіяння їй шкоди. Особи жіночої статі часто перебувають під впливом гендерних стереотипів, нерідко вважають себе винними в тому, що над ними вчинено насильство, можуть розглядати його як заслужене покарання за реальні або уявні помилки, не усвідомлюють порушення своїх прав, схильні все вибачити насильнику, нерідко соромляться оприлюднювати факти насильства та звертатись за допомогою до поліції чи соціальних служб. Це характерно для випадків сексуального насильства [58, с. 211]. Отже, виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок: у жінок вищий рівень віктимності, ніж у чоловіків.

А.О. Джужа відзначає, що показовим є дослідження І.В. Ічмановської, яка здійснила порівняльний аналіз вікових і гендерних параметрів віктимності осіб стосовно насильницьких злочинів. За результатами

дослідження, під час якого враховувався не тільки розподіл постраждалих від насильницьких злочинів, а й дані демографічної статистики, з'ясовано, що найбільший індекс віктимізації – 2,5 – припадає на вікову групу 30-40 років. Водночас у групах від 25 до 30 років і від 40 до 50 років ці індекси становлять, 2,2 і 2,4 відповідно. Наведені дані дали підстави вивести певну закономірність: вік жертви насильницького посягання залежить від обраного особою виду кримінально-насильницької поведінки [69, с. 115]. Разом з тим, на думку М.О. Ларченко, вік потерпілих на момент вчинення щодо них сексуального посягання є таким: менше 12 років – 19 (6,4 %); від 12 до 14 років – 15 (5,1 %); від 14 до 16 років – 27 (9,2 %); від 16 до 18 років – 66 (22,4 %); від 18 до 25 років – 76 (25,8 %); від 25 до 35 років – 63 (21,4 %); від 35 до 45 років – 2 (7,8 %); старших за 45 років – 6 (2,0 %). Тобто переважна більшість потерпілих мають вік від 16 до 35 років [122, с. 109].

Більш детальний аналіз віку неповнолітніх потерпілих від насильницьких статевих злочинів проведено С.С. Косенко. За результатами проведеного нею дослідження, за віком неповнолітні жертви розподіляються так: до 7 років – 5 %; від 7 до 12 років – 26%; від 12 до 14 років – 33,5 %; від 14 до 18 років – 35,5 %. Неповнолітні жертви статевих злочинів у переважній більшості проживали з обома батьками (64,5 %), з однією матір'ю чи батьком проживало 25 %, сиротами були 10,5 %. У деяких випадках, коли злочинець є членом родини потерпілого, спостерігається найбільша кількість повторних статевих злочинів [100, с. 96].

Зауважимо, що за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді», до досягнення 17 років наявність практичного досвіду статевого життя визнала переважна більшість тих, хто має досвід статевих стосунків – 89,2 %. Практично кожен десятий (9,2 %) з тих, хто заявив, що має досвід статевих стосунків, визнав віком сексуального дебюту 12 років і молодше (12,1 % юнаків та 3,5 % дівчат). При цьому майже кожен сьомий (14,7 %) серед респондентів, які повідомили про досвід статевих стосунків, зізнався,

що вік їхнього першого статевго партнера був 19 років або старше, 7,2 % молодих людей не знали вік свого першого партнера [186, с. 112].

Результати проведеного нами дослідження щодо віку потенційних потерпілих від насильницьких статевих злочинів свідчать, що у неповнолітніх віком 16-18 років і у дорослих віком 19-39 років ризик стати жертвою зґвалтування, сексуального насильства (насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом) та примушування до вступу в статевий зв'язок порівняно високий та складають вони у середньому 60 %. Проте, у неповнолітніх віком 14-15 років і дорослих віком 40 років і старше – незначний ризик та дорівнює у середньому 30 %. У осіб віком до 41-50 років і старше ймовірність віктимізації помітно знижується до 7 %, а у віці від 4 до 13 років складає 3 %.

Наведені нами дані щодо віку потерпілих від насильницьких статевих злочинів вказують на наявність у певної категорії злочинців хворобливого статевого потягу (статевого збочення, перверсії) до дітей, які не досягли віку статевого дозрівання або ж знаходяться лише у ранній стадії (педофілії). Так, зокрема, педофілію діагностують у людини, яка впродовж щонайменше 6 місяців періодично відчуває сильний сексуальний потяг або сексуальні фантазії стосовно дітей. Педофілом вважають людину, яка досягла щонайменше 16-річного віку і принаймні на 5 років старша за свою жертву. Переважна більшість педофілів надають перевагу сексуальним стосункам із дівчатами, менше – з хлопцями. Вважається, що від 3 до 5 % хлопчиків та від 12 до 15 % дівчаток стають жертвами педофільних актів. Американські психологи зазначають, що жертвами педофілів у 25 % випадків стають діти до шести років, у 30 % – від шести до десяти, у 40% – від 11 до 13 років. Як правило, сексуальні контакти відбуваються з однією дитиною, хоча трапляються педофільні стосунки одночасно з декількома жертвами, особливо тоді, коли їхні послуги купуються за гроші [136, с. 63].

Отримані нами від респондентів відповідь щодо віку потерпілих свідчать, що 71,3 % вважають, що потерпілими є особи у віці 18-25 р.,

16,9 % – у віці 14-18 р., 9,4 % – у віці 25-39 р., 1,5 % – у віці 12-14 р., 0,9 % – у віці 7-12 р. Разом з тим, вік сам по собі не є віктимогенним, але у поєднанні зі специфічними властивостями людини певного віку та обраним злочинцем видом кримінального насильства він може мати певні значення для характеристики жертви [58, с. 211].

З віком потерпілої особи також пов'язана й соціально-демографічна характеристика. Так, зокрема, Р. Федоренко та О. Фенина відзначають, що «всі опитані були неодружені; віковий діапазон – 16-18 років; 65 % респондентів виховуються в повній сім'ї, 35 % – в неповній родині; 77 % – в сереньодітній, 23 % – в родині з однією дитиною. Всі повністю здорові, без складних травм і хвороб в дитинстві. 54 % дівчаток до того, як їх гвалтували, зустрічалися з юнаками, 46 % – не зустрічалися з юнаками, 79 % дівчат мали сексуальний досвід, 21 % – не мали, 36 % жертв в момент насильства перебували в нетверезому стані. З метою з'ясування обставин насильства ми проводили бесіди з потерпілими, вивчалися кримінальні справи. Аналіз обставин вчинення насильства показав такі результати: 28 % опитуваних виявилися випадковими жертвами насильства; 26 % – з числа певної вибірки знали гвалтівників раніше; 46% – познайомилися і «допустили наївність», погодившись на зустріч. Лише 33% опитаних намагалися чинити опір, а 67 % – опору не чинили» [197, с. 210].

У дослідженні Н.О. Симоненко мова йде про те, що жертвами згвалтувань є студентами – 44,5 %, займаються низькокваліфікованою працею – 22,3 %, більша половина не працює; освіта: середня – 44,5 %, професійно-технічна – 22,3 %, вища – 5,5 % та інше – 27,7 % [180, с. 76]. За результатами дослідження М.О. Ларченка, 21% потерпілих навчалися в загальноосвітній школі; 10,5 % – у професійно-технічному училищах (ПТУ); 12,9 % – у технікумі, вищому навчальному закладі; 23,4 % – працювали; 26,4 % – не навчалися і не працювали. Сюди також входять кілька осіб, що не досягли шкільного віку [122, с. 107]. С.С. Косенко відзначає, що рівень освіти неповнолітніх потерпілих визначається такими показниками: 69 % це

учні загальноосвітніх шкіл, учні професійно-технічних училищ – 5,4 %, навчались у технікумі чи інституті – 3% потерпілих, працювали – 4,4 %, ніде не навчались і не працювали – 8 %, у 10,2% кримінальних справ не було даних по характеру занять потерпілих [100, с. 96-97].

Що стосується отриманих нами результатів під час вивчення вироків суду, то розглядаючи соціальний статус жертв, зауважимо, що більша частина – це наймані працівники, які мають відносно невисоку кваліфікацію або зайняті некваліфікованою працею – 23,2 %; 19,6 % – особи без постійного джерела доходів; 17,4 % – пенсіонери; 2,4 % – приватні підприємці; 1,8% – інваліди; 21,1 % – учні середніх шкіл; 14,5 % – студенти ЗВО. За результатами ж проведеного нами опитування, респонденти відзначили, що 56,1 % потерпілих мали соціальний статус робітник, 24,2 % – студенти, 18,8 % – інший статус, 0,9 % – представники інтелігенції.

Наведені нами дані свідчать про низький соціальний статус потерпілих від насильницьких статевих злочинів, якому також відповідає низький освітній і культурний рівень, а це має істотне віктимологічне значення, оскільки впливає на культуру юридичної практики щодо ефективності діяльності правоохоронних органів із запобігання насильницьким статевим злочинам.

Представляє певний інтерес і сімейний стан потерпілих. Так, наприклад, дослідження Н.О. Симоненко, 63,1 % – не одружені, 10,5 % – розлучені, 21,1 % – проживають без реєстрації і тільки 5,3 % – одружені; наявність дітей: 10,5 % – мають дітей, 89,5 % – не мають власних дітей [180, с. 76]. М.О. Ларченко зазначає, що серед неповнолітніх осіб, таких, що проживали разом з обома батьками виявлено 43 (33,9%); таких, що проживали лише з батьком або матір'ю – 76 (59,8 %); таких, що були сиротами – 3 (2,4 %); одружені – 40 (21,4 %); з тих, що досягли 17 років, неодружених – 147 (78,6 %) осіб. Дещо менший в порівнянні з даними інших дослідників відсоток неодружених жертв пояснюється традиційним для останнього десятиліття вступом до шлюбу в більш ранньому віці [122,

с. 107]. Натомість С.С. Косенко вказує, що неповнолітні жертви статевих злочинів в переважній більшості проживали з обома батьками (64,5 %), з однією матір'ю чи батьком проживало 25 %, сиротами були 10,5 %. Найбільша кількість повторних статевих злочинів щодо неповнолітніх вчиняється тоді, коли злочинець це член родини потерпілого [100, с. 97].

За результатами нашого дослідження вироків суду, сімейний стан потерпілих від насильницьких статевих злочинів характеризується так: 7,6 % з їх числа перебували в зареєстрованому шлюбі; 8,9 % – в цивільному шлюбі; 83,5 % не знаходилися в шлюбних стосунках; мешкали з батьками 52 % потерпілих; 26,7 % мешкали одні, втративши зв'язок з родичами. Дещо подібні результати наводить і О.А. Козерацька [88, с. 9]. Натомість опитані нами респонденти відзначають, що 50,2 % потерпілих від насильницьких статевих злочинів одружений (заміжня), 26,9 % – неодружений (незаміжня), 8,8 % – перебувають у цивільному шлюбі, 8,3 % – проживають разом з батьком чи матір'ю, 2,7% – проживає з обома батьками, 2,3 % – розлучений, 0,8 % – одинока мати (батько).

У літературі дещо по-різному визначаються характеристики, які свідчать про аморальну поведінку або негативну характеристику особи, яка стала потерпілою від насильницького статевих злочину. Так, М.О. Ларченко вважає, що до факторів, які свідчать про аморальність та/або провокуючий характер поведінки потерпілої особи в конкретній ситуації злочину, відноситься добровільне вживання алкоголю разом з майбутнім злочинцем, вступ до сексуальної прелюдії з цією особою; демонстрація інтимних стосунків у присутності сторонніх осіб; неповідомлення особою правоохоронним органам про раніше вчинені щодо неї сексуальні посягання; згода на спільне проведення часу з метою отримання матеріальних благ. До факторів, які свідчать про негативну характеристику потерпілої особи поза контекстом конкретного злочину, слід віднести нерозбірливість у сексуальних зв'язках, зловживання алкоголем, вживання наркотичних

речовин, членство в неформальних групах антисоціального спрямування [122, с. 108].

Стан алкогольного або наркотичного сп'яніння є досить поширеним явищем, коли мають місце насильницькі сексуальні злочини. Так, зокрема, за результатами дослідження Н.О. Симоненко 62,6 % злочинів учинено із застосуванням фізичного насильства, 36,8 % – погрозою його застосування, 10,6 % – з використанням безпорадного стану потерпілої особи, причому 42,1 % – під час вчинення зґвалтування перебували в стані алкогольного сп'яніння, 10,5 % – у стані токсичного або іншого одурманюючого стану, решта 47,4 % зґвалтованих перебували у тверезому стані [180, с. 76]. Натомість Є.С. Хижняк зазначає, що за даними проведеного дослідження в кожному п'ятому випадку сексуальних злочинів проти малолітніх (11-14 років) жіночої статі їм передувало знайомство потерпілої і злочинця, а в 27 % посягання були вчинені внаслідок провокуючої або легковажної поведінки жертв (підвищена розкутість суджень, вчинення спокусливих дій, оголення частин тіла, розпивання спиртних напоїв) [202, с. 358]. С.С. Косенко вказує, що потерпілі, за винятком малолітніх, перед вчиненням проти них злочинів були в стані алкогольного сп'яніння – 10 %, 18 % – інколи вживали алкоголь, 3 % – вживали наркотичні засоби або психотропні речовини [100, с. 97].

І як зазначає М.О. Ларченко, схожі дані щодо добровільного вживання жертвами зґвалтувань алкоголю, які таким чином, об'єктивно полегшують скоєння злочинного посягання, наводяться іншими дослідниками [122, с. 107].

За результатами нашого дослідження, близько 40 % потерпілих від насильницьких статевих злочинів і більше 52 % гвалтівників перебували у стані алкогольного сп'яніння, при цьому 22 % жінок на момент вчинення насильницьких статевих злочинів були у стані легкого сп'яніння, у стані середнього алкогольного сп'яніння – 11 % і лише 7 % були сильно п'яні. Щодо результатів опитування працівників Національної поліції України, то

респонденти відзначають, що 67,4 % потерпілих під час вчинення злочину не зловживали спиртними напоями та 55,8 % вважають, що вживання алкоголю (наркотиків) на вчинення насильницьких статевих злочинів є одним із основних факторів їх вчинення.

Такі характеристики потерпілих від насильницьких статевих злочинів на етапі передкримінальної і кримінальної ситуації дозволяють диференціювати їхню поведінку на такі різновиди: провокуюча (свідомо або несвідомо) – 17,3 %; має ознаки антигромадської – 26,3 %; має ознаки легковажної поведінки та прояви надмірної довірливості – 38,4 %; ніяк не сприяли вчиненню сексуального насильства – 18,0 %. Слід зазначити, що у першому випадку типовими поведінковими особливостями є екстравагантний одяг, демонстрація оголених ділянок тіла, відверті розмови під час вечірок тощо. Ознаки антигромадської поведінки виявляються у спільному зловживанні спиртними напоями, наркотичними засобами, сумішами для куріння, іншими сильнодіючими препаратами, що впливають на зниження контролю свідомості. Для неповнолітніх характерна легковажність і надмірна довірливість взаємопов'язана з такими спонукальними мотивами як прагнення жертви здаватися досвідченою, самостійною, сміливою, бажання мати успіх у протилежної статі. До цієї ж групи слід віднести і залежність від схвалення її вчинків оточуючими в силу конформізму, слабохарактерності та несформованості навичок висловити категоричну відмову від вчинків, які нав'язують оточуючі. Вказані спонукання слід відрізнити від явно провокуючої поведінки потерпілої, що не завжди правильно відбувається на практиці, наприклад, випадки вчинення зґвалтувань на ґрунті спонукань несексуального характеру: помсти, заздрості, бажання зганьбити в очах інших осіб тощо.

В.О. Туляков зазначає, що розгляд проблеми взаємодії «злочинець-жертва», не тільки на індивідуальному рівні, але й на рівні малих груп і суспільства в цілому, дозволяє побачити нові структурні зв'язки і закономірності між різними проявами девіантної поведінки, теоретично

обґрунтувати напрями лібералізації соціального контролю, що підвищують ефективність профілактики злочинності. І віктимність, і злочинна поведінка особистості породжуються антагонізмом між рівнями визнання (соціальний аспект), можливостей (психічний аспект) і домагань (моральний, духовний аспект) та на масовому рівні відображають різні прояви існування девіантності як соціальної форми [196, с. 8].

Характер взаємовідносин злочинця з потерпілою особою впливає на мотивацію злочинної поведінки більше, ніж характер соціального зв'язку. Тут відіграє певну роль психологічна атмосфера злочину. Зазначається, що скоєння посягання проти близьких родичів має для злочинця певні переваги, зокрема, такі злочини простіше приховати шляхом залякування потерпілих [122, с. 107]. Жертвами таких злочинів, передусім, є малолітні та неповнолітні особи. Означена категорія злочинів характеризується тривалістю та множинністю кримінально протиправних діянь, тобто злочинець протягом тривалого часу вчиняє розпусні дії щодо малолітніх або неповнолітніх членів сім'ї. При цьому він не хвилюється щодо викриття чи притягнення його до кримінальної відповідальності, оскільки користується довірою, авторитетом та владою в родині. Залякування потерпілих фізичною розправою чи представлення злочинних дій у формі гри надійно і глибоко укорінюється у свідомості дітей, тому вони і не розповідають про факти зґвалтування нікому. Подібні ситуації підтверджуються кримінальними справами, в яких злочинець вчиняв розпусні дії місяцями, і навіть роками, а розкриття стало можливим у зв'язку з усвідомленням жертвами злочинних дій щодо них) [116, с. 91].

За результатами міждисциплінарного правового дослідження потерпілого від злочину група дослідників відзначає, що ймовірність того, що гвалтівник виявиться одним зі знайомих жертви біля 40 %, з яких половина – це ті, для яких він може бути дуже близьким знайомим (товаришем, колегою, сусідом тощо). Автори цього дослідження констатують, що ступінь тяжкості злочину корелює з наявністю попередніх

контактів [157, с. 228]. На думку А.С. Лукаш, до вчинення злочину 36,3 % осіб знайомі з гвалтівником; близько 15 % – є родичами; у 42 % випадків ініціатором знайомства є злочинець [129, с. 8]. Натомість О.А. Козерацька відзначає, що у третині зґвалтувань була обрана випадкова жінка, напад на яку був раптовим, оскільки гвалтівник намагався залишитися непізнаним і після вчиненого втік. У 15 % випадків злочинець знайомився з потерпілою напередодні вчинення злочину, полегшуючи таким чином сексуальний напад. В обох випадках з боку винного переважало фізичне насильство, у результаті якого потерпілим заподіювалися тілесні ушкодження й психічні травми. Досить часто гвалтівники були знайомі з потерпілими за місцем проживання (29,1 %) або підтримували дружні стосунки. Сексуальне насильство з боку родичів (12,3 % зґвалтувань і 4,5 % замахів на зґвалтування) розподілилися приблизно порівну між батьками й вітчимами, братами, дядьками. Подружнє насильство мало місце у 2-3 % випадків [88, с. 9-10].

С.В. Романцова відзначає, що за результатами проведеного нею анонімного анкетування, 68,4 % респондентів, які стали жертвами сексуального насильства, характеризують свою поведінку як нейтральну, 17,5 % – віктимну, 14,1 % – іншу (провокуючу, пасивну та ін.) [171, с. 116]. Натомість, за результатами дослідження О.А. Козерацька визначає провокуючі форми поведінки жертв сексуального насильства різного віку. Пасивно-провокуюча поведінка, яка створює відчуття невинуватості сексуальної доступності, притаманна неповнолітнім жертвам (27,92 %). Активно-провокуюча форма, що передбачає створення ефекту надмірної сексапільності, неадекватного кокетства, флірту із виключенням безпосереднього статевого акту, переважає у повнолітніх потерпілих (56,15 %). Проте, про абсолютно «чисті» форми як активно-, так і пасивно-провокуючої поведінки не йде мова. У молодіжному середовищі більшість сексуальних злочинів (54,43 %) скоюють за аналогією *dating violence* («швидкоплинних знайомств»). Малолітні (до 14 років) і неповнолітні (14-

18 років) особи в силу їх вікових особливостей, як правило, не здатні адекватно оцінювати перед-кримінальну ситуацію і регулювати свою поведінку відповідно до неї [88, с. 10].

Як справедливо відзначає А.П. Шеремет, морально-психологічне обличчя потерпілої, її взаємовідносини з насильником, попередня поведінка і характеристика (алкогольне сп'яніння, психічна неповноцінність, погана репутація) не мають вирішального значення для порушення кримінальної справи. Однак, особистість потерпілої віктимологічно відіграє все більшу роль у практиці боротьби зі зґвалтуваннями. Її спосіб життя і поведінка набувають суттєвого правового значення під час індивідуалізації покарання винного, в оцінці зібраних доказів та профілактиці зґвалтувань [217, с. 63-64].

Щоб з'ясувати обставини сексуального насильства, ми провели бесіди з потерпілими, вивчали кримінальні провадження та вирoki суду. Аналіз обставин вчинення насильства показав, що 25 % потерпілих виявилися випадковими жертвами насильства; 37 % – знали і раніше злочинців, які вчинили насильницькі статеві злочини щодо них; 38 % – познайомилися і «допускали наївність», погодилися на зустріч. Серед потерпілих 29 % осіб намагалися чинити опір, а 71 % не чинили його. Окрім того, 85 % потерпілих не мали проблем зі здоров'ям, а 15 % – мали певні сексуальні розлади, розлади статевої ідентичності, так і розлади психіки та поведінки, пов'язані зі статевим розвитком та сексуальною відповідно до Міжнародної статистичної класифікації хвороб та проблем здоров'я (МКХ-10), затвердженої Всесвітньою організацією охорони здоров'я у 2007 р.).

Що ж стосується результатів опитування працівників Національної поліції України, то респонденти відзначають, що потерпілим є: 50,7 % – випадковий знайомий, 19,1 % – знайомий, 14,9 % – незнайомий, 10,3 % – родич злочинця, інші – 5 %. Слід також відзначити, що 80,5 % респондентів вказують, що потерпілі від насильницьких статевих злочинів не мали розладів психіки.

Таким чином, узагальнюючи викладене, зазначимо, що наведені нами характеристики потерпілих від насильницьких статевих злочинів дозволяють висловити думку, для жертв цих злочинів характерна наявність певного комплексу соціально-демографічних та морально-психологічних ознак, поява яких за певних обставин детермінує їхню типову поведінку і пов'язану з цією поведінкою більшу ймовірність, ніж в інших осіб, стати жертвою насильницьких дій. Окрім того, особистість і поведінка потерпілих від насильницьких статевих злочинів суттєво впливають на мотивацію злочинної поведінки і ситуацію, в якій вона здійснюється. Тільки комплексне і всебічне вивчення особи злочинця і його жертви, їх взаємовідносин, об'єктивної ролі, яку кожний з них грає в протиправному акті, дозволяє зробити висновок про обставини, що сприяли його здійсненню та розробки заходів щодо запобігання.

У більшості випадків агресивна сексуальна поведінка кримінального правопорушника була зумовлена особливостями поведінки потерпілої особи. Аналіз правоохоронної та судової практики надав можливість диференціювати основні передумови, які сприяли встановленню та розвитку інтеракції між кримінальним правопорушником та жертвою на шість груп: 1) відповідність соціально-демографічних та психологічних особливостей потерпілих осіб сексуальним вподобанням кримінального правопорушника; 2) наявність матеріальної, службової або іншої залежності потерпілої особи від кримінального правопорушника; 3) прихована/несвідома провокація статевого насильства зухвалою поведінкою, зовнішнім виглядом тощо; 4) здійснення діяльності, пов'язаної зі сферою надання сексуальних послуг; 5) стан алкогольного/наркотичного сп'яніння, спільного перегляду/створення порнографічних предметів, участь у нетрадиційних формах задоволення статевої пристрасті; 6) казус.

Інтеракцію жертви із особою, яка вчинила насильницький статевий злочин можна поділити на такі види: 1) тривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом тривалого часу, зокрема,

знаходяться у родинних, службових та інших взаємовідносинах; 2) перманентний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі, однак спілкування не характеризується відносною періодичністю та тривалістю; 3) спонтанний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник не були знайомі до кримінальної стадії; 4) нетривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом декількох годин, в ході яких було реалізовано передкримінальну стадію в механізмі кримінально протиправної поведінки суб'єкта.

Найбільш значний відсоток від загальної кількості потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості складають потерпілі від зґвалтування: 0,1 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь в Україні з 2018 року по грудень 2022 року. Здебільшого, потерпілими особами стають жінки (55,1 %), а також діти (48,9 %). Зокрема також відмічено зростання кількісного показника зґвалтування, яке вчиняється відносно малолітніх осіб. З 2018 по 2021 рік кількість зґвалтувань вчинених відносно малолітніх осіб зріс на 18,9 %, у 2022 році, порівняно із 2021 – кількість таких діянь знизилась на 65,5 %. Відсоток кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК України, які мають смертельні наслідки складає 7,7 %.

До типів жертв насильницьких статевих злочинів, можна віднести: 1) активно-неагресивні жертви – комунікабельні особи, які є надмірно соціалізованими, що ускладнює процес сприйняття та усвідомлення ними потенційної суспільної небезпечності діяння, яке відносно них планується/реалізується. Статеві протиправні діяння не провокуються; 2) активно-агресивні жертви – комунікабельні особи, поведінка яких має риси зухвалості, зокрема, вони також характеризуються зниженим рівнем емпатії, конфліктним стилем ведення діалогу, негативним сприйняттям критики. Статеві протиправні діяння не провокуються; 3) жертви-провокатори – особи, які своєю поведінкою (у тому числі така поведінка може мати пасивний характер), формують у правопорушника уявлення про можливість

вчинити відносно неї статевий насильницький злочин. Часто такими жертвами є особи, відносно яких вчиняється домашнє насильство; 4) пасивна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через відсутність спроб до самозахисту та відвернення кримінального правопорушення відносно себе; 5) казуальна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через вплив об'єктивних факторів, незалежних від стилю поведінки; 6) фізично/гендерно приваблива жертва – особа, яка стала жертвою насильницького статевого злочину через особисті вподобання кримінального правопорушника.

Насильницький статевий злочин у більшості випадків зумовлюється комплексом особистісних якостей кримінального правопорушника, в який інтегрується механізм віктимної поведінки жертви. Цикли мотивації в межах перверсивної кримінально протиправної поведінки диференційовані на такі: 1) актуалізація – визнання суб'єктом протиправного діяння прагнення та спроможності вчинити насильницький статевий злочин; 2) пролонгація – остаточне закріплення мотиву та мети, проведення елементарних маніпулятивних дій, спрямованих на підготовку кримінального правопорушення; 3) кульмінація – вчинення насильницького статевого злочину; 4) деактуалізація – вчинення посткримінальних дій. Доведено, що за умови спонтанного насильницького статевого злочину механізм мотивації спрощується до двох циклів: актуалізації та кульмінації.

Висновки до 2 розділу

1. Феномен жертви у кримінології та віктимології на сьогоднішній день залишається дискусійним. До характерних ознак жертви кримінального правопорушення в сучасних умовах доцільно віднести: 1) відсутність здатності до саморефлексії; 2) виокремлене уявлення про особливості безпечної поведінки; 3) специфічний морально-етичний комплекс; 4) незадовільний рівень правосвідомості; 5) зневіра у правоохоронних органах; 6) лабільність нервової системи. Додатковими ознаками можуть бути: 1)

наявність психофізіологічних особливостей та відхилень; 2) наявність алкогольної та/або наркотичної залежності; 3) маргінальний спосіб життя; 4) наявність кримінально протиправного досвіду у якості кримінального правопорушника. Роль жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки відтворюється крізь призму взаємодії із суб'єктом суспільно небезпечного діяння та характеризується двома основними формами поведінки: активно-агресивна та пасивна. У першу групу віднесено суцільно віктимних осіб, які провокують на вчинення відносно себе кримінального правопорушення. Другу групу представляють особи, які не відвернули суспільно небезпечне діяння, хоча мали таку можливість.

2. У більшості випадків агресивна сексуальна поведінка кримінального правопорушника була зумовлена особливостями поведінки потерпілої особи. Аналіз правоохоронної та судової практики надав можливість диференціювати основні передумови, які сприяли встановленню та розвитку інтеракції між кримінальним правопорушником та жертвою на шість груп: 1) відповідність соціально-демографічних та психологічних особливостей потерпілих осіб сексуальним вподобанням кримінального правопорушника; 2) наявність матеріальної, службової або іншої залежності потерпілої особи від кримінального правопорушника; 3) прихована/несвідома провокація статевого насильства зухвалою поведінкою, зовнішнім виглядом тощо; 4) здійснення діяльності, пов'язаної зі сферою надання сексуальних послуг; 5) стан алкогольного/наркотичного сп'яніння, спільного перегляду/створення порнографічних предметів, участь у нетрадиційних формах задоволення статевої пристрасті; 6) казус.

Інтеракцію жертви із особою, яка вчинила насильницький статевий злочин можна поділити на такі види: 1) тривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом тривалого часу, зокрема, знаходяться у родинних, службових та інших взаємовідносинах; 2) перманентний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі, однак спілкування не характеризується відносною періодичністю та

тривалістю; 3) спонтанний взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник не були знайомі до кримінальної стадії; 4) нетривалий взаємозв'язок – жертва та кримінальний правопорушник знайомі протягом декількох годин, в ході яких було реалізовано передкримінальну стадію в механізмі кримінально протиправної поведінки суб'єкта.

Найбільш значний відсоток від загальної кількості потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості складають потерпілі від зґвалтування: 0,1 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь в Україні з 2018 року по грудень 2022 року. Здебільшого, потерпілими особами стають жінки (55,1 %), а також діти (48,9 %). Зокрема також відмічено зростання кількісного показника зґвалтування, яке вчиняється відносно малолітніх осіб. З 2018 по 2021 рік кількість зґвалтувань вчинених відносно малолітніх осіб зріс на 18,9 %, у 2022 році, порівняно із 2021 – кількість таких діянь знизилась на 65,5 %. Відсоток кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК України, які мають смертельні наслідки складає 7,7 %.

До типів жертв насильницьких статевих злочинів, можна віднести: 1) активно-неагресивні жертви – комунікабельні особи, які є надмірно соціалізованими, що ускладнює процес сприйняття та усвідомлення ними потенційної суспільної небезпечності діяння, яке відносно них планується/реалізується. Статеві протиправні діяння не провокуються; 2) активно-агресивні жертви – комунікабельні особи, поведінка яких має риси зухвалості, зокрема, вони також характеризуються зниженим рівнем емпатії, конфліктним стилем ведення діалогу, негативним сприйняттям критики. Статеві протиправні діяння не провокуються; 3) жертви-провокатори – особи, які своєю поведінкою (у тому числі така поведінка може мати пасивний характер), формують у правопорушника уявлення про можливість вчинити відносно неї статевий насильницький злочин. Часто такими жертвами є особи, відносно яких вчиняється домашнє насильство; 4) пасивна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через відсутність спроб до

самозахисту та відвернення кримінального правопорушення відносно себе; 5) казуальна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через вплив об'єктивних факторів, незалежних від стилю поведінки; 6) фізично/гендерно приваблива жертва – особа, яка стала жертвою насильницького статевого злочину через особисті вподобання кримінального правопорушника.

Насильницький статевий злочин у більшості випадків зумовлюється комплексом особистісних якостей кримінального правопорушника, в який інтегрується механізм віктимної поведінки жертви. Цикли мотивації в межах перверсивної кримінально протиправної поведінки диференційовані на такі: 1) актуалізація – визнання суб'єктом протиправного діяння прагнення та спроможності вчинити насильницький статевий злочин; 2) пролонгація – остаточне закріплення мотиву та мети, проведення елементарних маніпулятивних дій, спрямованих на підготовку кримінального правопорушення; 3) кульмінація – вчинення насильницького статевого злочину; 4) деактуалізація – вчинення посткримінальних дій. Доведено, що за умови спонтанного насильницького статевого злочину механізм мотивації спрощується до двох циклів: актуалізації та кульмінації.

РОЗДІЛ 3. ПРОФІЛАКТИКА ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖЕРТВ НАСИЛЬНИЦЬКИХ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Зарубіжний досвід кримінально-правового запобігання та кримінологічної профілактики насильницьких статевих злочинів

Чинний Кримінальний кодекс України диференціює кримінальну відповідальність за насильницькі статеві злочини залежно від того, чи відбулося проникнення чи ні. Так, зокрема, ст. 152 КК України передбачає відповідальність за вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування). Стаття 153 забороняє вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство), а ст. 154 – примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою.

І. Чугуніков стверджує, що механічні запозичення не тільки із законодавства інших держав, а й з інших правових систем, сліпа імплементація положень міжнародних конвенцій, перманентні зміни національного кримінального законодавства обумовлені не об'єктивною необхідністю, а бажанням негайно замінити відсутність усталеної стратегії розвитку кримінально-правової галузі та здатні потягнути за собою порушення основоположних принципів, на яких побудовано кримінальне право, системних зв'язків і залежностей його приписів і, як наслідок, істотно знизити ефективність засобів кримінально-правового впливу на злочинність [210, с. 117].

Саме тому цікавим та корисним є досвід зарубіжних країн щодо відповідальності за насильницькі статеві злочини, адже це дозволить

визначити перелік цієї групи злочинів у кримінальному законодавстві зарубіжних країн і проаналізувати правозастосовчу практику.

Так, наприклад, Кримінальний кодекс Королівства Іспанії диференціює кримінальну відповідальність за посягання на статеву свободу залежно від того, чи мало сексуальне проникнення чи ні. Зокрема, у КК Іспанії серед злочинів проти статевої свободи виділено декілька груп досліджуваних посягань, зокрема: Розділ I. Про сексуальні напади (ст.ст. 178-180); Розділ II. Про сексуальне насильство (ст.ст. 181-182); Розділ II BIS. Про сексуальне насильство і напад на неповнолітніх до шістнадцяти років (ст.ст. 183-183 quater); Розділ III. Про сексуальні домагання (ст. 184); експлібіціонізм і сексуальна провокація (Розділ IV ст.ст. 185-186); злочини, пов'язані з проституцією та сексуальною експлуатацією і корупцією неповнолітніх (Розділ V ст.ст. 187-190) [8]. Зокрема, серед зазначених нами складів злочинів до насильницьких статевих злочинів відносяться діяння, передбачені Розділом I. Про сексуальні напади (ст. 178-180). Так, ст. 178 КК Королівства Іспанії встановлює відповідальність у випадку, коли той, хто посягає на статеву свободу іншої людини із застосуванням насильства або залякування та карається як винний в сексуальній агресії тюремним ув'язненням на термін від одного до чотирьох років. У ст. 179 зазначено, що якщо сексуальна агресія полягає у фізичному статевому акті шляхом введення предмета, орального або анального проникнення, то це карається тюремним ув'язненням на термін від шести до дванадцяти років.

Щодо ст. 180 КК, то вона передбачає кваліфікуючі ознаки, що застосовуються до ст.ст. 178, 179 КК Королівства Іспанії. У цій статті зазначено, що діяння, описане у статті 179, карається позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років, а діяння, передбачене у статті 179, – на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років за наявності таких обставин: якщо застосовано насильство або залякування носять принизливий або образливий характер; якщо дії відбуваються трьома або більше особами, які діють в групі; якщо жертва особлива вразлива, з огляду на її вік, хворобу або стан;

якщо злочин вчиняється відносно близьких родичів та прийомних дітей; якщо винний використав особливо небезпечні засоби, здатні спричинити смерть або тілесне ушкодження, передбачене в статтях 149 і 150; якщо присутні дві або більше вище зазначених обставин, покарання призначається ближче до верхньої межі санкції [8]. Таким чином, ст. 180 КК Іспанії містить перелік кваліфікуючих ознак, що обтяжують відповідальність за ці посягання.

Кримінальний кодекс Французької Республіки також диференціює кримінальну відповідальність за насильницькі статеві злочини в залежності від того, чи мало місце сексуальне проникнення чи ні. Зокрема, ст. 222-23 КК Франції під зґвалтуванням розуміє будь-який акт сексуального проникнення будь-якого роду, вчинений відносно іншої особи шляхом насильства, примусу, погрози або обману. Зґвалтування карається 15-ма роками ув'язнення [7]. Відповідно до ст. 222-24, до 20-ти років ув'язнення можна призначити за зґвалтування за наявності однієї з кваліфікуючих ознак, наприклад: якщо воно спричинило каліцтво або хронічне захворювання; якщо воно вчинено щодо неповнолітнього, який не досяг п'ятнадцятирічного віку; якщо воно вчинено законним, природним або прийомним родичем за висхідною лінією або будь-якою особою, яка має владу над потерпілим [7].

Проте не завжди у кримінальному законодавстві зарубіжних країн можна визначити наявність диференціації меж відповідальності за насильницькі статеві злочини — залежно від статі потерпілого, виду насильства тощо.

Проведений аналіз кримінальних кодексів деяких держав дозволяє констатувати, що зґвалтуванням також визнаються статеві зносини, вчинені шляхом обману. Так, наприклад, у ст. 197 КК Республіки Польщі зазначено, що хто насильством, протиправною погрозою чи обманом доводить іншу особу до статевих стосунків, карається позбавленням волі на строк від 2 до 12 років. Якщо злочинець у спосіб, визначений у § 1, спонукає іншу особу до іншої статевої дії або до вчинення такої дії, він підлягає покаранню у вигляді

позбавлення волі на строк від 6 місяців до 8 років. Якщо злочинець вчинив зґвалтування: 1) разом з іншою людиною, 2) щодо неповнолітнього віком до 15 років, 3) проти висхідної, низхідної, усиновленої, усиновлюючої матері, брата чи сестри, караються позбавленням волі на строк не менше 3 років. Якщо злочинець, зазначений у § 1-3, діє з особливою жорстокістю, він підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк не менше 5 років [17]. Окрім того, Розділ XXV КК Республіки Польщі передбачає відповідальність за посягання на статеву свободу та недоторканість, а саме: зґвалтування та примус до статевого акту (ст. 197); використання безумства або безпорадності для статевого акту (ст. 198); сексуальна експлуатація шляхом зловживання стосунками залежності або критичного становища (ст. 199); сексуальне насильство над неповнолітнім (ст. 200); електронне сексуальне розбещення неповнолітнього (ст. 200a); пропаганда педофілії (ст. 200b); інцест (ст. 201); публічне представлення порнографічного контенту (ст. 202); примусова проституція (ст. 203); схиляння до заняття проституцією та сутенерство [17].

У попередніх розділах роботи нами вже відзначалося, що насильницькі статеві злочини мають високу латентність, оскільки потерпілі не звертаються до правоохоронних органів через страх розголосу і не завжди коректної поведінки самих працівників цих органів. Тому такий підхід міг би стати позитивним впровадженням у кримінальне законодавство України.

Глава 26. Сексуальні злочини (ст.ст. 291-320) КК Королівства Норвегії містить доволі широкий перелік злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Що ж стосується насильницьких статевих злочинів, то до них відноситься ст. 291. Сексуальне насильство, ст. 293. Сексуальне насильство при обтяжуючих обставинах, ст. 294. Груба необережність сексуального насильства, ст. 295. Зловживання нерівними владними відносинами, ст. 296. Статеві відносини з ув'язненими, ст. 297. Статевий акт, вчинений без згоди, ст. 299. Сексуальне посягання на дитину віком до 14 років, ст. 302. Статеві відносини з дитиною від 14 до 16 років, ст. 306.

Організація зустрічі для вчинення сексуального насильства, ст. 310. Показ сексуального насильства над дитиною або покази, які сексуалізують дітей, ст. 312. Інцест, ст. 313. Інцест братів і сестер, ст. 314. Статеві відносини між іншими тісно пов'язаними особами [21].

Так, наприклад, за сексуальне насильство покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років підлягає будь-яка особа, яка: а) досягає сексуальної активності шляхом насильства або погрози, б) вступає в статеві стосунки з особою, яка знаходиться без свідомості або з інших причин не в змозі протистояти дії, або с) шляхом насильства чи погрози змушує особу вступити в статеві стосунки з іншою особою або вчинити щодо себе дії, що відповідають сексуальній діяльності [21]; а до особи, яка вчинила статевий акт з особою, яка не дала на це згоди, загрожує покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі на строк до одного року (ст. 297) [21].

Окрім того, слід відзначити, що у вищезазначених статтях Глави 26. Сексуальні злочини КК Королівства Норвегії розповсюдженим способом вчинення насильницьких статевих злочинів є змушування особи до вчинення певних дій.

У США відповідальність за зґвалтування настає, якщо воно вчинене, крім традиційного способу, шляхом анального або орального проникнення, а також введення в генітальний або анальний отвір будь-якого предмета і, крім того, шляхом умисного (навмисного) дотику до інтимних частин тіла потерпілого з метою отримання статевого задоволення. Проте, у кожному штаті у КК передбачені свої особливості виділення цих злочинів. Так, наприклад, у Главі 21. Сексуальні злочини. Розділу 5. Правопорушення проти особи КК штату Техас передбачена відповідальність за безперервне сексуальне насильство над маленькою дитиною чи дітьми, гомосексуальну поведінку, публічну непристойність, непристойне викриття, зоофілію, непристойну поведінку з дитиною, неправильні стосунки між викладачем та учнем, інвазивний візуальний запис, незаконне розкриття чи просування візуальних матеріалів інтимного характеру, вуайєризм, сексуальний примус,

незаконну електронну передачу візуальних матеріалів сексуального характеру [28]. Окрім того, у главі 22 цього ж КК встановлено відповідальність за сексуальне насильство [28].

Проте, як відзначає американська дослідниця А. Джонсон, за останні сорок років законодавство штатів про сексуальне насильство змінилося. Деякі штати внесли зміни шляхом внесення поправок, зберігаючи деякі частини статей у незмінними. Однак інші штати скасували колишні закони і розробили нові акти з нуля. Близько половини штатів мають напівшироке визначення зґвалтування, тоді як у норми про зґвалтування інших 25-ти штатів залишаються вузькими за сферою застосування [15]. Відзначимо, що прикладом новел у КК є штат Мічиган, а старого підходу – КК Нью-Йорка. Окрім того, в КК Нью-Йорка нетрадиційні способи зґвалтування виділяються у самостійні злочини.

Кримінальні кодекси Швеції [5] та Швейцарії [26] окремо виділяють склади злочинів «Сексуальні дії з особами, які перебувають в установах, ув'язненими, обвинуваченими». Зокрема, ст. 192 КК Швейцарії передбачає відповідальність у випадку, якщо особа, використовуючи залежність пацієнта в лікарні, засудженого, заарештованого чи обвинуваченого, спонукає його до вчинення сексуальних дій. Якщо потерпіла особа уклала шлюб з особою, яка вчинила злочинне діяння, то компетентний орган відмовляється від переслідування, передачі справи до суду або від покарання [26]. Запропонований законодавцем Швеції та Швейцарії підхід є цікавим, але, на наш погляд, було б правильно використати у диспозиції статті вказівку на таку кваліфікуючу ознаку як «з використанням службового становища». Це дозволить виокремити такі випадки, підвищити ступінь суспільної небезпечності, виділити суб'єкта цих протиправних посягань, а отже встановить загальне правило щодо кваліфікації таких діянь. Також окремою статтею встановлено кримінальну відповідальність за екстібіціонізм, яке карається тюремним ув'язненням на термін до шести місяців або штрафом.

Окрім того, у випадку, якщо особа піддається лікуванню, то кримінальне провадження може бути припинено.

Кримінальне законодавство Республіки Австрії в Розділі 10. Злочини проти статевої недоторканності та самовизначення поєднує такі діяння, як ст. 201. Зґвалтування, ст. 202. Сексуальний примус, ст. 205. Сексуальне насильство над беззахисною людиною або особою з психічними розладами, ст. 205а. Порухення статевого самовизначення, ст. 207. Розпусні дії щодо малолітніх, ст. 207а. Порнографічне зображення з неповнолітніми, ст. 207b. Сексуальне насильство над підлітками, ст. 208а. Початок статевого відносин з неповнолітнім, ст. 211. Інцест [6].

Слід відзначити, що законодавець багатьох країн встановив кримінальну відповідальність за добровільний інцест. Зокрема, у кримінальному законодавстві Республіки Австрії, Канаді, Республіки Чилі, Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії, Федеративної Республіки Німеччини, Грецької Республіки, Угорщини, Італійської Республіки, Республіки Польщі, Румунії, Швейцарської Конфедерації, Королівство Швеції, а також окремих штатах США передбачена відповідальність за такі протиправні діяння, які полягають у добровільних статевих відносинах між родичами по висхідній і низхідній лінії, між братами і сестрами, між усиновителями і усиновленими (інцест).

Таким чином, наведені нами положення кримінальних кодексів деяких європейських країн та США підтверджують правильність запровадженої законодавцем України ідеї про диференціацію кримінальної відповідальності за насильницькі статеві злочини виключно з вигляду сексуальної дії (з проникненням і без такого). Окрім того, значна частина проаналізованих кодексів передбачає відповідальність за інцест, тобто статеві відносини між родичами по висхідній і низхідній лінії, між братами і сестрами, між усиновителями і усиновленими.

Що ж стосується України, то у законодавстві термін «інцест» не застосовується. Разом з тим, відповідно до ст. 26. Сімейного кодексу України

відзначено, що у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення [183].

Проте, статеві відносини між рідними (повнорідними, неповнорідними) братами і сестрами, усиновлювачем та усиновленою ним дитиною виключати не можна, оскільки у законодавстві вказано лише на неможливість укладання такого шлюбу. Також варто відзначити, що аналіз вироків суду щодо насильницьких статевих злочинів свідчить про те, що близько у 20 % ми відмічали випадки зґвалтування батьком, братом, усиновителями неповнолітніх. Такі кримінально протиправні діяння мали місце протягом двох-трьох років, а близькі родичі (мати, бабусі, дідусі) дітей не помічали цього. Натомість до працівників правоохоронних органів зверталися працівники дитячих садків, закладів освіти, які відмічали зміни у поведінці таких дітей – замкнутість, страх, відсторонення від однолітків, зміни в іграх тощо. Водночас із урахуванням того, що такі дії вже заборонені кримінальним законодавством, а добровільні статеві відносини між родичами не мають суспільної небезпеки, достатньої для їх криміналізації, вважаємо недоцільною позицію законодавців аналізованих країн, щодо закріплення у кримінальному законодавстві добровільного інцесту як кримінального правопорушення.

Слід відзначити, що проблема посилення покарання за насильницькі статеві злочини, зокрема, ст. 152 та ст. 153 КК України, не є новою. Про це неодноразово наголошували фахівці у науковій літературі та під час наукових заходів. Можна погодитися, що передбачене законодавцем у санкціях ст.ст. 152, 153 КК покарання недостатнє для значного зменшення кількості злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [218, с. 232]. Л. Шеховцова наголошує, що до осіб, які скоїли у віці старше вісімнадцяти років злочини проти статевої недоторканості неповнолітніх, які не досягли чотирнадцяти років, та які страждають розладом сексуальної переваги (педофілією), що не виключає осудності, судом може бути призначені поряд з покаранням примусові заходи медичного характеру у виді амбулаторного примусового нагляду і лікування у психіатра [218, с. 232].

Разом з тим відповідно до висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, пропозиція щодо запровадження за вчинення злочинів, передбачених статтями 152 КК (частина п'ята – в редакції проекту) та 153 КК (частина четверта – в редакції проекту), покарання у виді позбавлення волі від *п'ятнадцяти до двадцяти років* або довічного позбавлення волі суперечить вимогам ч. 2 ст. 63 КК, відповідно якої покарання у виді позбавлення волі на певний строк встановлюється від одного до п'ятнадцяти років. Покарання у виді позбавлення волі, строк якого перевищує п'ятнадцять років, може бути призначене лише за сукупністю вироків згідно з правилами статті 71 КК (у випадку, якщо один із злочинів є особливо тяжким), і його строк не повинен перевищувати двадцять п'ять років [163]. Слід також відзначити, що подібних покарань (позбавлення волі на строк від 15 до 20 років) у КК України 2001 р. на той момент не існувало. Всі санкції статей Особливої частини побудовані таким чином, що при вирішенні питання про застосування покарання за вчинене кримінальне правопорушення суддя визначає його в межах своїх дискреційних повноважень, а самі санкції є відносно-визначеними або альтернативними [40, с. 81].

У випадку прийняття за основу та в цілому аналізованого проєкту у нас були би безальтернативні санкції. За таких обставин при призначенні покарання в межах цієї санкції суд практично не мав би можливості обирати між менш та більш суворим покаранням (ми мали б позбавлення волі, що майже не відрізняється від довічного, та власне довічне позбавлення волі). За таких умов процесуальна діяльність судді щодо призначення покарання зводилася б лише до реєстрування сукупності юридично значущих даних, на підставі яких за певним алгоритмом він мав би вивести розмір покарання. Однак не виправна вада алгебраїчних концепцій призначення покарання полягає у тому, що об'єктивно неможливо закріпити у формулах все різноманіття життєвих обставин, які впливають на призначення покарання, їх поєднання, доповнення, взаємовиключення тощо [40, с. 81]. Виходячи із вищевикладеного, вважаємо такі пропозиції недоречними.

Відзначимо, що протягом VIII скликання було зареєстровано такі проєкти: про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації (реєстр. № 2016 від 03.02.2015), про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (реєстр. № 2467а від 03.08.2015), про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (реєстр. № 6588 від 15.06.2017), про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо захисту дітей від сексуального насильства) (реєстр. № 8122 від 14.03.2018), про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо протидії злочинам, вчинених на сексуальному ґрунті) (реєстр. № 10396-1 від 04.07.2019).

Також протягом VIII скликання було зареєстровано такі проєкти щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного

реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього) (реєстр. № 0887 від 29.08.2019), про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості (реєстр. № 0977 від 04.09.2019), про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та недоторканості малолітнього (малолітньої) (реєстр. № 6151 від 01.03.2017), про внесення змін до розділу IV Кримінального кодексу України (щодо посилення кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи) (реєстр. № 6396 від 19.04.2017), про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості (реєстр. № 6449 від 16.05.2017), про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього) (реєстр. № 6607 від 21.06.2017), про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення протидії вчиненню злочинів проти статевої свободи та недоторканості неповнолітніх) (реєстр. № 10396 від 21.06.2019).

Це вказує на те, що питанню удосконалення закону України про кримінальну відповідальність щодо захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи приділяється значна увага. Окрім того, відзначимо, що деякі законопроекти подавалися народними депутатами декілька разів та згодом відкликалися.

Серед проєктів вважаємо за необхідне проаналізувати законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» (реєстр. № 2016 від 03.02.2015), ініціаторами якого виступив авторський колектив: І. Луценко, К. Левченко, О. Калашник, М. Євсюкова, М. Легенька, В. Мудрик, А. Орлеан, В. Мозгова, В. Згодько, М. Газан, І. Бандурка. У пояснювальній записці наголошувалось, що пропоновані зміни розроблені з метою гармонізації законодавства України з положеннями Факультативного протоколу щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії до Конвенції ООН про права дитини, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства та Європейської соціальної хартії, що ратифіковані Україною. Крім того, Комітет ООН з прав дитини у своїх Заключних спостереженнях щодо виконання Україною Конвенції ООН про права дитини від 1995, 2002, 2007 та 2011 років рекомендував Україні встановити чіткій мінімальний вік статевого повноліття [163].

Що ж стосується змін до КК України, які пропонувалося внести з метою покращання захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації, ми відзначимо лише ті, які стосувалися насильницьких статевих злочинів, а саме:

«1) Викласти ст. 153 частину другу у такій редакції :

Те саме діяння, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 152 або 154 цього Кодексу, - карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

2) Викласти ст. 153 частину третю у такій редакції :

Те саме діяння, вчинене групою осіб, або щодо неповнолітньої чи неповнолітнього -

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років» [163].

Разом з тим у тексті законопроекту до другого читання від 03.04.2017 зазначених нами змін до ст. 153 КК України не було.

Також слід згадати і законопроект «Про внесення змін до розділу IV Кримінального кодексу України (щодо посилення кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи)» (реєстр. № 6396 від 19.04.2017), ініціатором якого був Д. Голубов. Ним пропонувалися наступні зміни до статей, що їх ми відносимо до насильницьких статевих злочинів:

- «1. Абзац другий частини першої статті 152 викласти в такій редакції:
«карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років».
2. Абзац другий частини другої статті 152 викласти в такій редакції:
«карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років».
3. Абзац другий частини третьої статті 152 викласти в такій редакції:
«карається позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років».
4. Абзац другий частини четвертої статті 152 викласти в такій редакції:
«карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років».
5. Абзац другий частини першої статті 153 викласти в такій редакції:
«карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».
6. Абзац другий частини другої статті 153 викласти в такій редакції:
«карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років».
7. Абзац другий частини першої статті 154 викласти в такій редакції:
«карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років».
8. Абзац другий частини другої статті 154 викласти в такій редакції:
«карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк» [163].

Таким чином, пропонувалося посилити кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Ця необхідність аргументувалась тим, що ця група злочинів має підвищену

суспільну небезпеку, надзвичайно негативні наслідки, згубний вплив на психіку та здоров'я потерпілих, що може відобразитися на всьому їх подальшому житті. Разом з тим не було враховано використання в чинному кримінальному законодавстві відносно визначених та альтернативних санкцій для диференціації відповідальності та індивідуалізації покарання з огляду на особу винного, у противному разі переважали б абсолютно визначені санкції [66, с. 86].

Нарешті, серед законопроектів, зареєстрованих за всі сесії IX скликання, були: про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської Конвенції) (реєстр. № 3055 від 11.02.2020), про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо протидії злочинам на ґрунті ненависті за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності) (реєстр. № 3316 від 09.04.2020). Також за всі сесії IX скликання було зареєстровано такі законопроекти щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості: про внесення змін до деяких законів України (щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої чи малолітнього) (реєстр. № 0887 від 29.08.2019), про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості» (реєстр. № 0977 від 04.09.2019), про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за публічні заклики та/або пропаганду відмови від народження дітей, руйнування інституту сім'ї, позашлюбних і протиприродних статевих відносин та розпусти) (реєстр. № 3316-1 від 24.04.2020), про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення прав потерпілих осіб у кримінальних

провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи, статевої недоторканості особи та домашнього насильства (реєстр. № 4175 від 30.09.2020). Вони стосуються переважно здійснення кримінального судочинства у справах про статеві злочини, учинені в сім'ї, та не регулюють питання відповідальності за насильницькі статеві злочини. Тому зупинятися на них більш детально ми не будемо.

Слід також відзначити, що Указом Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи» затверджено Положення про Комісію з питань правової реформи та її персональний склад; у складі Комісії утворено робочу групу з питань розвитку кримінального права. Включені до цієї робочої групи провідні науковці-криміналісти активно долучилися до розробки проєкту КК України.

О.О. Дудоров відзначає, що стаття 152 КК, викладена в редакції Закону від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII, як на криміноутворювальну ознаку вказує (за винятком ч. 4 цієї статті) не на конкретний спосіб, а на недобровільність – відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи на проникнення в один із трьох її природних отворів. Вагінальне, анальне або оральне проникнення в тіло іншої особи визнається зґвалтуванням як у тому разі, коли воно поєднується із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, так і в інших випадках відсутності її добровільної згоди на таке проникнення [79, с. 13].

Якщо провести порівняння з положеннями Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), то у ст. 36. Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування відзначено, що сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;

б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин [92].

Якщо ж проаналізувати положення чинної редакції ст. 152 КК України 2001 р., ст. 4.5.4. проєкту КК України та положеннями ст. 36 Стамбульської конвенції, то можна відзначити, що ч. 1 ст. 152 КК України 2001 р. та п. а) ст. 36 Стамбульської конвенції є дуже схожими за своєю редакцією. Разом з тим, вказівка українського законодавця на «використання геніталій або будь-якого іншого предмета» дозволяє констатувати, що у випадку, коли вчинення статевого акту без добровільної згоди чоловіком щодо жінки ми будемо кваліфікувати як зґвалтування, а вчинення статевого акту без добровільної згоди жінки щодо чоловіка – як сексуальне насильство (ст. 153 КК України 2001 р.). Так, зокрема, О.О. Дудоров відзначає, що гвалтівник може проникнути в один із трьох природних отворів іншої людини хіба що за допомогою такої складової геніталій, як статевий член. Водночас проблематично уявити собі, як це можна зробити за допомогою, наприклад, жіночої піхви (вагіни), яка становить собою м'язову еластичну трубку, що верхнім кінцем охоплює шийку матки, а нижнім відкривається у статеву щілину [79, с. 11]. Що ж стосується проєкта КК України, то ця проблема усунута.

Певні особливості має також і сексуальне насильство, про які мова йде у ст. 153 КК України 2001 р. і ст. 4.5.5. проєкту КК України, оскільки, як ми відзначали, критерієм поділу кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості є статевий акт з проникненням або без проникнення, а також будь-які інші дії. Варто погодитися, що статті 152 та 153 є фундаментом для всього масиву, який покликаний захищати жертв насилля [225, с. 221].

Ю. Левченко та Д. Лобан відзначають, що нова редакція ст. 153 КК України цілком справедливо оперує позбавленням юридичної визначеності та морально застарілим словосполученням «задоволення статевої пристрасті неприродним способом». Вказівка на «неприродність» статевих зносин виглядала анахронізмом у світлі здобутків сучасної сексології та сексопатології. Використання згаданого звороту в попередній редакції ст. 153 КК спонукало до застереження щодо того, що кримінальна караність поведінки, передбаченої цією статтею КК України, визначається не так званою неприродністю способів задоволення статевої пристрасті, можливою гомосексуальною спрямованістю чи аморальністю дій, а їхнім насильницьким характером. Так, український законодавець виходить з того, що здійснюваний на добровільних засадах гомосексуалізм, тобто сексуальний потяг до осіб своєї статі, має розглядатися не як діяння, заборонене під загрозою настання кримінальної відповідальності, а як особливий стан організму людини, нетипова сексуальна поведінка [123, с. 30].

Разом з тим, О.О. Дудоров відзначає, що у КК втілено ідею законодавчої конкретизації віку, недосягнення якого зобов'язує правозастосувача беззастережно розцінювати сексуальне проникнення в тіло відповідної особи як зґвалтування. З огляду на інформаційне та виховне навантаження аналізованої кримінально-правової заборони, слід визначити виправданою вміщену в ній вказівку саме на певний вік потерпілої особи, а не на її малолітній стан. Так само вирішується питання кримінально-правової оцінки сексуального насильства, вчиненого щодо малолітньої особи (ч. 4 ст. 153 КК) [79, с. 17]. Але, відповідно до ч. 3 ст. 18. Сексуальне насильство Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, дія положень підпункту «а» пункту 1 цієї статті не поширюється на врегулювання статевих стосунків між неповнолітніми, що здійснюються за взаємною згодою [93].

Таким чином, проведене кримінологічне дослідження, а також аналіз кримінальних законодавств зарубіжних країн дозволяє обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до КК України, що спрямовані на удосконалення кримінально-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: доведено недоцільність вказівки в ч. 4 ст. 152 КК України на те, що наявність добровільної згоди особи, яка не досягла чотирнадцяти років, не виключає караності дій передбачених ч. 1 ст. 152 КК України. Доведено доцільність закріплення такого суспільно небезпечного діяння в ч. 2 ст. 155 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла чотирнадцяти років та удосконалення диференціації меж кримінальної відповідальності в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 155 КК України.

3.2. Віктимологічні аспекти загальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів

Запорукою успішного розвитку та існування будь-якої держави є максимальне зниження рівня злочинності. На сучасному етапі становлення України нагальним є розроблення відповідних концепцій розвитку найрізноманітніших сфер діяльності суспільства, а також системне впровадження цих концепцій в життя. Істотним бар'єром, що заважає реалізації цих ідей – є злочинність, тому розроблення системи протидії злочинності всіх рівнів є вагомим кроком у правовій розбудові України [215, с. 110]. Тому слід погодитися з Є.П. Гайворонським, що прискорення процесів європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та

гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [46, с. 104]. Особливе місце у зниженні рівня злочинності взагалі, та насильницьких сексуальних злочинів посідає профілактика.

Слід зазначити, що термін «профілактика» у широкому розумінні – це об'єктивно обумовлена система керованої діяльності, що закономірно склалася на конкретному історичному етапі суспільного життя і яка забезпечує науково-теоретичну і практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання злочинів і злочинності [142, с. 61].

Термін «профілактика злочинності» деколи зустрічається і у вітчизняному законодавстві. Варто наголосити, що спроба законодавчо закріпити систему заходів профілактики злочинності, порядок їх здійснення державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, окремими громадянами, а також права та обов'язки державних органів і організацій, що проводять роботу для профілактики злочинності, і осіб, щодо яких здійснюються передбачені заходи, була у проєкті Закону про профілактику злочинності (реєстр. № 0924 від 12.05.1998 р.). Зокрема, зазначеним проєктом пропонувалося закріпити поняття соціальної профілактики, під якою слід розуміти здійснення системи заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень. Профілактичні заходи можуть здійснюватися на всій території України або в окремому її регіоні, галузі народного господарства, на підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності, щодо групи населення (загальна профілактика) або стосовно конкретної особи (індивідуальна профілактика) [166]. Але ця спроба не була підтримана і перейшла у площину дискусій серед науковців.

Як відзначають деякі вчені, традиційно наукові погляди визначають профілактичну діяльність як один з засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою усунення причин злочинності, або як взаємодія заходів соціально-економічного, організаційного, виховного, правового

характеру, чи як поєднання різноманітних рівней запобіжного характеру. Запобігання злочинам це, насамперед, система заходів, що спрямовані на нейтралізацію причин та умов злочинності, недопущення вчинення злочинів. Цей вид діяльності складається із ієрархічно пов'язаних між собою завдань. Перше з них – профілактичний вплив на динаміку, структуру, причини злочинності (соціальна профілактика). Друге – попередження видів і форм злочинної поведінки, запобігання злочинам в окремих сферах суспільного життя; недопущення вчинення злочинів окремими соціальними групами осіб. Третє – запобігання вчинення злочинів окремими особами (індивідуальна профілактика). Вирішення першого завдання є частиною загальної практики та предметом усіх суспільних наук при здійсненні заходів контролю за злочинністю [167, с. 142].

В.В. Голіна відзначає, що теорія і практика розробки та реалізації заходів і методів руйнівного впливу на явища і процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочинів, готування до злочинів та замаху на злочини, називається спеціально-криміногенним запобіганням [49, с. 147]. Зважаючи на такий підхід, серед спеціально-кримінологічного запобігання виокремлюють кримінологічну профілактику, під якою розуміють систему державних та недержавних (у т. ч. суспільних) заходів, націлених на усунення, нейтралізацію, мінімізацію злочинності та злочинів, їх причин та умов, а також на декриміналізацію особи злочинця [96, с. 80].

Віктимологічна профілактика, як напрям протидії злочинності, ще не повною мірою реалізовується у нашому суспільстві. Серед вчених немає єдиної думки щодо визначення поняття віктимологічної профілактики. Так, наприклад, деякі кримінологи вважають, що це специфічна діяльність соціальних інститутів, спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну

поведінку й обумовлюють учинення злочинів, виявлення групи ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності, вплив на них з метою поновлення та активізації їхніх захисних якостей, розроблення чи покращення засобів захисту громадян від злочинів і подальшої віктимізації [106, с. 27].

Разом з тим, такий підхід до поняття віктимологічної профілактики дозволяє вважати, що вона являє собою цілеспрямований спеціалізований вплив на осіб з неправомірною чи аморальною поведінкою та фактори, що зумовлюють віктимність, пов'язану з такою поведінкою, а також на фактори й осіб, позитивна поведінка яких тією чи іншою мірою є віктимно небезпечною для них [106, с. 104].

Деякі науковці виокремлюють дуже широкий аспект напрямів віктимологічної профілактики та вважають, що вона уявляє собою спеціальну превентивну діяльність соціальних інститутів та посадових осіб, що включає: виявлення віктимогенних ситуацій; виявлення, усунення, мінімізацію та нейтралізацію факторів, що формують віктимну поведінку окремих осіб виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеною віктимністю; вплив на осіб з підвищеною віктимністю з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей; розробку та використання засобів захисту осіб з підвищеною віктимністю від злочинів та подальшої віктимізації поведінки; усунення віктимогенних ситуацій; запобігання та припинення злочинів з використанням захисних можливостей потенційних жертв злочинів, придбаних у результаті віктимологічної профілактики.

Існує й інші точки зору. Так, зокрема, колектив авторів підручника з кримінологічної віктимології вважають, що віктимологічну профілактику можна визначити як систему взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою [106, с. 128]. Деякі вчені вказують, що віктимологічна профілактика – це специфічна діяльність соціальних

інститутів, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють скоєння злочинів; виявлення груп ризику та конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності з метою відновлення або активізації їх захисних властивостей; на розробку чи вдосконалення вже існуючих спеціальних засобів захисту фізичних осіб від злочинів. Також висловлюється думка, що віктимологічна профілактика – це складова частина загального процесу превентивної діяльності, що виражається в системі заходів, спрямованих на зниження в осіб ризику стати жертвами злочинів [187, с. 144].

Варто наголосити, що немає у світі людей, які б народжувались відразу жертвами, проте деякі особливості людини можуть їх перетворити. Серед таких факторів, які безпосередньо впливають на можливість перетворення на жертву злочину, деякі вчені кримінологи виокремлюють, зокрема, фізичні та психологічні недоліки, нездатність до самозахисту або неготовність до неї, матеріальне становище самої жертви тощо. Вказівка на певні фактори, які впливають на віктимність, говорить про те, що одним із напрямів профілактики повинно бути скорочення віктимної схильності певної частини громадян: чим менше людей буде мати здатність стати жертвою злочину, тим менше буде злочинів. Особливо це стосується потерпілих від насильницьких статевих злочинів.

Виходячи із вищевикладеного, вважаємо, що під віктимологічною профілактикою насильницьких статевих злочинів, необхідно розуміти систему державних та громадських заходів та засобів, спрямованих на удосконалення кримінологічної ситуації та загального кількісно-якісного показника кримінально протиправної діяльності в країні шляхом запобігання насильницьким статевим злочинам за допомоги зниження віктимного потенціалу громадян, а також усунення детермінантів, які підвищують індекс віктимності населення.

Усю систему заходів поділяють на дві взаємозалежні підсистеми: загально-соціальні та спеціально-кримінологічні, а також загальне й

індивідуальне запобігання (у межах загально-соціальних та спеціально-кримінологічних заходів) [125, с. 311].

Загально-соціальна профілактика здійснюється державою і її інституціями, суспільством і громадськими формуваннями; спрямована на все населення країни. Вона інтегрується через законодавство і державні плани соціально-економічного розвитку; забезпечує розв'язання протиріч у різних сферах суспільного життя, його гуманізацію і підвищення якості, що відповідно дозволяє знизити рівень агресії та масової віктимності, зменшити обсяг різноманітних причин і умов, зокрема віктимних ситуацій, що сприяють віктимізації потенційних жертв насильницьких статевих злочинів. Розвиток країни об'єктивно зумовлює можливості захисту її громадян. Своє значення загальна віктимологічна превенція виявляє на макрорівні, дає змогу використовувати її на мікрорівні щодо віктимних груп або осіб. Окрім того, цей запобіжний напрям є невід'ємною складовою частиною загальносоціального запобігання злочинності, яке спрямоване насамперед на вирішення економічних і соціальних завдань подальшого позитивного розвитку та вдосконалення суспільних відносин, зменшення соціальних суперечностей і конфліктів, криміногенного протистояння різних верств населення, рівнів безробіття, бідності, люмпенізації, спокусливості, необережності, створення нормального для цивілізованого суспільства правопорядку і стандартів життя, одержання достатніх легальних прибутків населення, впровадження високих моральних цінностей, особисту безпеку громадян, захисту їх прав і свобод тощо. Вирішення цих завдань у масштабах держави безпосередньо і опосередковано сприятиме уповільненню темпу процесу віктимізації і зменшенню стану людей. Саме на зниження віктимного потенціалу суспільства, виявлення і обмеження дії детермінант масової віктимізації, на подолання страху стати жертвою від злочинності і націлений запобіжний вплив загальносоціального віктимологічного запобігання злочинності [79, с. 64].

Віктимологічний аспект загально-соціального запобігання насильницьким статевим злочинам здійснюються у державі з далекоглядних цілей. Такі заходи передбачають покращення в ній суспільних відносин у напрямі обмеження, а то й за можливості усунення насильства у різних колах людського буття при вирішенні міжособистісних стосунків і задоволення потреб; підняття рівня правосвідомості стосунків і задоволення потреб; підняття рівня правосвідомості громадян, зокрема, найпоширенішого пласта правової свідомості, що формується на основі буденного досвіду людей у сфері правового регулювання, і значною мірою залежить від формальних і неформальних інформаційних джерел.

При наявності різноманітних загально-соціальних заходів запобігання насильницьких статевих злочинів, у науковій літературі виділяють такі основні напрями:

- зміцнення моральних та етичних засад у суспільстві з метою посилення захисту моралі, а також збереження культурних традицій у державі від негативного впливу насильства, жорстокості, порнографії, наркоманії, сексуальної розбещеності та ін.;

- запровадження програм сімейного виховання, що ґрунтується на чітких моральних принципах. Такі програми повинні спонукати підлітків (а потім і дорослих) розвивати в собі самоконтроль та спрямовувати сексуальну енергію у правильне русло;

- розвиток широкомасштабного віктимологічного навчання населення елементарними правил безпечної поведінки на державному рівні. У першу чергу необхідно розробити і запровадити у виховний процес дитячих установ, навчальних середніх і вищих закладів спеціальні програми щодо викладання віктимології;

- запобігання бездоглядності, прискорення ліквідації безпритульності та бродяжництва серед дітей та підлітків, розширення мережі відповідних закладів для тимчасового перебування, соціальної реабілітації таких дітей та

запровадження для них навчальних планів і програм комплексного впливу та ін.;

- розроблення з урахуванням міжнародної практики пропозицій щодо удосконалення державної політики в інформаційній сфері стосовно захисту моральності та затвердження здорового способу життя [106, с. 293].

Вищезазначені напрями дозволяють відзначити, що якщо аналізувати профілактику віктимізації населення щодо здійснення насильницьких статевих злочинів, то необхідно звернутися до зарубіжного досвіду. Так, наприклад, значна діяльність із захисту прав людини проводиться Радою Європи, у межах якої прийнято біля 150 конвенцій, що регламентують проблеми захисту прав людини й пряме чи непряме обмеження віктимізації. 24 листопада 1983 р. у Стразбурзі Рада міністрів Ради Європи прийняла Європейську конвенцію «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів з боку держави і міжнародного співробітництва в цій галузі країн-членів Європейської Ради), якою визначено межі відшкодування шкоди, яка повинна виплачуватись певній категорії осіб, а саме: отримали серйозні тілесні ушкодження чи здоров'ю яких завдано шкоди, що безпосередньо можуть бути віднесені до умисних насильницьких злочинів; були утриманцями осіб, померлих унаслідок таких злочинів [82].

Такі міжнародно-правові акти обумовлюють приведення у відповідність і національне законодавства. Так, дійсно, прогресивні системи кримінальної юстиції дедалі більше звертають увагу на необхідність захисту потерпілих: психологічного, фізичного, фінансового та юридичного. Набуває популярності так званий *victim-oriented approach* (підхід, орієнтований на потерпілого). Цей підхід передбачає, що потерпілий, його захист та інтереси мають посідати більш пріоритетне місце у кримінальному процесі [158, с. 4].

Разом з тим, як відзначає О.О. Титаренко, останнім часом в Україні запроваджується багатовекторний підхід у питанні програмування протидії злочинності, що полягає в здійсненні державного впливу на окремі її види. Але досі залишається проблема, яка полягає в тому, що сьогодні немає

виваженого прогнозованого підходу на державному рівні щодо формування різних стратегій в безпековому секторі (або правоохоронних стратегій), а також відзначається гальмування у частині реалізації правоохоронних стратегій в окремих сферах, що впливає на ефективність запобігання окремим видам злочинів та злочинності в цілому, вказує на недоліки у програмуванні на державному рівні [190, с. 4]. І з таким твердженням ми повністю погоджуємося.

Сьогодні в Україні ухвалено достатньо велику кількість стратегій в безпековому секторі, деяка частина яких також стосується захисту прав людини, зокрема: Указ Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку», розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р «Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації», постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 145 «Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року», розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 728-р «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року», розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки».

Проте, у п. 1 Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки, затвердженому розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р, відзначено про необхідність розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України законопроектів про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень, про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди

потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень, про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення механізму відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень з метою законодавчого закріплення підстав та механізмі реалізації виплати відшкодування потерпілому від насильницьких кримінальних правопорушень [162]. Це вказує на те, що віктимологічний аспект загально-соціальної профілактики насильницьким статевим злочинам за правовим напрямом не отримав належного регулювання, хоча неодноразово у науковій літературі відзначалося про важливість достатнього фінансування з боку держави всіх існуючих програм, направлених на віктимологічну профілактику насильницьких злочинів взагалі та насильницьких статевих злочинів, зокрема.

Вважаємо, що головним засобом загальної віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів є правове виховання. Саме тому велику увагу необхідно приділяти віктимологічній пропаганді, яка може бути виражена не тільки у засобах масової інформації, а й під час навчання у закладах освіти.

Слід наголосити, що починаючи із 40-х років XX століття світова спільнота послідовно реалізує ідею захисту жертв злочинів від свавілля злочинців, проводячи міжнародні семінари, симпозіуми, конгреси, а також удосконалюючи законодавство про кримінально-правовий та кримінальний процесуальний захист жертв злочинів та надання їм допомоги.

У США, ФРН, Канаді, Швейцарській Конфедерації, Японії, Італійській Республіці віктимологія розвивається найінтенсивніше. Відбувається активна розробка як теоретичних проблем віктимології, так і практичних аспектів віктимологічних напрямів профілактики злочинів. Так, наприклад, у деяких наукових центрах та університетах США проводять дослідження різних показників віктимізації населення та організують спеціальні віктимологічні клініки; у закладах освіти поліції ФРН викладається спеціальний курс із

основ віктимології, практичною складовою якого є застосовування його положень у практичній діяльності поліції. Що ж стосується Японії, то віктимологічними дослідженнями опікується комплексний юридичний науково-дослідний інститут та науково-дослідний інститут поліції, в яких є спеціальні лабораторії психології, де вивчають: особу та поведінку потерпілих; збитки, завдані потерпілим; форми взаємодії жертви із злочинцем.

Цікавим у цьому питанні є досвід США. Так, наприклад, відділом запобігання насильству Національного центру профілактики та контролю травм (Атланта, Джоржія) підготовлено видання «STOP SV: технічний пакет для запобігання сексуальному насильству» [3]. У цьому виданні зібрано програми, щоб допомогти громадянам і державі зосередити увагу на профілактичній діяльності щодо запобігання сексуальному насильству та його наслідкам. Зокрема, з метою зменшення віктимізації, випадків сексуальних домагань, насильства на побаченнях серед підлітків, ризикованої сексуальної поведінки (щодо кількості статевих партнерів) використовуються соціально-емоційні підходи.

Так, наприклад, програма «Безпечне побачення» дозволяє навчити учнів 8 та 9 класів здоровим, безпечним побаченням та навичкам інтимних стосунків. Ця навчальна програма складається із 10 занять, під час яких акцентована увага на ставленні та поведінці, пов'язаної з насильством на побаченнях. Складовими елементами навчання є вистава, конкурс плакатів для закріплення термінів з тем програми та надання навчальних матеріалів батькам. Ефект програми «Безпечні побачення» зберігається протягом чотирьох років після опанування та зменшує від 56 до 92 % кількість жертв і випадків сексуального насильства [3]. Окрім того, така програма використовується і для навчання дорослих.

Інша програма «Розширена оцінка. Визнання. Дія» спрямована на навчання жінок на основі розширення їх прав і можливостей для зниження ризику їх віктимізації. Ця програма є 12-годинною, та має на меті

запобігання віктимізації жінок студентського віку. Під час курсу вони вивчають ризики сексуального насильства з боку знайомих, долають емоційні бар'єри у визнанні гніву та опановують стратегії для зменшення ризиків насильства [3].

Таким чином, проведений нами аналіз наукової літератури з питань запобігання сексуальному насильству дозволяє відзначити, що у зарубіжних країнах використовуються короткі психоосвітні програми, серед яких найбільш дієвими є програми «Безпечне побачення», «Зміцнення кордонів» та «Фінансування, пов'язане із Законом США насильство щодо жінок 1994 року», які суттєво вплинули на профілактику сексуального насильства.

Що ж стосується нашої держави, то за даними соціологічного опитування про сексуальне насильство в Україні суспільство розуміє важливість секспросвіти для дітей. 46 % респондентів вважають, що її необхідно починати ще до 8 років, 80 % – у віці 9-13 років, 92 % – після 14 років. Серед респондентів, у яких є діти, більше прихильників системної та ранньої секспросвіти, аніж серед них, у кого дітей немає. Освітня програма повинна адаптуватись до віку слухача та включати не лише огляд анатомічних відмінностей між хлопчиками та дівчатами та, власне, репродуктивну функцію організму, але й теми, пов'язані із прийняттям себе та своєї сексуальності, гендерної рівності, безпеки в Інтернеті тощо [176].

Для протидії насильству і цькуванню у закладах освіти в 2018-2019 роках Міністерство освіти і науки України, за підтримки Уповноваженого Президента України з прав дитини, а також міжнародних і громадських організацій, ініціювало перегляд та ухвалення низки доповнень до законодавчих актів України з метою посилити заходи із запобігання та протидії булінгу в закладах освіти, розробити порядок реагування та надання допомоги, а також посилити відповідальність за вчинення таких дій, в тому числі за бездіяльність і приховування таких випадків [155, с. 9].

Сьогодні до сучасних методик запобігання вчинення правопорушень, які використовується у закладах освіти, є впровадження таких проєктів як:

воркшоп, «Шкільний офіцер поліції», «Маю право бути собою», «Ми – одна команда», «Зарядка зі school police officer». Але з питань протидії сексуальному насильству спеціального проєкту не впроваджено, тому маємо відзначити, що зарубіжний позитивний досвід саме завдяки роз'яснювальній роботі серед дорослих та неповнолітніх, насамперед з тією його частиною, яка характеризується підвищеною віктимністю, зменшив приблизно 20% вчинення таких насильницьких статевих злочинів. Створення та впровадження комплексної програми щодо запобігання насильницьким статевим злочинам в освітній процес закладів освіти із залученням не тільки працівників Національної поліції України, а й психологів, психотерапевтів, педагогів дозволить опанувати знання щодо сексуальної насильницької поведінки.

Окрім того, при проведенні такої роботи важливо поширювати відомості про осіб, які внаслідок своєї необачності стали жертвами насильницьких статевих злочинів у спеціальних пам'ятках-застереженнях, а працівникам Національної поліції України розповідати типові історії у закладах освіти і підприємствах щодо особливої небезпеки віктимної поведінки. Такі заходи дозволять зменшити процес віктимізації та рівень проявів віктимності шляхом кардинальної зміни ставлення людей до самозбереження.

Особливу роль у віктимологічній профілактиці відіграють економічні заходи. За даними соціологічного опитування громадяни України досить скептично оцінюють економічну ситуацію в країні: 60 % опитаних оцінюють її як «дуже погану» або «досить погану» (і лише 5 % – як «добру» або «дуже добру», а 32 % – як «не погану і не добру»). Разом з тим, ці оцінки є дещо кращими, ніж на початку цього року – наприкінці січня-на початку лютого 69 % опитаних оцінювали її як «дуже погану» або «досить погану», 2 % – як «добру» або «дуже добру», 26 % – як «не погану і не добру» [145]. Дещо краще оцінюється опитаними рівень добробуту їх родини (36 % оцінюють його як «дуже» або «досить» поганий, 48 % – як «не поганий і не добрий»,

14 % – як «добрий» або «дуже добрий»). Так само, як і оцінка економічної ситуації в країні, оцінка добробуту родини дещо покращилася порівно з початком року (тоді відповідні показники становили 43 %, 46 % і 7 %) [145].

Економічний добробут суспільства, гідний рівень і якість життя її громадян досягається не поза, а в межах культурного поля суспільства, важливим елементом якого є сім'я. Цінність сім'ї, сімейного способу життя та благополуччя дітей були і залишаються домінантними цінностями української молоді. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2009-2014 рр. до п'ятірки найважливіших ознак успіху, на думку молодих людей, є: багатство (44,5 %), успішна кар'єра (40,8 %), гарне здоров'я (36,8 %), гарна сім'я (35,8 %), наявність престижних речей (гарної машини, будинки, дачі) – 20,8 %. У випадку захисту їхніх прав громадянських прав, респонденти найбільше довіряють своїм членам сім'ї, родичам (44,9 %). Результати опитування молодіжної аудиторії, проведеного на замовлення Міністерства молоді та спорту України у 2016-2018 рр. також ілюструють, що передовсім молоді українці прагнуть у своєму житті досягти сімейного щастя. Відповідно до результатів соціологічного дослідження у 2016 р. основними пріоритетами в житті для більшості молоді є сімейне щастя (71,7 %) та кар'єра (48,1 %). Народження та виховання дітей залишається пріоритетною цінністю української молоді, більше половини серед опитаних молодих людей хотіли б мати двох дітей (54,8 % від усіх опитаних) [201].

Запобігати наявному насильству взагалі, та сексуальному насильству, зокрема, можливо тільки, впливаючи на весь інститут сім'ї та на механізми, що його руйнують. Тому вирішення соціокультурних проблем сім'ї як осередка суспільства в сучасних умовах є пріоритетним напрямком соціальної політики держави.

Н. Ліщук відзначає, що соціокультурні перетворення сучасного суспільства істотним чином зачіпають різні сімейні відносини. Інститут сім'ї переживає серйозну кризу, відчуваючи вплив безлічі соціальних,

психологічних, економічних, культурно-історичних чинників. Інституційна криза сім'ї виражена в тому, що сім'я більше не справляється зі своїми основними функціями, основною з яких є народження і виховання дітей, духовне і моральне становлення нових поколінь. Глибинна причина такої кризи – девальвація сімейного життя, цінностей шлюбу, наслідком чого є тенденція до індивідуалізму, перевага особистих інтересів над інтересами сім'ї. Маючи в причинному комплексі фактори, що витікають з моральної сфери, в рамках загально-соціальної профілактики слід приділяти велику увагу антикриміногенним факторам. Необхідно проводити заходи, для підвищення рівня моральної і правової свідомості, виховання громадян у дусі поваги до людської особистості, нетерпимості до будь-яких проявів насильства. Потрібно підвищувати рівень культури, спілкування між людьми, рівень статевого виховання молоді. Це необхідно робити в ранньому віці, використовуючи можливості культурно-виховних установ, центрального телебачення, просвітницької літератури тощо [125, с. 313].

Отже, загальна віктимологічна профілактика поведінки потерпілих від насильницьких статевих злочинів має бути диференційована на соціально-економічні, нормативно-правові, культурно-виховні та освітні заходи.

До соціально-економічних заходів необхідно віднести: 1) розширення меж соціального захисту особливо уразливих категорій населення (дітей, жінок, осіб із інвалідністю та осіб похилого віку), а також тих, що потребують специфічного захисту (свідків кримінальних правопорушень, жертв домашнього насильства тощо); 2) розширення мережі волонтерських організацій; 3) створення нових робочих місць, актуалізованих під потреби сучасного суспільства; 4) вирішення проблеми зовнішньої трудової міграції (як одного зі способів використання осіб у торгівлі людьми); 5) сприяння розвитку спеціалізованих центрів із надання допомоги жертвам сексуального насильства та насильства за ознакою статі; 6) удосконалення процедури захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) створення сучасних

програм реабілітації жертв насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що були вчинені військовослужбовцями країни-агресора.

До нормативно-правових віднесено: 1) удосконалення кримінального законодавства, зокрема в частині унормування поняття та загального змісту сексуального насильства та його типових форм; 2) приведення кримінального законодавства у відповідність вимогам міжнародного гуманітарного права з метою спрощення процесу притягнення до кримінальної відповідальності за насильницькі статеві злочини військовослужбовців країни-агресора; 3) удосконалення процесу тлумачення ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни) з метою спрощення розуміння особливостей кваліфікації кримінального правопорушення органами досудового розслідування; 4) внесення змін до кримінального законодавства в частині доповнення КК України розділом, присвяченим кримінальним правопорушенням проти людяності.

Культурно-виховні та освітні заходи запобігання мають передбачати: 1) інтеграцію програм статевого виховання; 2) проведення у закладах освіти тижнів, присвячених навчанню основам безпечної поведінки; 3) робота із жертвами статевого насильства, спрямована на закладенню антивіктимних настанов, спрямованих на уникнення вторинної віктимізації; 4) запровадження спеціальних реабілітаційно-навчальних програм для неповнолітніх жертв таких кримінальних правопорушень; 5) удосконалення порядку взаємодії правоохоронних органів із населенням в частині реалізації виховної функції.

Організаційно-управлінські заходи доцільно реалізовувати, здебільшого, в межах спеціально-віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів. Такими заходами визначено: 1) сприяння остаточній інтеграції та функціонуванню Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, зокрема шляхом

диференціації відомостей на відкриті для широкого кола користувачів та закриті, суб'єктами користування якими є органи, визначені у Кримінально-виконавчому кодексі України (по типу досвіду Польщі); 2) удосконалення методики розслідування насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що вчинені в умовах воєнного стану військовими країни-агресора; 3) створення сучасних програм реабілітації та ресоціалізації осіб, які постраждали від насильницьких статевих злочинів; 4) розгалуження системи шелтерів для осіб, які потерпіли від домашнього насильства; 5) спрощення порядку надання правової та психологічної допомоги, а також супроводу жертв статевого насильства; 6) створення/удосконалення «гарячих» ліній екстреної психологічної допомоги жертвам насильницьких статевих злочинів.

3.3. Віктимологічні аспекти індивідуальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів

У науковій літературі вважається, що людина сама може розпоряджатися своєю долею тим чи іншим чином. Існує певний тип людей, для яких не має слова «неможливо» і які виявляються сильнішими за обставини. У той же час є люди, які регулярно потрапляють у небезпечні ситуації та яких завжди наздоганяють неприємності.

Вчені-кримінологи висловлюються різні точки зору щодо сутності індивідуальної віктимологічної профілактики. Так, на думку одних вчених, індивідуальне запобігання злочинів – різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. В основі такої діяльності лежать обґрунтоване припущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може вчинити злочин. Індивідуальне запобігання злочину – це попереджувальна діяльність державних і недержавних органів, організацій, їх представників по недопущенню вчинення злочину з боку конкретної особи, від якої з великою імовірністю слід очікувати вчинення злочину. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину попереджувальної

діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передує виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання [94]. Інші вчені відзначають, що індивідуальна віктимологічна профілактика – це: а) виявлення осіб, які, виходячи з їх поведінки чи сукупності особистісних якостей, з ймовірністю можуть стати жертвами злочинців; б) організація щодо цих осіб заходів нейтралізації негативних впливів, виховання, навчання, контролю та забезпечення особистої безпеки.

При цьому кінцевою метою індивідуальної віктимологічної профілактики – незалежно від характеру поведінки потенційних жертв – повинні мати позитивні зміни особистості, щоб її поведінка в небезпечній ситуації нейтралізувала б або значно зменшила ймовірність і тяжкість шкідливих наслідків. Саме цій меті служать всі численні рекомендації, адресовані потенційним жертвам насильства і спрямовані на те, щоб уникнути несприятливого результату небезпечних ситуацій і заподіяння шкоди – незалежно від того, чи стосуються вони необачної поведінки на вулиці, на транспорті, у сфері дозвілля, міжособистісних конфліктів, побуті тощо [126, с. 187].

Варто відзначити, що розробка заходів віктимологічної профілактики має ґрунтуватися на аналізі найпоширеніших способів скоєння даних злочинів та особистих характеристик жертв. Звичайно, виявлення потенційних потерпілих, а тим більше насильницьких статевих злочинів, є дуже важким завданням. Тому необхідно використовувати всі джерела, які мають правоохоронні органи, які є обмеженими. Проте, можна ефективно використовувати: висновки судових експертиз; характеристики з трудових та навчальних колективів; матеріали судово-слідчої практики; дані негласних слідчих (розшукових) дій; повідомлення дільничних офіцерів поліції; інформацію, що стала відома за телефоном довіри. Але зазначений список джерел, на нашу думку, є неповним, оскільки його можна продовжити, наприклад, інформацією, отриманою під час бесіди працівників

правоохоронних органів із самими потеплілими від насильницьких статевих злочинів і злочинцями шляхом проведення анкетування та інтерв'ювання.

Дані про осіб, які ведуть антигромадський спосіб життя (займаються проституцією, бродяжництвом, зловживають спиртним, наркотиками тощо), мають підвищену віктимність, вже ставали потерпілими від насильницьких або ненасильницьких статевих злочинів у зв'язку зі своєю негативною поведінкою, що узагальнюються шляхом накопичення масивів інформації у Національній поліції України. Саме працівники Національної поліції України можуть зробити значний внесок у індивідуальну профілактичну роботу з потенційними жертвами злочинів. Це твердження дозволяє вважати, що на основі оцінки за поведінковим параметром спрацьовує наступна схема охоплення об'єкта, цікавої з віктимологічної точки зору особи, зокрема: виявлення об'єкта індивідуальної профілактики за характерною для нього поведінкою та визначенням класифікаційної категорії; здійснення початкових заходів, спрямованих на нейтралізацію зовнішніх негативних впливів та негативних проявів; вивчення індивіда на психологічному рівні та визначення соціально-психологічного типу, до якого він належить; реалізація профілактично-виховних заходів із урахуванням індивідуальних показників цієї особи.

Проте, для проведення відповідних заходів впливу з потенційною жертвою ми вторгаємося у сферу особистого життя, що тягне за собою їх реалізацію лише за добровільною згодою потенційних жертв або на їх прохання, при цьому обов'язково робота, яка проводиться, не повинна порушувати права людини на недоторканість приватного життя.

Деякі вчені виділяють ранню профілактику, завдання якої – не допустити формування мотивів можливої злочинної поведінки, і безпосередню профілактику, що має на меті виявлення мотивів злочинної поведінки і проведення заходів щодо їх усунення. На погляд інших вчених, індивідуальна віктимологічна профілактика поділяється на ранню та безпосередню. Перша включає роботу з окремими вітимонебезпечними

групами і персональний підхід до кожного з її членів; друга спрямована безпосередньо на окремих осіб, які через ті чи інші обставини можуть стати жертвами, у тому числі й зґвалтувань, а також на їх найближче оточення. Однак чіткої межі між цими видами не існує, і нерідко вони супроводжують одне одного.

Разом з тим, ряд вчених у своїх наукових працях виділяють ще один вид запобіжної роботи – ситуаційно-рольову віктимологічну профілактику, суть якої полягає у розробці та вжитті заходів щодо певного кола осіб, виходячи із типології чи класифікації потенційних жертв, наприклад, використання вікової класифікації жертв зґвалтувань для здійснення спеціальної віктимологічної профілактики. Але виникає питання: чи всі вікові категорії потерпілих від насильницьких статевих злочинів потрапляють у ті чи інші соціальні групи? Ми вважаємо, що цей вид профілактичної роботи повинен залежати як від віку ймовірної жертви, так і від того інституту соціалізації або того соціального середовища, в якому вона знаходиться.

Натомість зарубіжні дослідники, виділяючи три види індивідуальної профілактики сексуальних злочинів, відзначають, що первинна профілактика включає підходи, які мають місце до того, як сталося насильство, щоб запобігти початковому етапу вчинення або віктимізації. Як приклад можна навести програму середньої школи із запобігання сексуальному насильству в ситуаціях знайомств, яка покликана: навчити учнів здоровим стосункам та здорової сексуальності; навчити батьків та шкільний персонал тому, як виховувати таку поведінку в учнів; заохочувати розробку шкільної політики, яка підтримує таку поведінку та включає наслідки недотримання. Вторинна профілактика включає негайні заходи після того, як сталося насильство, щоб впоратися з короткостроковими наслідками. Приклади, пов'язані з сексуальним насильством, можуть включати кризове втручання, інформаційно-пропагандистську діяльність та медичне обслуговування жертви, програми SANE (медсестра-експерт із сексуальних посягань) для

покращення збору судово-медичних доказів та розробку SARTs (груп реагування на сексуальні посягання) спільних міждисциплінарних заходів у відповідь. І остання профілактика – третя – включає довгострокові відповідні заходи після насильства для усунення довгострокових наслідків з метою зменшення довгострокових наслідків і зниження ймовірності повторення. Ця профілактика призначена для розв'язання проблем за допомогою політики, програм та послуг для людей, що зіштовхнулися із проблемою (наприклад, тих, хто став жертвою сексуального насильства). Прикладом такої профілактики вважаються консультаційні послуги жертвам сексуального насильства, заняття з самооборони та програми лікування сексуальних злочинів.

Втім, запропонована зарубіжними вченими така індивідуальна віктимологічна профілактика, на нашу думку, нагадує профілактику сексуальних злочинів, про яку відзначалося авторами посібника «Кримінальна віктимологія» [158, с. 191-192] і відноситься нами до профілактики соціально небезпечної сексуальної поведінки.

Не можна зменшувати у вимогах сьогодення орієнтири стосовно освіти. Її престиж у певних колах суспільства є досить низьким, оскільки в реальному житті відсутній належний зв'язок між освітою людини, характером її праці та матеріальним добробутом. Аналізуючи публікації зарубіжних вчених, інформаційні ресурси мережі Інтернет, виходячи із досвіду працівників правоохоронних органів, можна окреслити рекомендації щодо забезпечення особистої безпеки, дій при безпосередньому сексуальному домаганні, нападі, а також у випадках, якщо насильницький статевий злочин вже було скоєно.

Батькам, педагогам і працівникам правоохоронних органів слід довести інформацію до дівчат віком від 14 років та старше про те, що слід бути пильними щодо свого оточення. Під час бесіди пояснити, що не завжди індивідуальність може бути корисна, оскільки відкритий одяг, занадто привертає увагу; одягатись на прогулянку варто так, щоб у випадку

небезпеки була можливість рухатися та втекти від переслідувача. Також не варто перевантажувати себе сумками і пакетами, оскільки завжди повинна бути вільна хоча б одна рука, щоб її можна було використати для самозахисту.

Пояснити, що не слід повідомляти незнайомим людям особисту інформацію конфіденційного характеру, а також бути обережними під час розмови у громадських місцях, у дорозі та по телефону. Не варто також стороннім особам давати номери своїх телефонів та домашню адресу. Не погоджуйтесь на зустріч з незнайомими людьми, особливо у віддалених чи незнайомих місцях; у разі згоди слід дізнатися якнайбільше інформації про людину і в жодному разі не вживати алкогольних напоїв, наркотичних засобів тощо. Намагатися не користуватися автотранспортом незнайомих людей. Якщо все ж таки потрібно їхати з незнайомою людиною, перевірити, як відчиняються двері, тримати відкритим вікно, намагатися зайняти заднє сидіння, ніколи не сідати до автомобіля, якщо там вже сидять двоє або більше чоловіків.

Вважаємо, що підлітків також необхідно привчити повідомляти членам сім'ї про свої переміщення. Також слід домовитися про кодове слово, що дасть можливість зрозуміти, що розмова ведеться під примусом сторонніх осіб. Розповідати членам сім'ї про підозрілу поведінку будь-яких осіб та погрози з їх сторони: це допоможе завчасно вжити необхідних запобіжних заходів.

Слід також роз'яснити порядок дій за безпосереднього вчинення насильницького сексуального злочину, наприклад, зґвалтування і після нього. Так, зокрема, при нападі слід кричати голосніше «Допоможіть!» або «Гвалтують!», наносити удари ногами та руками по будь-яких частинах тіла, використовуючи підручні засоби для самооборони, кусатися та дряпатися. У будь-якому випадку спробувати залишити всілякі сліди на тілі, одязі, у житлі або автомобілі гвалтівника для подальшого доведення його кримінально протиправних дій.

У більшості випадків жертви можуть уникнути насильницьких статевих злочинів, спробувати обманним шляхом вивести злочинця у громадське місце або до знайомих. Для цього можна робити компліменти, пропонувати пройти у зручніше місце, наприклад, до себе додому тощо, а також повідомити про наявність венеричної хвороби або ВІЛ-інфекції або спробувати випорожнитися, щоб викликати почуття огиди до себе.

Якщо насильницького статевого злочину уникнути не вдалося, потерпілій особі необхідно відразу повідомити до органу (підрозділу) Національної поліції України, а також батькам і рідним, які можуть представляти її інтереси та допомогти психологічно.

При зверненні до органів (підрозділів) Національної поліції України, виникає необхідність у проведенні експертизи, особливості і методика яких з приводу статевих станів і кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи викладено у Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів у бюро судово-медичної експертизи (1995 р.) [159]. У зазначених Правилах описано особливості проведення експертиз (обстежень), залежно від приводу, а саме: для осіб жіночої статі: а) статевої зрілості; б) порушення цілості дівочої пліви; в) характеру та механізму виникнення ушкоджень при скоєнні насильницького статевого акту; г) характеру, механізму виникнення ушкоджень та змін при скоєнні розбещених дій; д) здатності до статевих зносин та запліднення; є) вагітності та пологів, що були; ж) зв'язку припинення вагітності з травмою; з) штучного припинення вагітності; и) статевої приналежності; і) стану статевих органів у випадках встановлення ступеня стійкої втрати працездатності або здатності до фізичної праці; для осіб чоловічої статі: ї) здатності до статевих зносин; й) здатності до запліднення; к) статевої зрілості; л) венеричного захворювання; м) ознак, які можуть свідчити про скоєння акту мужолозтва; н) ознак, які можуть бути використані при встановленні факту зґвалтування; о) статевої приналежності.

До огляду (експертизи) не митися, не мити руки і не стригти нігті, інакше будуть знищено сліди кримінального правопорушення, які надалі могли б стати доказовою базою для притягнення винного до відповідальності. У жодному разі не можна прати, а тим більше знищувати одяг, в якому потерпіла особа була одягнута в момент вчинення насильницького статевого злочину, весь одяг (особливо спідня білизна) та взуття необхідно скласти в окремі поліетиленові пакети та надати працівникам правоохоронних органів.

Також до звернення до органів (підрозділів) поліції та відповідного огляду у лікаря не слід пити спиртного та приймати лікарські засоби (крім лікарських засобів першої необхідності). Лікар-гінеколог повинен провести обстеження та дати рекомендації щодо запобігання можливої вагітності та зараження інфекціями, що передаються статевим шляхом.

Враховуючи особливості інтелектуального розвитку та невеликого життєвого досвіду інакше необхідно проводити профілактичну роботу з віковою категорією до 14 років. Батькам, педагогам, представникам правоохоронних органів слід пояснити дітям необхідність вивчити своє повне ім'я, прізвище, адресу і номер телефону, і у разі небезпеки звернутися до працівників поліції або інших осіб за допомогою. На прогулянці пересуватися та грати лише у групах, уникати ізольованих вулиць та ігрових майданчиків, повідомляти членам сім'ї про своє місце знаходження. Ніколи не розмовляти і нікуди не ходити з незнайомими людьми і не дозволяти їм торкатися себе. Про такі випадки негайно повідомляти батьків або знайомих. Якщо сторонній намагається змусити дитину йти разом з нею, чинити опір (брикатися, кусатися, дряпатися, тікати, кричати), кликати на допомогу, у під'їзді намагатися зателефонувати, постукати у будь-які двері. Вирвавшись, бігти найближче безпечне місце: магазин, школу, поліцію, банк тощо. Ніколи не входити до під'їзду, ліфт разом з незнайомими чоловіками або юнаками. Якщо незнайомиць увійшов до ліфту слідом, негайно постаратися вийти з ліфта. Також необхідно привчити дитину запитувати дозвіл у батьків, перш

ніж прийняти будь-який подарунок або піти у гості, навіть якщо така пропозиція надходить від знайомих людей.

Таким чином, засвоєння цієї інформації має велике значення у попередженні віктимної поведінки та віктимологічної ситуації.

Важливе значення у індивідуальній профілактиці має безпосередня робота з потерпілими, які ведуть антигромадський спосіб життя, та стали жертвами насильницьких статевих злочинів. Насамперед вона має бути спрямована на девіктимізацію, яка є сукупністю заходів віктимологічної профілактики, що застосовується різними суб'єктами для ресоціалізації потерпілих від злочинів, зниження їх віктимності, запобігання «вторинній» віктимізації.

Окрім того, серед осіб жіночої статі, яким притаманна необережна, легковажна та аморальна поведінка і які через це можуть стати жертвою зґвалтування, необхідна відповідна роз'яснювально-попереджувальна робота. Така робота має проводитися силами як правоохоронних органів, а й тих підприємств, організацій, установ та навчальних закладів, де вони працюють або навчаються.

Своєчасна боротьба з жіночим алкоголізмом, пияцтвом у сім'ї, наркотизацією населення, бродяжництвом та проституцією дозволить зменшити як віктимність конкретних осіб жіночої статі, так і знизити рівень їх первинної, повторної та багаторазової віктимізації.

Інформація про минуле і сьогодення особи, її дії, зв'язки та найближче оточення є основою для прогнозу майбутньої віктимної поведінки, при цьому необхідно врахувати динаміку цих характеристик. Індивідуальна віктимологічна профілактика, таким чином, спрямована на те, щоб прогноз, що вказує на можливе скоєння злочину конкретної особи, не виправдався.

Постановка на облік таких осіб, проведення розмов з ними, їх рідними та близькими, притягнення до відповідальності, рекомендації щодо звернення до громадських та державних установ соціального захисту

дозволять хоча б якоюсь мірою мінімізувати можливість стати жертвою насильницького статевого злочину.

Варто підкреслити, що змусити людину змінити свій спосіб життя, відмовитися від шкідливих звичок, навіть якщо вони загрожують життю та здоров'ю, змінити його матеріальний та соціальний статус важко. Виконання подібних завдань нерідко ускладнено відсутністю відповідних повноважень, складнощами при проходженні певних юридичних процедур та значним обсягом роботи, які виконують органи (підрозділи) Національної поліції України.

Не можна забувати і про осіб із психічними відхиленнями та відставанням у розвитку, не здатних самостійно пересуватися. Такі особи мають бути на особливому контролі, оскільки мають підвищену віктимність.

Іншим напрямом індивідуальної віктимологічної профілактики є робота із самими потерпілими та їх оточенням. Виконання цього завдання ускладнюється тим, що не всі особи, які постраждали від насильницьких статевих злочинів, звертаються до правоохоронних органів, а рівень латентності, як відзначалося нами раніше, високий. Це свідчить про необхідність пояснити людям, як і куди звертатися у разі скоєння щодо них насильницького статевого злочину. Це можна зробити, розмістивши у громадських місцях наочну агітацію та проводити відповідні заняття в освітніх організаціях. Дуже важливо при цьому пояснювати людям, що у правоохоронних органах їм обов'язково допоможуть, а інформація щодо їх приватного життя залишиться таємницею.

Схожі заняття краще проводити з жіночими та чоловічими групами фахівцями-психологами, щоб уникнути спотворення інформації та ліквідації психологічного бар'єру у спілкуванні.

Відзначимо, що будь-якому потерпілому, який став жертвою насильницького статевого злочину, необхідно не лише юридична, а й психологічна допомога, особливо якщо ним виявилася неповнолітній або незаймана дівчина, адже у цьому випадку у людини може скластися

неправильне уявлення про статеве життя в цілому, виникнути різноманітні девіації та навіть почуття провини. Разом з тим, більшість потерпілих від насильницьких статевих злочинів не бажають визнавати, що у них виникли досить серйозні психічні порушення, і офіційна психологічна допомога може здатися їм свого роду громадським вироком, що тягне за собою її уникнення.

Перше завдання психологічної допомоги – сприяти найшвидшому поверненню до нормального життя. При цьому слід враховувати, що сексуальне насильство вторгається у всі сфери життя потерпілого – фізичне, емоційне, статеве, громадське. За результатами нашого дослідження, про які ми відзначали раніше, 85 % осіб – абсолютно здорові особи, але перебувають у стані важкого стресу. Разом з тим, не можна забувати, що 15 % потерпілих мали певні сексуальні розлади, розлади статевої ідентичності, так і розлади психіки та поведінки, пов'язані зі статевим розвитком та сексуальністю. При афективних розладах компенсаторні можливості психіки завжди на межі, а сексуальне насильство стає чинником психозу або інших ускладнень.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити такі рекомендації під час надання психологічної допомоги дотримуватися таких принципів:

- 1) допомога має полегшити кризу, сприяти найшвидшому виходу з неї, знизити ризик стійких психопатологічних наслідків;
- 2) у кризовий період важлива емоційна підтримка близької людини;
- 3) зґвалтування – це криза також для близьких родичів та друзів, яким також може бути потрібна психологічна підтримка.

Також варто зазначити, що постраждалі від сексуального насильства відчують комплекс найсильніших переживань: почуття провини, сорому, безвихідності, неможливості контролювати та оцінювати події, страх через те, що «всі дізнаються», гидливе ставлення до власного тіла тощо. Залежно від того, хто став гвалтівником (незнайомий чи знайомий), психологічно ситуація сприймається по-різному. Якщо гвалтівником була незнайома людина, то жертва більшою мірою схильна бачити причину того, що сталося у зовнішніх обставинах. Якщо винним є знайомий, то причину людина шукає

в собі. Стресова реакція після зґвалтування знайомою людиною є менш гострою, але триває довше.

Проте, фахівцями висловлюється і така точка зору, що зґвалтовані вважають, що їм слід активніше оборонятися (або, навпаки, бути непомітними), і тоді нічого не сталося б. В цьому випадку близькі не повинні погоджуватися з тим, що можна було більш дієво протидіяти нападу, оскільки поведінку у критичній ситуації передбачити неможливо.

Подібну аналогію варто провести і щодо працівників правоохоронних органів, які дуже часто можуть звинувачувати тих, хто звернувся за допомогою у необачності, провокації вчинення щодо них насильницьких статевих злочинів, лякають складнощами та неприємними відчуттями під час проведення судово-медичного обстеження, посилюючи і без того пригнічений стан потерпілого.

Відзначимо, що жертви злочинів, як правило, переживають суттєві моральні, психологічні і психічні потрясіння, які відображаються у образі їх світосприйняття і повсякденному житті. У стані тривалої депресії деякі потерпілі втрачають довіру до самих правоохоронців, які не можуть або не хочуть розкрити скоєний проти них злочин. Це підтверджується і результатом нашого опитування, відповідно до якого 54 % небажають повідомляти про насильницькі статеві злочини у правоохоронні органи через недовіру в реальну допомогу, яка за законом має бути їм надана.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить про те, що близько 30 % потерпілих, які зверталися до органів (підрозділів) Національної поліції України із заявами про скоєння щодо них насильницьких статевих злочинів, відзначають суб'єктивне ставлення до них з їх боку (звинувачення самої жертви, вказівка на необачність у неприємній формі тощо), а 5 % – негативне і навіть недоброзичливе.

На підставі зазначеного ми пропонуємо включення курсу віктимологічної підготовки до програми навчання майбутніх працівників поліції, а також у включення до тематичних планів підготовки прокурорів,

медичних працівників і освітян. Окрім того, вважаємо за доцільне запропонувати створити окремого підрозділу для розслідування насильницьких статевих злочинів з обов'язковим включенням до його штату посади психолога для надання відповідної допомоги конкретним потерпілим. Про необхідність створення окремого підрозділу для розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень вказали і 46 % опитаних нами респондентів.

Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що індивідуальна профілактика має полягати у здійсненні безпосереднього впливу на свідомість потерпілої особи шляхом витіснення віктимних настанов та відновлення соціальної ролі. Особливу небезпеку становлять ситуації, які сприяють вторинній віктимізації осіб. Вторинну віктимізацію диференційовано на ту, яка має місце у випадку, коли особа стає свідком статевого насильства, а також ту, що пов'язана із повторним потраплянням у ситуацію з високим індексом віктимності. Примусове спостереження за статевим насильством, яке вчиняється відносно іншої особи має розцінюватись як сексуальне насильство і відносно спостерігача, що підтверджується окремими положеннями міжнародного гуманітарного права. Взаємодія із вимушеними спостерігачами статевого насильства набуває особливої актуальності у зв'язку із оприлюдненою інформацією щодо значної кількості випадків таких протиправних дій, які вчиняються військовими країни-агресора як прояв ненависті відносно українського народу.

Заходи віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів можуть диференціюватись в залежності від типу суспільно небезпечної поведінки злочинця на такі: 1) суспільно небезпечна поведінка, зумовлена статевими перверсіями: – проведення культурно-виховних та освітніх заходів із потенційними/реальними жертвами насильницьких статевих злочинів; – проведення реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення соціальної ролі потерпілих осіб у суспільстві; – забезпечення

психологічного та правового супроводу жертв протягом досудового розслідування та судового розгляду; – удосконалення тактики та методики взаємодії правоохоронних органів із жертвами з метою витіснення стигматуючих факторів; 2) суспільно небезпечна поведінка, спрямована на вчинення насильницького статевих злочину без мети задоволення статевої пристрасті: – будування стратегії взаємодії із жертвами, спрямовану на встановлення особливостей їх інтеракції із кримінальним правопорушником; – визначення ролі та особливостей передкримінальної поведінки жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки; – за умови наявності специфічних мотивів таких кримінальних правопорушників, спрямування заходів на закріплення у свідомості жертви, що таке кримінальне правопорушення відбулось через об'єктивні фактори, не зумовлені її особистістю.

Реабілітаційними заходами для жертв насильницьких статевих злочинів в умовах вторинної віктимізації (жертв-спостерігачів) мають бути: 1) встановлення особливостей реалізації кримінальним правопорушником кримінально протиправного умислу, а також мотиву та мети насильницького статевих злочину; за умови, якщо таке діяння не було вчинено з метою задоволення статевої пристрасті, необхідним є опрацювання із жертвою послідовності дій кримінального правопорушника та специфіки реакції спостерігача; 2) якщо насильницький статевий злочин був вчинений відносно близької для спостерігача особи, первинними заходами мають стати встановлення рівня деструкції впливу, який було здійснено на всіх фактичних жертв; 3) запровадження програм для віктимологічного захисту та супроводу жертв-спостерігачів насильницьких статевих злочинів; 4) залучення до роботи із жертвами-спостерігачами сексопатологів з метою уникнення потенційної зміни уявлень про нормальне статеве життя.

Висновки до 3 розділу

1. Проведене кримінологічне дослідження, а також аналіз кримінальних законодавств зарубіжних країн дозволяє обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до КК України, що спрямовані на удосконалення кримінально-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: доведено недоцільність вказівки в ч. 4 ст. 152 КК України на те, що наявність добровільної згоди особи, яка не досягла чотирнадцяти років, не виключає караності дій передбачених ч. 1 ст. 152 КК України. Доведено доцільність закріплення такого суспільно небезпечного діяння в ч. 2 ст. 155 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла чотирнадцяти років та удосконалення диференціації меж кримінальної відповідальності в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 155 КК України.

2. Загальна віктимологічна профілактика поведінки потерпілих від насильницьких статевих злочинів має бути диференційована на соціально-економічні, нормативно-правові, культурно-виховні та освітні заходи.

До соціально-економічних заходів необхідно віднести: 1) розширення меж соціального захисту особливо уразливих категорій населення (дітей, жінок, осіб із інвалідністю та осіб похилого віку), а також тих, що потребують специфічного захисту (свідків кримінальних правопорушень, жертв домашнього насильства тощо); 2) розширення мережі волонтерських організацій; 3) створення нових робочих місць, актуалізованих під потреби сучасного суспільства; 4) вирішення проблеми зовнішньої трудової міграції (як одного зі способів використання осіб у торгівлі людьми); 5) сприяння розвитку спеціалізованих центрів із надання допомоги жертвам сексуального насильства та насильства за ознакою статі; 6) удосконалення процедури захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) створення сучасних

програм реабілітації жертв насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що були вчинені військовослужбовцями країни-агресора.

До нормативно-правових віднесено: 1) удосконалення кримінального законодавства, зокрема в частині унормування поняття та загального змісту сексуального насильства та його типових форм; 2) приведення кримінального законодавства у відповідність вимогам міжнародного гуманітарного права з метою спрощення процесу притягнення до кримінальної відповідальності за насильницькі статеві злочини військовослужбовців країни-агресора; 3) удосконалення процесу тлумачення ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни) з метою спрощення розуміння особливостей кваліфікації кримінального правопорушення органами досудового розслідування; 4) внесення змін до кримінального законодавства в частині доповнення КК України розділом, присвяченим кримінальним правопорушенням проти людяності.

Культурно-виховні та освітні заходи запобігання мають передбачати: 1) інтеграцію програм статевого виховання; 2) проведення у закладах освіти тижнів, присвячених навчанню основам безпечної поведінки; 3) робота із жертвами статевого насильства, спрямована на закладенню антивіктимних настанов, спрямованих на уникнення вторинної віктимізації; 4) запровадження спеціальних реабілітаційно-навчальних програм для неповнолітніх жертв таких кримінальних правопорушень; 5) удосконалення порядку взаємодії правоохоронних органів із населенням в частині реалізації виховної функції.

Організаційно-управлінські заходи доцільно реалізовувати, здебільшого, в межах спеціально-віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів. Такими заходами визначено: 1) сприяння остаточній інтеграції та функціонуванню Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, зокрема шляхом

диференціації відомостей на відкриті для широкого кола користувачів та закриті, суб'єктами користування якими є органи, визначені у Кримінально-виконавчому кодексі України (по типу досвіду Польщі); 2) удосконалення методики розслідування насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що вчинені в умовах воєнного стану військовими країни-агресора; 3) створення сучасних програм реабілітації та ресоціалізації осіб, які постраждали від насильницьких статевих злочинів; 4) розгалуження системи шелторів для осіб, які потерпіли від домашнього насильства; 5) спрощення порядку надання правової та психологічної допомоги, а також супроводу жертв статевого насильства; 6) створення/удосконалення «гарячих» ліній екстреної психологічної допомоги жертвам насильницьких статевих злочинів.

3. Індивідуальна профілактика має полягати у здійсненні безпосереднього впливу на свідомість потерпілої особи шляхом витіснення віктимних настанов та відновлення соціальної ролі. Особливу небезпеку становлять ситуації, які сприяють вторинній віктимізації осіб. Вторинну віктимізацію диференційовано на ту, яка має місце у випадку, коли особа стає свідком статевого насильства, а також ту, що пов'язана із повторним потраплянням у ситуацію з високим індексом віктимності. Примусове спостереження за статевим насильством, яке вчиняється відносно іншої особи має розцінюватись як сексуальне насильство і відносно спостерігача, що підтверджується окремими положеннями міжнародного гуманітарного права. Взаємодія із вимушеними спостерігачами статевого насильства набуває особливої актуальності у зв'язку із оприлюдненою інформацією щодо значної кількості випадків таких протиправних дій, які вчиняються військовими країни-агресора як прояв ненависті відносно українського народу.

Заходи віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів можуть диференціюватись в залежності від типу суспільно небезпечної поведінки злочинця на такі: 1) суспільно небезпечна поведінка, зумовлена статевими перверсіями: – проведення культурно-виховних та

освітніх заходів із потенційними/реальними жертвами насильницьких статевих злочинів; – проведення реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення соціальної ролі потерпілих осіб у суспільстві; – забезпечення психологічного та правового супроводу жертв протягом досудового розслідування та судового розгляду; – удосконалення тактики та методики взаємодії правоохоронних органів із жертвами з метою витіснення стигматуючих факторів; 2) суспільно небезпечна поведінка, спрямована на вчинення насильницького статевого злочину без мети задоволення статевої пристрасті: – будування стратегії взаємодії із жертвами, спрямовану на встановлення особливостей їх інтеракції із кримінальним правопорушником; – визначення ролі та особливостей передкримінальної поведінки жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки; – за умови наявності специфічних мотивів таких кримінальних правопорушників, спрямування заходів на закріплення у свідомості жертви, що таке кримінальне правопорушення відбулось через об'єктивні фактори, не зумовлені її особистістю.

Реабілітаційними заходами для жертв насильницьких статевих злочинів в умовах вторинної віктимізації (жертв-спостерігачів) мають бути: 1) встановлення особливостей реалізації кримінальним правопорушником кримінально протиправного умислу, а також мотиву та мети насильницького статевого злочину; за умови, якщо таке діяння не було вчинено з метою задоволення статевої пристрасті, необхідним є опрацювання із жертвою послідовності дій кримінального правопорушника та специфіки реакції спостерігача; 2) якщо насильницький статевий злочин був вчинений відносно близької для спостерігача особи, первинними заходами мають стати встановлення рівня деструкції впливу, який було здійснено на всіх фактичних жертв; 3) запровадження програм для віктимологічного захисту та супроводу жертв-спостерігачів насильницьких статевих злочинів; 4) залучення до роботи із жертвами-спостерігачами сексопатологів з метою уникнення потенційної зміни уявлень про нормальне статеве життя.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дисертаційного дослідження вирішено наукове завдання, яке полягало у комплексному кримінологічному дослідженні віктимної поведінки жертв насильницьких статевих злочинів, складенні детальної кримінологічної характеристики жертв насильницьких статевих злочинів та розробленні системи заходів та засобів віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів в Україні. В процесі дослідження отримано такі основні результати:

1. Проаналізовано кримінологічно значущі ознаки насильницьких статевих злочинів, якими є такі: 1) подолання опору жертви або її близьких осіб шляхом застосування фізичного та/або психічного примусу або погрози такого насильства, яка сприймалась потерпілою особою як реальна; 2) нівелювання нормами моралі в статевій сфері; 3) мета, яка полягає у задоволенні статевої пристрасті або інших особистих мотивів за рахунок насильства, яке здійснюється відносно потерпілої особи, у тому числі у випадках, коли статеве насильство вчиняється не відносно неї, а у її присутності; 4) наявність прямого умислу на вчинення насильницького статевого злочину, ігнорування потенційної небезпеки наслідків від таких діянь; 5) спрямування насильницьких дій відносно конкретної особи або групи осіб, обраних кримінальним правопорушником із урахуванням власних уподобань та/або інших об'єктивних та суб'єктивних факторів (передкримінальна зухвала/провокативна поведінка, соціально-демографічні ознаки жертви тощо).

2. Охарактеризовано особу злочинця, який вчинив насильницький статевий злочин. Доведено, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості є нетиповими для жінок (з 2018 по 2022 рік такі діяння вчинили 0,9 % жінок). Найбільш розповсюдженими є випадки залучення осіб жіночої статі у якості співучасників у таких суспільно небезпечних діяннях, зокрема у якості підбурювачів та пособників.

Викладено кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє насильницькі статеві злочини: чоловік (99 %) у віці 18–28 років (33 %), який має повну загальну середню та базову загальну середню освіту (61,6 %), працездатний, але такий, що ніде не працює та не навчається (65 %), громадянин України (98,7 %). Може характеризуватись такими додатковими кримінально-правовими ознаками як: стан алкогольного сп'яніння (25 %); раніше вчиняв кримінальні правопорушення (29 %); має судимість (19 %). Більшість осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини або мають статеві перверсії, або соціально дезадаптовані.

3. Досліджено детермінанти, що впливають на вчинення насильницьких статевих злочинів. Визначено, що до основних детермінантів насильницьких статевих злочинів необхідно віднести: соціально-економічні та правові; інформаційні; культурно-виховні та освітні, віктимологічні.

Соціально-економічними та правовими детермінантами є: 1) зумовлений пандемією гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS–CoV–2 та особливим правовим режимом воєнного стану високий рівень безробіття, який призводить до пошуку альтернативних способів матеріального забезпечення, що має наслідком зайняття незаконними видами діяльності, зокрема – проституцією, сутенерством, незаконним обігом порнографічних предметів тощо; 2) недостатня кількість бюджетних місць для навчання у закладах вищої освіти ускладнює/унеможлиблює отримання громадянами професії, що не дозволяє нормально працевлаштуватись та призводить до деградації та десоціалізації особистості; 3) особливий правовий режим воєнного стану змістив пріоритети держави, що уповільнило роботу над удосконаленням стратегії запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 4) військова агресія російської федерації проти України актуалізувала насильницькі статеві злочини, зокрема ті, що вчиняються із мотивів геноциду проти українського народу; 5) рудиментарність норм кримінального законодавства, а також невдала спроба

редагування Кримінального кодексу України на підставі Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» призвели до низки практичних проблем, зокрема тих, що пов'язані із особливостями кваліфікації та розмежування статевих кримінальних правопорушень.

Інформаційними детермінантами є: 1) популяризація фото- та відеопродукції, які демонструють насильство, у тому числі – у сфері статевих стосунків; 2) незадовільний кримінально-правовий інструментарій захисту населення від розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; 3) незадовільний рівень захисту від розповсюдження порнографічних предметів, перегляд яких формує викривлене уявлення про нормальні статеві взаємовідносини, розбещують населення та створюють хибне уявлення про допустимість та прийнятність будь-яких форм і способів задоволення статевої пристрасті, зокрема і шляхом здійснення насильницьких дій; 4) незадовільний рівень здійснення своїх функцій засобами медіа, зокрема в частині оприлюднення випадків вчинення статевих кримінальних правопорушень (без конкретизації особи жертви), їх наслідків та якості роботи правоохоронних органів.

До культурно-виховних та освітніх можна віднести: 1) відсутність повноцінних програм статевого виховання школярів; 2) неналежний рівень морально-етичного виховання; 3) інтеграція нових культурних цінностей, які не завжди піддаються попередньому аналізу та апробації; 4) популяризація матеріальної сфери; 5) переоцінка цінностей; 6) переоцінка розуміння сутності та змісту моралі у статевій сфері, що призвела до трансформації уявлень про нормальні статеві взаємовідносини.

Віктимологічні детермінанти диференційовані на такі: 1) відсутність знань та навичок спілкування із представниками протилежної статі; 2)

відсутність знань щодо особливостей кримінально безпечної поведінки; 3) зайняття діяльністю, яка пов'язана зі сферою надання сексуальних послуг; 4) наявність алкогольної та/або наркотичної залежності.

4. Охарактеризовано жертву та її роль в механізмі кримінально протиправної поведінки. Аргументовано доведено, що феномен жертви у кримінології та віктимології на сьогоднішній день залишається дискусійним. До характерних ознак жертви кримінального правопорушення в сучасних умовах доцільно віднести: 1) відсутність здатності до саморефлексії; 2) виокремлене уявлення про особливості безпечної поведінки; 3) специфічний морально-етичний комплекс; 4) незадовільний рівень правосвідомості; 5) зневіру у правоохоронних органах; 6) лабільність нервової системи. Додатковими ознаками можуть бути: 1) наявність психофізіологічних особливостей та відхилень; 2) наявність алкогольної та/або наркотичної залежності; 3) маргінальний спосіб життя; 4) наявність кримінально протиправного досвіду у якості кримінального правопорушника. Роль жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки відтворюється крізь призму взаємодії із суб'єктом суспільно небезпечного діяння та характеризується двома основними формами поведінки: активно-агресивна та пасивна. У першу групу віднесено суцільно віктимних осіб, які провокують на вчинення відносно себе кримінального правопорушення. Другу групу представляють особи, які не відвернули суспільно небезпечне діяння, хоча мали таку можливість.

5. Проаналізовано структуру особистості та типологію жертв насильницьких статевих злочинів. Зазначено, що найбільш значний відсоток від загальної кількості потерпілих від кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості складають потерпілі від зґвалтування: 0,1 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь в Україні з 2018 року по грудень 2022 року. Здебільшого, потерпілими особами стають жінки (55,1 %), а також діти (48,9 %). Зокрема також відмічено зростання кількісного показника зґвалтування, яке вчиняється відносно

малолітніх осіб. З 2018 по 2021 рік кількість зґвалтувань вчинених відносно малолітніх осіб зріс на 18,9 %, у 2022 році, порівняно із 2021 – кількість таких діянь знизилась на 65,5 %. Відсоток кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 КК України, які мають смертельні наслідки складає 7,7 %.

Виокремлено типи жертв насильницьких статевих злочинів, якими є: 1) активно-неагресивні жертви – комунікабельні особи, які є надмірно соціалізованими, що ускладнює процес сприйняття та усвідомлення ними потенційної суспільної небезпечності діяння, яке відносно них планується/реалізується. Статеві протиправні діяння не провокуються; 2) активно-агресивні жертви – комунікабельні особи, поведінка яких має риси зухвалості, зокрема, вони також характеризуються зниженим рівнем емпатії, конфліктним стилем ведення діалогу, негативним сприйняттям критики. Статеві протиправні діяння не провокуються; 3) жертви-провокатори – особи, які своєю поведінкою (у тому числі така поведінка може мати пасивний характер), формують у правопорушника уявлення про можливість вчинення відносно них статевого насильницького злочину. Часто такими жертвами є особи, відносно яких вчиняється домашнє насильство; 4) пасивна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через відсутність спроб до самозахисту та відвернення кримінального правопорушення відносно себе; 5) казуальна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через вплив об’єктивних факторів, незалежних від стилю поведінки; 6) фізично/гендерно приваблива жертва – особа, яка стала жертвою насильницького статевого злочину через особисті вподобання кримінального правопорушника.

6. Проаналізовано зарубіжний досвід кримінально-правового запобігання та кримінологічної профілактики насильницьких статевих злочинів. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України в частині відповідальності за насильницькі статеві злочини. Проведене кримінологічне дослідження дозволило обґрунтувати необхідність внесення змін та доповнень до КК України, що спрямовані на

удосконалення кримінально-правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: доведено недоцільність вказівки в ч. 4 ст. 152 КК України на те, що наявність добровільної згоди особи, яка не досягла чотирнадцяти років, не виключає караності дій передбачених ч. 1 ст. 152 КК України. Актуальним є закріплення такого суспільно небезпечного діяння в ч. 2 ст. 155 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла чотирнадцяти років та удосконалення диференціації меж кримінальної відповідальності в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 155 КК України.

7. Розглянуто віктимологічні аспекти загальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів, яка має бути диференційована на соціально-економічні, нормативно-правові, культурно-виховні та освітні заходи.

До соціально-економічних заходів необхідно віднести: 1) розширення меж соціального захисту особливо уразливих категорій населення (дітей, жінок, осіб із інвалідністю та осіб похилого віку), а також тих, що потребують специфічного захисту (свідків кримінальних правопорушень, жертв домашнього насильства тощо); 2) розширення мережі волонтерських організацій; 3) створення нових робочих місць, актуалізованих під потреби сучасного суспільства; 4) вирішення проблеми зовнішньої трудової міграції (як одного зі способів використання осіб у торгівлі людьми); 5) сприяння розвитку спеціалізованих центрів із надання допомоги жертвам сексуального насильства та насильства за ознакою статі; 6) удосконалення процедури захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) створення сучасних програм реабілітації жертв насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що були вчинені військовослужбовцями країни-агресора.

До нормативно-правових віднесено: 1) удосконалення кримінального законодавства, зокрема в частині унормування поняття та загального змісту сексуального насильства та його типових форм; 2) приведення кримінального

законодавства у відповідність вимогам міжнародного гуманітарного права з метою спрощення процесу притягнення до кримінальної відповідальності за насильницькі статеві злочини військовослужбовців країни-агресора; 3) удосконалення процесу тлумачення ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни) з метою спрощення розуміння особливостей кваліфікації кримінального правопорушення органами досудового розслідування; 4) внесення змін до кримінального законодавства в частині доповнення КК України розділом, присвяченим кримінальним правопорушенням проти людяності.

Культурно-виховні та освітні заходи запобігання мають передбачати: 1) інтеграцію програм статевого виховання; 2) проведення у закладах освіти тижнів, присвячених навчанню основам безпечної поведінки; 3) робота із жертвами статевого насильства, спрямована на закладенню антивіктимних настанов, спрямованих на уникнення вторинної віктимізації; 4) запровадження спеціальних реабілітаційно-навчальних програм для неповнолітніх жертв таких кримінальних правопорушень; 5) удосконалення порядку взаємодії правоохоронних органів із населенням в частині реалізації виховної функції.

Доведено, що організаційно-управлінські заходи доцільно реалізовувати, здебільшого, в межах спеціально-віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів. Такими заходами визначено: 1) сприяння остаточній інтеграції та функціонуванню Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, зокрема шляхом диференціації відомостей на відкриті для широкого кола користувачів та закриті, суб'єктами користування якими є органи, визначені у Кримінально-виконавчому кодексі України (по типу досвіду Польщі); 2) удосконалення методики розслідування насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що вчинені в умовах воєнного стану військовими країни-

агресора; 3) створення сучасних програм реабілітації та ресоціалізації осіб, які постраждали від насильницьких статевих злочинів; 4) розгалуження системи шелтерів для осіб, які потерпіли від домашнього насильства; 5) спрощення порядку надання правової та психологічної допомоги, а також супроводу жертв статевих насильства; 6) створення/удосконалення «гарячих» ліній екстреної психологічної допомоги жертвам насильницьких статевих злочинів.

8. Досліджено віктимологічні аспекти індивідуальної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів. Акцентовано увагу на особливостях індивідуальної віктимологічної профілактики поведінки жертв насильницьких статевих злочинів. Вказано, що індивідуальна профілактика має полягати у здійсненні безпосереднього впливу на свідомість потерпілої особи шляхом витіснення віктимних настанов та відновлення соціальної ролі. Зазначено, що особливу небезпеку становлять ситуації, які сприяють вторинній віктимізації осіб. Вторинну віктимізацію диференційовано на ту, яка має місце у випадку, коли особа стає свідком статевих насильства, а також ту, що пов'язана із повторним потраплянням у ситуацію з високим індексом віктимності. Доведено, що примусове спостереження за статевим насильством, яке вчиняється відносно іншої особи має розцінюватись як сексуальне насильство і відносно спостерігача, що підтверджується окремими положеннями міжнародного гуманітарного права. Вказано, що взаємодія із вимушеними спостерігачами статевих насильства набуває особливої актуальності у зв'язку із оприлюдненою інформацією щодо значної кількості випадків таких протиправних дій, які вчиняються військовими країни-агресора як прояв ненависті відносно українського народу.

Підсумовано, що заходи індивідуальної віктимологічної профілактики мають диференціюватись в залежності від соціально-демографічних та медичних ознак особи жертви (вік, стать, фізіологічні та психологічні особливості тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Amir M. Patterns of forcible rape. Chicago : University of Chicago Press, 1971. 403 p.
2. Amir M. Role of the victim in sex offenses. Chicago: University of Chicago Press. 1972. P. 775-813
3. Basile, K.C., DeGue, S., Jones, K., Freire, K., Dills, J., Smith, S.G., Raiford, J.L. STOP SV: A Technical Package to Prevent Sexual Violence. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention. URL: <https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/sv-prevention-technical-package.pdf>
4. Befragung zu Sicherheit und Kriminalität in Niedersachsen 2015. Bericht zu Kernbefunden der Studie. Hannover, 2016. 69 s.
5. Brottsbalk. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700#K6
6. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>
7. Code pénal France. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165281/#LEGISCTA000043409037
8. Criminal code 2016. Ministerio de Justicia. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf
9. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power : Resolution 40/34 of the UN General Assembly of November 29, 1985. URL : <http://legal.un.org/avl/ha/dbpjjvcap/dbpjjvcap.html>.
10. Dreißigacker A. Befragung zu Sicherheit und Kriminalität. Kernbefunde der Dunkelfeldstudie 2015 des Landeskriminalamtes Schleswig-Holstein, 2016. 43 s.

11. Fisher B.S., Cullen F.T., & Turner M.G. The sexual victimization of college women. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistic, 2000. 47 p.
12. Global Peace Index 2020. URL: <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>
13. Impact of sexual abuse on mental health of children / Sibnath Deb, Aparna Mukherjee. New Delhi : Concept Pub. Co., 2009. 278 p.
14. In-depth study on all forms of violence against women. Report of the Secretary-General, 2006, 140 p. URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/violenceagainstwomenstudydoc.pdf>
15. Johnson A. Gender, Victimization, and Evolving State Standards: a Study of New York and Michigan Sexual Assault Legislation. *Albany Law Rev.* 2017. № 79(4). P. 70
16. Kerr-Corrêa, Florence, Tarelho, Luciana Gomes, Camiza, Ludmila Duran, Villanassi, Rosana. Sexual abuse and drug and alcohol dependence: a review. *J. bras. psiquiatr.* 2000. № 49(4). P. 85-95
17. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-karny-16798683#content>
18. Krienert J. L., Walsh J. A. Sibling sexual abuse: an empirical analysis of offender, victim, and event characteristics in National Incident-Based Reporting System (NIBRS) data, 2000-2007. *J. Child Sex. Abus.* 2011. Vol. 20. № 4. P. 353-372.
19. Langton L., Berzofsky M., Krebs C., Smiley-McDonald H. Victimization Not Reported to the Police 2006-2010. August 2012. 18 p.
20. Lisak D., Miller P.M. Repeat rape and multiple offending among undetected rapists. *Violence and Victims.* 2002. Vol. 17. Issue 1. P. 73-84.
21. Lov om straff (straffeloven). URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28>
22. National Centre for Victims of Crime. URL: <https://victimsofcrime.org/>

23. Police-reported crime statistics in Canada, 2021. URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/85-002-x/2022001/article/00013-eng.htm>
24. Rossegger A., Endrass J., Urbaniok F. From victim to offender: characteristics of sexually abused violent and sex offenders. *Nervenarzt*. 2011. Vol. 82. № 7. P. 866-872.
25. Schur, Edwin M. Crimes Without Victims: Deviant Behavior and Public Policy: Abortion, Homosexuality, Drug Addiction. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1965. 180 p.
26. Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937. URL: <https://www.gesetze.ch/inh/inhsub311.0.htm>
27. Sigusch V. Ergebnisse zur Sexualmedizin. Arbeiten aus dem Institut für Sexualforschung an der Universität Hamburg. Hrsg.: V. Sigusch. Basel, 1973. 179 p.
28. Texas Penal Code. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/55160NCJRS.pdf>.
29. Tjaden P., Thoennes N. Prevalence, Incidence, and Consequences of Violence Against Women: Findings From the National Violence Against Women Survey. November 1998. 16 p. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles/172837.pdf>
30. UNODS, Global Study on Homicide 2019. (Vienna, 2019). URL: <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf>
31. Violent sexual crimes recorded in the EU. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20171123-1>
32. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
33. Бабенко А.М. Теоретико-методологічний та праксеологічний вимір кримінологічної характеристики злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. №4. С. 52-54.

34. Бандурка І.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2010. 22 с.
35. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Х. : Одісей, 2003. 256 с.
36. Бачинин В. А. Философия права и преступления. Харьков : Фолио, 1999. 607 с.
37. Блажівський С.М. Моніторинг протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2013. 372 с.
38. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник. Київ : ВД Дакор, 2019. 352 с.
39. Ботнаренко І.А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 83-96.
40. Бражник, А. (2020). Абсолютно-визначені покарання за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості. Збірник наукових праць ЛОГОС. С. 81-84.
41. Брижак А.В. Характеристика культурно-психологічних факторів крадіжок, поєднаних з проникненням в житло. *Форум права*. 2013. № 4. С. 36-39.
42. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1736 с.
43. Виговський Д., Нікіфорова Т. Окремі питання кримінологічного визначення поняття «жертва злочину». *Університетські наукові записки*. 2020. Т.19, № 1(73). С. 175-183.
44. Віктимологія : навч. посіб. / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.

45. Воробей В.М. Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. *Юридична наука*. 2020. № 106. С. 192-199.
46. Гайворонський Є.П. Особливості віктимологічної профілактики, що проводиться підрозділами Національної поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22), т. 3. С. 104-107.
47. Герасимов О.В. Кримінологічна характеристика та аналіз злочинів у банківській сфері. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. № 24. С. 203-206.
48. Голіна В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3 (50). С. 185-193.
49. Голіна В.В. Кримінологічна профілактика злочинності: поняття, специфіка, структура, об'єкт запобіжного впливу. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 145-154.
50. Головкін Б.М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 124-135.
51. Головкін Б.М. Віктимність як основна категорія віктимології. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. №20. С. 6-13.
52. Головкін Б.М. Кримінологічне поняття віктимізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 15, Т. 2. С. 93-96.
53. Головкін Б.М., Лисодєд О.В. Співвідношення понять «особа злочинця» та «особистість злочинця». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) : у 2 ч.* Київ, 2020. Ч. 1. С. 34-39.
54. Гончарова Н.І. Дискурс віктимності у вітчизняному правовому полі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 239-247.

55. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. 735 с.
56. Гульман Б.Л. Сексуальні злочини. Системний аналіз психологічних, соціальних, соціально-психологічних і біологічних чинників, психодіагностика та психопрофілактика: автореф. дис. ... д-ра психолог. наук. К., 1994. 36 с.
57. Гульман Б.Л. Сексуальные преступления: монография. Харьков: Рубикон, 1994. 263 с.
58. Гумін О. М. Особливості кримінологічного аналізу жертв насильницьких злочинів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2009. Вип. 3. С. 209-218.
59. Гумін О.М. Поняття кримінальної насильницької поведінки та її види. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 807. С. 141-147.
60. Гумін О.М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 172-177.
61. Давиденко В.Л. Роль потерпілого в механізмі злочинної поведінки. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 141-144.
62. Давиденко В.Л. Сучасний стан злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 163-168.
63. Даньшин І., Лисодєд О. До питання про поняття злочинної діяльності. *Вісник академії правових наук України*. 1998. №3 (12). С.94-104.
64. Денисов С.Ф., Напиральська О.І. Формування особистості злочинця молодіжного віку. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2007. № 1. С. 43-47.
65. Денисов, С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152-159.

66. Денисова Т. А. Поняття кримінально-правової санкції. *Право та державне управління*. 2011. №1. С. 81-86
67. Джужа А. Потерпілий від злочину: віктимологічна характеристика. *KELM (Knowledge, Education, Law, and Management)*. 2017. №1. С.100-110.
68. Джужа А.О., Тичина Д.М. Роль потерпілого (жертви) в механізмі вчинення злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №4 (105). С. 87-98.
69. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук (д-ра наук) : 12.00.08 / МВС України, Нац. акад. внутр. справ, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2018. 522 с.
70. Джужа А.О. Запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2012. 20 с.
71. Джужа А.О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини: монографія. Київ, 2013. 193 с.
72. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. К. : Атіка, 2009. 240 с.
73. Джужа О.М. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. №2. С. 133-138
74. Джужа О.М., Гапон О.А., Кирилюк А.В. Кримінально-правові та кримінологічні проблеми злочинців, пов'язаних із сексуальним насильством. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. К., 2004. № 10. С. 81-89.
75. Джужа О.М., Горлач С.В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 15-21.

76. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М. Жертва злочину: підходи до визначення та проблеми класифікації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 74-81.

77. Джужа О.М., Моїсєєв Є.М. Проблеми потерпілого від злочину: (кримінологічний та психологічний аспекти) : навч. посіб. / МВС України; УАВС. К., 1994. 51 с.

78. Долгий О.А., Мудряк Т.О., Омельчук Л.В. Жертва злочину як головний елемент віктимології. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1. С. 28-33.

79. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Сєверодонецьк : ЛугДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

80. Дьордяй В.І. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ зґвалтувань, що вчиняються неповнолітніми: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 233 с.

81. Дьордяй В.І. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ зґвалтувань, що вчинені неповнолітніми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 20 с.

82. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений (ETS № 116). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319#Text

83. Зайцев О.О. Психічна патологія в осіб молодого віку, які скоїли сексуальні злочини (діагностика, клініка, лікування та профілактика): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мед. наук: спец. 14.01.16 / Укр. НДІ соц. і суд. психіатрії та наркології. К., 2005. 28 с.

84. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
85. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. К. : Юринком Интер, 1999. 240 с.
86. Іванов Ю. Ф., Джужа О.М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.
87. Кальман А.Г. Криминалогическая характеристика, детерминация и предупреждение изнасилований : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан-а юрид. наук : спец. 12.00.08 / Харьковский ордена трудового красного знамени юридический институт им. Ф. Э. Дзержинского. Х., 1986. 18 с.
88. Козерацька О.А. Судово-психіатрична оцінка віктимної поведінки потерпілих внаслідок сексуального насильства. *ScienceRise. Medical science*. 2017. № 7. С. 7-14.
89. Козлюк Л.Г. Віктимна поведінка неповнолітніх жертв статевих злочинів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 44. С. 515-520.
90. Козлюк Л.Г. Про необхідність вивчення особистості злочинця з позиції соціально-натуралістичної кримінології. *Правова держава*. 2020. Випуск 31. С. 374-380.
91. Козлюк Л.Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 10. С. 245-248.
92. Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: <https://rm.coe.int/1680462546>.
93. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

94. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Кримінологія та профілактика злочинів». URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kpk/20.pdf> (дата звернення 17.11.2021).

95. Корнякова Т.В., Коваль В.О. Кримінологічні напрями віктимології як науки про жертву. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. №1. С. 280-282.

96. Корнякова Т.В., Юзікова Н.С. Кримінологія: навч. посібн. для підгот. до екзамен. Дніпропетровськ, 2015. 100 с.

97. Корчовий М.М. Діяльність органів внутрішніх справ з попередження зґвалтувань. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1996. № 2. С. 228-231.

98. Корчовий М.М. Кримінологічні проблеми боротьби зі зґвалтуваннями, вчинюваними неповнолітніми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2000. 18 с.

99. Косенко С. Основні детермінанти вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання №1 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 вересня 2021 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2021. С. 52-54

100. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2004. 213 с.

101. Косенко С.С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2004. 21 с.

102. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. К. : Атіка, 2008. 352 с

103. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
104. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
105. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22-23 квітня 2004 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. К.-Х.: Юрінком Інтер, 2004. 260 с.
106. Кримінологічна віктимологія: посібник / За заг. ред. професора О.М. Джужі. К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.
107. Кримінологія (загальна частина) : навч. посіб. / А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, Л.М. Давиденко та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки. Х.: вид-во ХНУВС, 2010. 240 с.
108. Кримінологія : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. Київ : МАУП, 2002. 295 с.
109. Кримінологія : навчально-методичний посібник / О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв, В.В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. К. : Атіка, 2003. 400 с.
110. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
111. Кримінологія: Загальна та особлива частини: Підруч. для студ. вищих юрид. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. І. Кальман, О. В. Лисодєд; за ред. проф. І. М. Даньшина. Х.: Право, 2003. 352 с.
112. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. М. Голіна, Ю. М. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
113. Кримінологія: навчальний посібник-практикум (для здобувачів вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність») / С.А. Шалгунова, А.М. Орлеан, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, Ю.М. Крамаренко, Г.В. Барабаш, Ю.В. Волошина, І.В. Шило ; За заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової.

Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 332 с.

114. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред.. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 440 с.

115. Кулик К.Д. Віктимологічна характеристика жертв розбещення неповнолітніх в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 343-348

116. Кулик К.Д. Щодо питання про типологію конкретної життєвої ситуації при вчиненні розбещення неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 88-92.

117. Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джужі. К.:Юрінком Інтер, 2001. Кн.2. 480 с.

118. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужі. К.: Юрінком Інтер, 2001. Кн.1. 352 с.

119. Лановенко І.І. Концепція ранньої профілактики статевих злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Українська академія внутрішніх справ; Інститут психології АПН України. Київ, 1995. 23 с.

120. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2009. 245 с.

121. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2009. 20 с.

122. Ларченко М.О. Кримінологічний аналіз особистості жертви статевого злочину та її поведінки. *Юридичний вісник*. 2010. № 4. С. 106-110.

123. Левченко Ю., Лобан Д. Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості

дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 119 (2). С. 26-33.

124. Литвинов О.М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. № 4. С. 581-586.

125. Ліщук Н. Загальносоціальна профілактика насильницьких дій щодо жінок. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №2. С. 310-315.

126. Ліщук Н.О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020. 232 с.

127. Лукаш А. Питання кримінологічної характеристики особистості гвалтівника. *Право України*. 2006. №5. С. 138-142.

128. Лукаш А.С. Деякі аспекти сутності насильства при вчиненні зґвалтування. *Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання*. Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 7-8 грудня 2005 р.). Збірник наукових праць / Редкол.: С.А. Єрохін, С.І. Пирожков, В.А. Гошовська, В.Ф. Погорілко та ін. К.: Національна академія управління, 2005. С. 242-246.

129. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2007. 20 с.

130. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика в місцях позбавлення волі. *Проблеми законності*. 2000. Вип. 44. С. 174-179

131. Медицький І.Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти : монографія / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника», Навч.-наук. юрид. ін-т; наук. ред. П. Л. Фріс. Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2020. 314 с.

132. Мельник П., Лановенко І. Психологічні механізми девіантної поведінки. *Право України*. 2000. №4. С. 90-92.

133. Мойсюк О.М. Віктимологічна профілактика порушень безпеки дорожнього руху (ст. 215 КК України) : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького Нац. акад. наук України. Київ, 1999. 19 с.

134. Мультимедійний навчальний посібник «Особливості розслідування окремих видів злочинів» / Антощук А.О., Атаманчук В.М., Комаринська Ю.Б., Курилін І.Р., Мировська А.В., Патик Л.Л., Пясковський В.В., Самодін А.В., Пуйко Т.В. URL: <https://arm.naiaiu.kiev.ua/books/orovz/info/authors.html>

135. Наваліяна Я.Т. Поняття та види латентних зґвалтувань. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 261-264.

136. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Авт.: Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Київ: ТОВ «К.І.С.», 2011. 132 с.

137. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Детермінація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності неповнолітніх осіб. *Нова архітектура безпекового середовища України* : зб. тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 грудня, 2022 р.). Харків : Юрайт, 2022. С. 114–117.

138. Назимко Є. С., Тіточка Т. І. Європейські стандарти захисту неповнолітніх осіб від статевих кримінальних правопорушень. *Кримінальна політика Європейського Союзу та України: проблеми інтеграції* : зб. тез наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 28.11.2022 р.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 85–89.

139. Назимко Є. С., Тіточка Т. І. Реабілітація підлітків, котрі постраждали від сексуального насильства: віктимологічна модель. *Еволюція конституційного, адміністративного та кримінального права за часи незалежності України* : зб. тез доп. та повідом. за матеріалами круглого

столу, присв. 31-й річниці Незалежності України (м. Харків, 15.09.2022 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 82–86.

140. Оболенцев В.Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2001. 185 с.

141. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: посібник. К.: Академвидав, 2003. 448 с.

142. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посібн. К., 1996. 351 с.

143. Орловський Б.М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. 2020. №2. Ч. 3. С. 44-50.

144. Особистість злочинця. Лекція. URL: <http://jurfak.univer.kharkov.ua/201213news/newest/kriminologia.pdf>.

145. Оцінка громадянами України ситуації в економічній сфері, дій влади та ролі держави в житті суспільства (травень 2021р.). URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-ukrainy-sytuatsii-v-ekonomichnii-sferi-dii-vlady-ta-rol-derzhavy-v-zhytti-suspilstva?fbclid=IwAR0q0iOcg-aVQYibbN2X8vQ3Axxoe-3FgY9_1p7dvqrrScnrblqZOdJFnCk (дата звернення 17.11.2021).

146. Панов Н.И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харьков. юрид. ин-т. Харьков, 1987. 514 с.

147. Папенко А.С. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за зґвалтування. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти* (частина II): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 22-23 січня 2020 року. Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 52-54.

148. Перелигіна Р. Тенденції жіночої насильницької злочинності в Україні. *Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії*: Матеріали IX Всеукр. наук.-практ.

конфер. / Редкол. Бошицький Ю.Л., Залужна А.Є., Малевич Л.Д., Українець С.Я. Рівне, 2019. С. 64-66.

149. Пивоваров В.В., Макаренко Ю.С. Насильство в сім'ї: віктимологічний аспект. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 12. С. 92-99.

150. Плутицька К. М. Запобігання примушуванню до вступу в статевий зв'язок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2016. 20 с.

151. Плутицька К.М. Примушування до вступу в статевий зв'язок як насильницький злочин. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія Юридичні науки. 2011. №1. С. 228-232.

152. Плутицька К.М. Сучасний стан насильницької злочинності в Україні: рівень, структура, динаміка, географія. *Право і суспільство*. 2017. №3. С. 176-181.

153. Пономарьова Т. І. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктимології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 368 с

154. Попельнюк Т.В. Про деякі змістовні аспекти поняття «кримінологічна характеристика злочинів». URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/52657/2/2019_Popelniuk_T_V-Pro_deiaki_zmistovni_147-148.pdf (дата звернення 04.04.2021).

155. Попередження насильства у закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників. БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». Київ: 2019. 102 с.

156. Попович О.В. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 313-317.

157. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / кол. авт.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Х.: вид-во Кроссруд, 2008. 364 с.

158. Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики / Орлеан А., Павлюковець Т., крапивін Є., Лотюк Д., Човган в.; за ред. в. Човгана. К: «Видавничий дім «Артек», 2020. 206 с.

159. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи: Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995р. №6: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text>

160. Присяжнюк Т.І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : навч. посіб. Київ, Ін-т держави і права, 2016. 240 с.

161. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості: Пропозиції Президента до Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61790

162. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 756-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-dij-z-realizaciyi-nacionalnoyi-strategiyi-u-sferi-prav-lyudini-na-20212023-roki-i230621-756>

163. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за злочини проти статевої недоторканості неповнолітніх). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46460

164. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53813

165. Проект Закону про внесення змін до розділу IV Кримінального кодексу України (щодо посилення кримінальної відповідальності за злочини

проти статевої свободи та статевої недоторканості особи). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61656.

166. Проект Закону про профілактику злочинності (реєстр. № 0924 від 12.05.1998 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=294

167. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. проф. О.М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

168. Пясковський В.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 70-80.

169. Рень Ю. В. Особливості кримінологічної характеристики латентної (прихованої) злочинності. *Південноукраїнський правничий правопис*. 2018. №3. С.44-47.

170. Рідний гвалтівник. Чому на Прикарпатті діти страждають від сексуального насилля. Репортер. 2019. URL: <https://report.if.ua/lyudy/ridnyj-%D2%91valtivnyk-chomu-na-prykarpatti-dity-strazhdayut-vid-seksualnogo-nasyllya>

171. Романцова С.В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Міністерство освіти і науки України, Львівський державний університету внутрішніх справ. Львів, 2018. 244 с.

172. Романцова С.В. Кримінологічна характеристика сексуальних злочинів, скоєних щодо дітей. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 34. Т.3. С. 48-51.

173. Рябчук О.С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам пов'язаним із задоволенням статевої пристрасті неприроднім способом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08

/ Національний університет юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2012. 21 с.

174. Саричев Я.В., Устенко Р.Л., Сонник Є.Г. Сексуальні девіації. Судова сексологія (для студентів вищих медичних навчальних закладів). Полтава, 2018. 144 с.

175. Саско О. Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1(9). С. 150-155.

176. Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту. URL: https://fama.agency/wp-content/uploads/2021/11/Zvit_Seksualne-nasyllya_2021-1.pdf

177. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.

178. Сидорчук О.О. Деякі теоретичні й практичні питання аналізу латентної злочинності в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 91. С. 198-208.

179. Симоненко Н.О. Криміналістичні риси жертви статевого злочину. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). С. 67-71.

180. Симоненко Н.О. Розслідування зґвалтувань минулих років: дис... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2018. 285 с.

181. Синєокий Л.В. Мотивація девіантних форм поведінки особи, що призводить до сексуальних злочинів: дис. ... на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Запоріжжя, 2006. 254 с.

182. Синєокий О.В. Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: монографія. Харків : Право, 2009. 752 с.

183. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

184. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. Київ: Гол. ред. укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1975. 775 с.

185. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. URL: <http://sum.in.ua/s/prymushuvaty>

186. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія / О.М. Балакірєва, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірєва; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.

187. Спіцина Г.О., Філіпенко Н.Є., Акулова А.О. Віктимологічний аспект попередження майнових злочинів на транспорті. *Злочинність і протидія їй в умовах сингулярності: тенденції та інновації*: зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті члена Правління Кримінологічної асоціації України, професора Тетяни Андріївни Денисової (м. Харків, 16 квіт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. Справ, Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2021. С. 143-145.

188. Тимошенко В.І. Причини і умови злочинності. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В.І.Шакун (голова), В.І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Нац. акад. внутр. справ. 2019. С. 372-373.

189. Тимошенко Д.Ю., Супрун Т.М. Кримінологічна характеристика зґвалтування в Україні. *Актуальні наукові проблеми. Розгляд, рішення, практика* : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 травня 2017 р.) / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. У 2-х частинах. К. : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. ч. 2. С. 66-68.

190. Титаренко О.О. Зарубіжний досвід програмування протидії злочинності: можливості для України : монографія. К. : ФОП Маслаков, 2019. 192 с.
191. Тихонова О.В. Щодо розуміння категорії «кримінологічна характеристика». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія. Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 246-249.
192. Тичина Д.М., Посудевський І.В. Віктимізація сімейно-побутових відносин в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т.(70). №3. С. 187-192.
193. Топольник В. Соціально-психологічна характеристика особистості крадія. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №6. С. 303-307.
194. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). Одеса: Юридична література, 2000. 336 с.
195. Туляков В.А. Виктимология: монографія. Київ, 2003. 148 с.
196. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2001. 37 с.
197. Федоренко Р., Фенина О. Психологічні особливості особистості, потерпілої від сексуального насильства. *Психологія: реальність і перспективи*. 2020. Вип. 14. С. 209-215.
198. Фіалка М.І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності». *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 237-246.
199. Фіалка М.І. Показники злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. Т. 2 № 7. С. 361-367.
200. Філь І.О. Проблемні аспекти злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 300-304.

201. Формування готовності молоді до сімейного життя як складова молодіжної роботи. URL: <https://dismp.gov.ua/simejni-tsinnosti-ukrainskoi-molodi-informatsijni-materialy>
202. Хижняк Є.С. Характеристика потерпілої малолітньої особи, щодо якої вчинено статеві злочини. *Актуальні проблеми політики*. 2012. №44. С. 352-361.
203. Ходимчук О. Наявність психічних аномалій у осіб та їх вплив на вчинення насильницьких злочинів. *Право України*. 2003. №7. С. 60-64.
204. Холод О.П. Поняття, спільні ознаки та класифікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія Юридична. 2009. № 3. С. 269-277.
205. Храмцов О.М. Особистість злочинця та практичне значення її кримінологічного аналізу. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 26. С. 64-70.
206. Храмцов О.М. Щодо видів насильницьких злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 86-93.
207. Христенко В.Е. Моделирование психологических детерминант поведения жертв сексуальных преступлений: автореф. дис. ...канд. псих. наук: 19.00.01 / Университет внутренних дел. Х., 1997. 20 с.
208. Чеханюк Л.В. Співвідношення понять «жертва злочину» та «потерпілий». *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) / у 2 ч. Редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 223-227.
209. Чечель Н. Жертва злочину і віктимність. *Юридична Україна*. 2011. № 7. С 96-99.

210. Чугуніков І.І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи на порозі змін. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2. Т. 2. С.117-126.

211. Шакур В. І. Урбанізація і злочинність. К. : Атіка, 1996. 256 с.

212. Шалгунова С.А. Кримінологічні ознаки осіб, які вчинили серійні сексуальні злочини. *Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження*: мат. наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11 груд. 2009 р., 16 лют., 11 бер. та 28 трв. 2010 р.). Дніпропетровськ: ДДУВС, 2010. С. 123-127.

213. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: монограф. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра-ЛТД, 2012. 548 с.

214. Шахова К.В. Шляхи подолання причин та умов вчинення зґвалтувань в Україні. *Право і безпека*. 2014. № 2 (53). С. 153-156.

215. Шевчук Т.І. Віктимологічна профілактика як складова системи ефективної протидії сексуальній злочинності. *Форум права*. 2018. № 1. С. 110-118.

216. Шелкошвеев І.В., Філоненко В.М. Соціально-психологічний портрет злочинця, який вчинив злочини сексуально-насильницького характеру до неповнолітніх осіб. *Особистість, суспільство, закон* : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (м. Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків, 2020. С. 316-320

217. Шеремет А.П. Злочини проти статевої свободи: монографія. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. 216 с.

218. Шеховцова Л.І. Про посилення кримінальної відповідальності за статеві злочини, вчинені проти неповнолітніх. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 1 (2). С. 230-234.

219. Шигонін О.Б. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом: кримінологічна характеристика та запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2011. 20 с.

220. Шум С.С. Стан насильницької злочинності в Україні. *Право та державне управління*. 2021. №1. С. 116-124.

221. Юртаєва К. Жертва. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/zhertva/>

222. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого, 2004. 188 с.

223. Юрченко Р.А. Окремі аспекти кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. №62. С. 310-314.

224. Юрченко Р.А. Отдельные аспекты криминологической характеристики личности преступника, совершившего насильственные половые преступления. *Pregătirea profesională a cadrelor pentru subdiviziunile ministerului afacerilor interne și alte organe de drept: Conferinta stiintifico-practica internationala (din 4 decembrie 2020)*. Chișinău, 2021. P. 566-570.

225. Юрченко Р.А. Патопсихологічні особливості рис суб'єкта статевих насильницьких злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків)*. Харків : ХНУВС, 2019. С. 236-238.

226. Юрченко Р.А. Протидія насильницьким статевим злочинам в Україні. International scientific and practical conference «*European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice*»: conference proceedings, February 26-27, 2021. Wloclawek, Republic of Poland: «Baltija Publishing». С. 207-211.

227. Юрченко Р.А. Роль жертви у генезі злочинної поведінки. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 54-57.

228. Юрченко Р.А. Удосконалення кримінального законодавства України щодо відповідальності за насильницькі статеві злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 260-263.

229. Юрченко Р.А., Данилевський А.О. Применение символдраммы в практике работы с жертвами, пережившими сексуальное насилие. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 року)*. Кривий Ріг, 2018. С. 330-334.

230. Якимова С.В. Кримінологічний портрет особистості насильницького злочинця, який учиняє злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 220-225.

231. Якимова С.В. Поняття та кримінологічна характеристика «сексуальних злочинів». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 807. С. 159-165.

232. Яременко М. Проблеми сучасного кримінального законодавства у сфері злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Підприємство, господарство і право*. 2020. №11. С. 218-226.

ДОДАТКИ

Додаток А

УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПИТУВАННЯ

В межах дисертаційного дослідження розробляється проблема віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів, проти статевої свободи та статевої недоторканості - зґвалтування, сексуальне насильство.

Просимо Вас відповісти на питання цієї анкети, висловлюючи свою думку із даного питання. Більшість із них містить можливі варіанти відповідей і Вам достатньо підкреслити той, що відображає Вашу думку. Деякі питання містять вільну відповідь, де Ви можете висловити власне бачення, якщо воно відмінне від запропонованих варіантів відповідей.

Анкета анонімна: головне – Ваші знання та досвід.

Щиро вдячні за участь в дослідженні!

1. Стаж роботи

2. Регіон

3. Посада, яку Ви обіймаєте

4. Чи вважаєте Ви насильницькі статеві злочини розповсюдженим явищем?

1) так, у всьому світі	– 69,3 %
2) так, особливо в Україні	– 21,4 %
3) ні	– 7,4 %
4) це особиста справа кожного	– 1,9 %

5. Які кримінальні правопорушення, на Вашу думку, належать до насильницьких статевих злочинів?

1) кримінальні правопорушення передбачені, ст.ст. 152(зґвалтування), 153(сексуальне насильство), 154(примушування до вступу в статевий зв'язок) КК України – 53 %

2) кримінальні правопорушення передбачені, ст.ст. 152(зґвалтування), 153(сексуальне насильство) КК України – 0,9 %

3) кримінальні правопорушення передбачені, ст.ст. 152(зґвалтування), 153(сексуальне насильство), 154(примушування до вступу в статевий зв'язок), 155(природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), 156(розбещення неповнолітніх), 156-1(вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку) КК України – 45,6 %

4) кримінальні правопорушення передбачені, ст.ст. 155(природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку), 156(розбещення неповнолітніх), 156-1(вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку) КК України – 0,5 %

6. Через які причини, на Вашу думку, насильницькі статеві злочини не знаходять відображення офіційних обліках?

1) небажання потерпілої повідомляти у правоохоронні органи	– 54 %
2) неналежне виховання неповнолітніх в сім'ї	– 1,9 %
3) сором перед оточуючими	– 28,4 %
4) страх послідує розправи злочинця	– 4,7 %
5) небажання піддаватися огляду	– 4,2 %
6) страх втрати коханого	– 1,4 %
7) недосконалість законодавства	– 5,6 %

7. Чи були у Вашій практиці випадки розслідування насильницьких статевих злочинів?

1) так	– 60,9 %
2) ні	– 38,1
3) інше	– 1 %

8. Яка категорія осіб, на Вашу думку, найбільше страждає від насильницьких статевих злочинів?

1) жінки	– 51,2 %
2) діти	– 18,6 %
3) чоловіки	– 0 %
4) усі перелічені категорії	– 30,2 %

9. Яке, на Ваш погляд, найбільш розповсюджене місце вчинення насильницьких статевих злочинів?

1) місто	– 39,1 %
2) селище	– 6 %
3) транспорт	– 0,5 %
4) вулиця	– 18,6 %
5) парк	– 6,5 %
6) гуртожиток	– 2,3 %
7) місце роботи (навчання) потерпілого	– 0,9 %
8) місце роботи (навчання) злочинця	– 3,7 %
9) місце проживання потерпілого	– 19,1 %
10) місце проживання злочинця	– 3,3 %

10. Який, на Ваш погляд, найбільш розповсюджений час вчинення насильницьких статевих злочинів?

1) робочий час	– 0,5 %
2) вихідні, передвихідні дні	– 5,1 %

3) святкові дні	– 0,9 %
4) ранком з 6.00 до 10.00	– 0%
5) вдень з 10.00 до 16.00	– 0 %
6) ввечері з 16.00 до 22.00	– 14,4 %
7) вночі з 22.00 до 6.00	– 14 %
8) час не має значення, трапляється постійно	– 65,1 %

11. Як ви вважаєте, чи вчиняються насильницькі статеві злочини групою осіб?

1) так	– 58,1 %
2) ні	– 38,6 %
Якщо так, то у складі:	
- родичів	– 5,6 %
- друзів	– 38,1 %
- випадкових знайомих	– 17,7 %
- інше	– 4,7 %

12. На Вашу думку, який мотив вчинення насильницьких статевих злочинів?

1) сексуальний	– 47,4 %
2) корисливий	– 1,4 %
3) помста	– 2,8 %
4) мазахістські нахили	– 21,4 %
5) приниження	– 22,3 %
6) інший	– 4,7 %

13. Яка, на Вашу думку, категорія осіб вчиняє насильницькі статеві злочини?

14-16 років	– 0 %
16-18 років	– 1,9 %
18-25 років	– 12,8 %
25-30 років	– 20,9 %
30-40 років	– 60,9 %
понад 40 років	– 3,5 %

14. Стать

жіноча	– 0,5%
чоловіча	– 99,5 %

15. Освіта

вища, незакінчена вища	– 7 %
професійна (професійно-технічна) освіта	– 53,5 %
повна загальна середня освіта	– 18,6 %
фахова передвища освіта	– 2,8 %
не має освіти	– 18,1 %

16. Соціальний статус

робітник	– 73,6 %
студент	– 3,3 %
підприємець	– 0,9 %
державний службовець	– 0,9 %
колгоспник	– 1,4 %
представник інтелігенції	– 0,9 %
пенсіонер	– 0,9 %
інше	– 18,1%

17. Сімейний стан

одружений (заміжня)	– 12,1 %
неодружений (незаміжня)	– 29,3 %
розлучений (розлучена)	– 46,5 %
вдівець (вдова)	– 0,5 %
одинок мати (батько)	– 0,9 %
цивільний шлюб	– 10

18. Діти

немає дітей	– 43,3 %
одна дитина	– 41,9 %
дві та більше	– 14,8 %
три та більше	–
чотири та більше	–

19. Чи був раніше судимий і скільки разів

раніше не судимий	– 29,3 %
судимий 1 раз	– 24,6 %
судимий 2 рази	– 44,7 %
судимий 3 рази	– 0,5 %
судимий 4 і більше разів	– 0,9 %

20. Рід занять на момент вчинення злочину

навчався	– 6,5 %
працював у державній установі чи на підприємстві	– 7 %
ніде не працював і не навчався	– 79,1 %
працював у комерційній структурі	– 7,4 %

21. Як саме впливає вживання алкоголю (наркотиків) на вчинення насильницьких статевих злочинів?

1) є одним із основних факторів	– 55.8 %
2) якщо і впливає, то несуттєво	– 44.2 %

22. Чи мають особи, що вчиняють насильницькі статеві злочини розлади психіки:

1) мають та визнані неосудними	– 5,6 %
2) мають, але визнані осудними	– 74,4 %
3) мають, але визнані обмежено осудними	– 9,3 %
4) не мають	– 10,7 %

23. Які, на Вашу думку, причини та умови сприяють виникненню насильницьких статевих злочинів у Вашому регіоні?

1) недостатня профілактична робота суб'єктів запобігання насильницьким статевим злочинам щодо недопущення подібних злочинів	– 12,6 %
2) наявність у суспільстві негативних соціальних установок, що впливають на свідомість злочинцям	– 9,3 %
3) морально-психологічні вади особи злочинця	– 44,2 %
4) якості особи чи поведінка потенційної жертви	– 3,7 %
5) недосконалість законодавства	– 3,3 %
6) генетичні аномалії	– 26 %

24. Від кого за останній рік Ви отримували інформацію про факти насильницьких статевих злочинів?

1) потерпілих	– 13,5 %
2) засобів масової інформації	– 55,8 %
3) органів місцевого самоврядування	– 1,9 %
4) органів державної влади	– 2,3 %
5) громадських організацій	– 9,3 %
6) пересічних громадян	– 17,2 %

25. Як Ви вважаєте, чому жертва продовжує залишатися у відносинах, побудованих на сексуальному насильстві?

1) применшування вчиненого, сподівання на краще	– 10,7 %
2) обіцянка змінити ставлення	– 7 %
3) низький рівень самооцінки	– 39,1 %
4) страх	– 40,9 %
5) роль влади, впливовості та багатства для поведінки суб'єкта сексуального насильства	– 2,3 %

26. Яка, на Вашу думку, категорія осіб стає потерпілими від насильницьких статевих злочинів?

Стать		
	жіноча	– 99,5 %
	чоловіча	– 0,5 %
Вік		
	7-12 років	– 0,9 %
	12-14 років	– 1,5 %

14-18 років	– 16,9 %
18-25 років	– 71,3 %
25-39 років	– 9,4 %
40-55 років	– 0 %
понад 55 років	– 0 %
Сімейний стан	
одружений (заміжня)	– 50,2 %
неодружений (незаміжня)	– 27 %
розлучений (розлучена)	– 2,3 %
вдівець (вдова)	–
одинок мати (батько)	– 0,9 %
цивільний шлюб	– 8,8 %
проживає з обома батьками	– 2,3 %
проживає з батьком чи матір'ю	– 8,5 %
Соціальний статус	
робітник	– 55,8 %
студент	– 23,7 %
підприємець	– 0,5 %
державний службовець	– 0,5 %
колгоспник	– 0 %
представник інтелігенції	– 0,9 %
пенсіонер	– 0 %
інше	– 18,6 %
Взаємовідносини із злочинцем	
є родичом злочинця	– 10,2 %
знайомий злочинця	– 19,1 %
незнайомий	– 14,9 %
випадковий знайомий	– 50,7 %
інше	– 5,1 %
Чи вживав потерпілий під час вчинення злочину спиртні напої:	
так	– 32,6 %
ні	– 67,5 %
Яка поведінка потерпілого під час вчинення насильницьких статевих злочинів	
нейтральна	– 40 %
провокуюча	– 15,4 %
віктимна	– 10,2 %
пасивна	– 34,4 %

Чи мали потерпілі від насильницьких статевих злочинів до вчинення злочину розлади психіки

так	– 19,5 %
ні	– 80,5 %

27. Яка основна роль Національної поліції у запобіганні та протидії насильницьким статевим злочинам?

1) ототожнення сексуального насильства з іншими проявами насильства	– 10,2 %
2) ретельне та професійне розслідування кожного випадку насильства	– 47 %
3) профілактичні заходи	– 24,7 %
4) притягнення винуватих до відповідальності	– 14,9 %
5) всі перераховані	– 3,2 %

28. Як Ви оцінюєте діяльність держави щодо запобігання насильницьким статевим злочинам?

1) добре	– 4,7 %
2) більш добре, ніж задовільно	– 9,8 %
3) задовільно	– 70,2 %
4) незадовільно	– 15,3 %

29. Знання в яких галузях, на Вашу думку, найбільш корисні для діяльності у сфері запобігання насильницьким статевим злочинам і роботи з потерпілими?

1) кримінальне право	– 10,7 %
2) кримінологія	– 50,2 %
3) криміналістика	– 2,8 %
4) соціологія	– 2,3 %
5) психологія	– 32,1 %
6) всі відповіді	– 1,9 %

30. Які, на Ваш погляд, необхідні заходи для зниження рівня насильницьких статевих злочинів?

1) створення окремого підрозділу для розслідування даної категорії злочинів	– 46 %
2) посилення профілактичної роботи	– 46 %
3) віднесення даної категорії злочинів до підслідності ДБР	– 3,3 %
4) діяльність Національної поліції за цим напрямом і так достатня	– 4,7 %

31. Чи достатньою є, на Ваш погляд, діюча нормативно-правова база щодо ефективного запобігання та протидії насильницьким статевим злочинам?

1) так	– 9,3 %
2) ні	– 9,8 %
3) потребує вдосконалення	– 80,9 %

Додаток Б

Акти впроваджень

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
доктор юридичних наук, професор
Єгор НАЗИМКО
« 03 » жовтня 2023 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Андрій УДОД, завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1, кандидат юридичних наук

3. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням, кандидат юридичних наук

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Юрченко Римми Артурівни на тему: «Віктимологічна профілактика насильницьких статевих злочинів» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального права та кримінології.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– дефініції віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів, під якою запропоновано розуміти систему державних та громадських заходів та засобів, спрямованих на удосконалення кримінологічної ситуації та загального кількісно-якісного показника

кримінально протиправної діяльності в країні шляхом запобігання насильницьким статевим злочинам за допомоги зниження віктимного потенціалу громадян, а також усунення детермінантів, які підвищують індекс віктимності населення.

– теоретичних підходів до визначення кримінологічних ознак особи кримінального правопорушника, який вчиняє насильницькі статеві злочини: чоловік (99 %) у віці 18–28 років (33 %), який має повну загальну середню та базову загальну середню освіту (61,6 %), працездатний, але такий, що ніде не працює та не навчається (65 %), громадянин України (98,7 %). Може характеризуватись такими додатковими кримінально-правовими ознаками як: стан алкогольного сп'яніння (25 %); раніше вчиняв кримінальні правопорушення (29 %); має судимість (19 %). Більшість осіб, які вчинили насильницькі статеві злочини або мають статеві перверсії, або соціально дезадаптовані.

– наукових підходів до соціально-економічних заходів віктимологічної профілактики: 1) розширення меж соціального захисту особливо вразливих категорій населення (дітей, жінок, осіб із інвалідністю та осіб похилого віку), а також тих, що потребують специфічного захисту (свідків кримінальних правопорушень, жертв домашнього насильства тощо); 2) розширення мережі волонтерських організацій; 3) створення нових робочих місць, актуалізованих під потреби сучасного суспільства; 4) вирішення проблеми зовнішньої трудової міграції (як одного зі способів використання осіб у торгівлі людьми); 5) сприяння розвитку спеціалізованих центрів із надання допомоги жертвам сексуального насильства та насильства за ознакою статі; 6) удосконалення процедури захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; 7) створення сучасних програм реабілітації жертв насильницьких статевих злочинів, зокрема тих, що були вчинені військовослужбовцями країни-агресора.

Голова комісії:

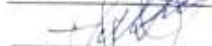

Ганна БУГА

Члени комісії:

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

Андрій УДОД

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО	
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність	
Донецького державного університету внутрішніх справ	
« 03 »	листопада 2013 р.
Науковий співробітник ВНПР	
	
(підпис, прізвище)	

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Перший проректор
 доктор юридичних наук, професор
Єгор НАЗИМКО
 2023 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
 в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової роботи, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Юрченко Римми Артурівни на тему: «Віктимологічна профілактика насильницьких статевих злочинів» зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Криминологія», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Зокрема в частині:

– диференціації заходів віктимологічної профілактики насильницьких статевих злочинів в залежності від типу суспільно небезпечної поведінки злочинця на такі: 1) суспільно небезпечна поведінка, зумовлена статевими перверсіями: проведення культурно-виховних та освітніх заходів із потенційними/реальними жертвами насильницьких статевих злочинів; проведення реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення соціальної

ролі потерпілих осіб у суспільстві; забезпечення психологічного та правового супроводу жертв протягом досудового розслідування та судового розгляду; удосконалення тактики та методики взаємодії правоохоронних органів із жертвами з метою витіснення стигматуючих факторів; 2) суспільно небезпечна поведінка, спрямована на вчинення насильницького статевого злочину без мети задоволення статевої пристрасті: будування стратегії взаємодії із жертвами, спрямованої на встановлення особливостей їх інтеракції із кримінальним правопорушником; визначення ролі та особливостей передкримінальної поведінки жертви у механізмі кримінально протиправної поведінки; закріплення у свідомості жертви факту відсутності її безпосередньої вини у вчиненому відносно неї суспільно небезпечному діянні.

– теоретичних підходів до типології жертв насильницьких статевих злочинів: 1) активно-неагресивні жертви – комунікабельні особи, які є надмірно соціалізованими, що ускладнює процес сприйняття та усвідомлення ними потенційної суспільної небезпечності діяння, яке відносно них планується/реалізується. Статеві протиправні діяння не провокуються; 2) активно-агресивні жертви – комунікабельні особи, поведінка яких має риси зухвалості, зокрема, вони також характеризуються зниженим рівнем емпатії, конфліктним стилем ведення діалогу, негативним сприйняттям критики. Статеві протиправні діяння не провокуються; 3) жертви-провокатори – особи, які своєю поведінкою (у тому числі така поведінка може мати пасивний характер), формують у правопорушника уявлення про можливість вчинення відносно них статевого насильницького злочину. Часто такими жертвами є особи, відносно яких вчиняється домашнє насильство; 4) пасивна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через відсутність спроб до самозахисту та відвернення кримінального правопорушення відносно себе; 5) казуальна жертва – особа, яка зазнала статевого насильства через вплив об'єктивних факторів, незалежних від стилю поведінки; 6) фізично/гендерно приваблива жертва – особа, яка стала жертвою насильницького статевого злочину через особисті вподобання кримінального правопорушника.

– теоретичних підходів до встановлення взаємозв'язку між детермінантами насильницьких статевих злочинів та їх наслідками: 1) депопуляція населення через травмування, а також смерть потерпілих від таких діянь осіб; 2) зниження трудового потенціалу країни через втрату жертвами працездатності, а також здатності до перекваліфікації та зміни роду діяльності; 3) зростання рівня захворюваності (у т.ч. – психічних відхилень) населення; 4) побічний вплив на зростання кількості інших кримінальних правопорушень, які вчиняються зокрема із корисливих мотивів, а також мотиву помсти; 5) зниження рівня моральності населення у сфері статевих відносин; 6) деморалізація та десоціалізація неповнолітніх осіб; 7) потенційно високий ризик вторинної віктимізації; 8) алкоголізація та наркотизація суспільства; 9) негативний вплив на економіку держави, зумовлений витратами на покриття збитків, пов'язаних із медичним обслуговуванням потерпілих осіб, наданням їм юридичного та психологічного супроводу тощо; 10) факультативні дестабілізатори національної та економічної безпеки.

— визначення місця мотивації на вчинення насильницького статевого злочину в механізмі інтеракції злочинця та жертви. Насильницький статевий злочин у більшості випадків зумовлюється комплексом особистісних якостей кримінального правопорушника, в який інтегрується механізм віктимної поведінки жертви. Цикли мотивації в межах перверсивної кримінально протиправної поведінки диференційовані на такі: 1) актуалізація – визнання суб'єктом протиправного діяння прагнення та спроможності вчинити насильницький статевий злочин; 2) пролонгація – остаточне закріплення мотиву та мети, проведення елементарних маніпулятивних дій, спрямованих на підготовку кримінального правопорушення; 3) кульмінація – вчинення насильницького статевого злочину; 4) деактуалізація – вчинення посткримінальних дій. Доведено, що за умови спонтанного насильницького статевого злочину механізм мотивації спрощується до двох циклів: актуалізації та кульмінації.

Декан факультету

Ольга КОВАЛЬОВА

Завідувач кафедри

Андрій УДОД

Голова комісії

Ганна БУГА

Члени комісії:

Ольга ГАПОНЮК

Андрій ЗАХАРЧЕНКО

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес
Донецького державного університету внутрішніх справ

« 03 » квітня 2023р.

Науковий співробітник ВОНП

Сергей СЕРГЕЕВИЧ

(Підпис, прізвище)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Криворізького РУП
ГУНП в Дніпропетровській області
полковник поліції
Володимир ВАСИЛЬСВ

«05» березня 2022

АКТ

«05» березня 2022

м. Кривий Ріг

№ _____

Про впровадження результатів дисертації
у діяльність _____ підрозділу ГУНП в Україні

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

– заступник начальника управління поліції – начальник відділу кримінальної поліції Криворізького РУП ГУНП в Дніпропетровській області **Олександр ІЗВАРИН**;

– заступник начальника ВКП Криворізького РУП ГУНП в Дніпропетровській області **Юрій ТКАЧЕНКО**;

– старший оперуповноважений в ОВС Дніпровського управління ДВБ НПУ **Ігор БІЛИЙ**,

розглянула й узагальнила результати дисертаційного дослідження, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальності 081 – Право; галузь знань 08 «Право» Юрченко Римми Артурівни на тему «Віктимологічна профілактика насильницьких статевих злочинів».

Проаналізовано основні результати дослідження Юрченко Р.А., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні та методологічні положення дисертації:

1. Yurchenko R.A. The right for sexual freedom and sexual immunity as an element of violent sexual crime. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. №6. Part 1. P. 185-190

2. Юрченко Р.А. Окремі аспекти кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. №62. С. 310-314.

3. Yurchenko R.A. Certain aspects of victimological prevention of violent sexual assaults. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations* : Collective monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2021. P. 576-594

4. Юрченко Р.А. Роль жертви у генезі злочинної поведінки. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 54-57.

5. Юрченко Р.А. Удосконалення кримінального законодавства України щодо відповідальності за насильницькі статеві злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 260-263.

6. Юрченко Р.А., Данилевський А.О. Применение символдраммы в практике работы с жертвами, пережившими сексуальное насилие. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції)*, (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 року). Кривий Ріг, 2018. С. 330-334.

7. Юрченко Р.А. Патопсихологічні особливості рис суб'єкта статевих насильницьких злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків)*. Харків : ХНУВС, 2019. С. 236-238.

8. Юрченко Р.А. Отдельные аспекты криминологической характеристики личности преступника, совершившего насильственные половые преступления. *Pregătirea profesională a cadrelor pentru subdiviziunile ministerului afacerilor interne și alte organe de drept: Conferinta stiintifico-practica internationala (din 4 decembrie 2020)*. Chișinău, 2021. P. 566-570.

9. Юрченко Р.А. Протидія насильницьким статевим злочинам в Україні. International scientific and practical conference «European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice»: conference proceedings, February 26-27, 2021. Wloclawek, Republic of Poland: «Baltija Publishing». С. 207-211.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Юрченко Р.А. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в діяльність ГУНП України.

Додаток В

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Yurchenko R.A. The right for sexual freedom and sexual immunity as an element of violent sexual crime. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. №6. Part 1. P. 185-190
2. Юрченко Р.А. Окремі аспекти кримінологічної характеристики насильницьких статевих злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. №62. С. 310-314.
3. Yurchenko R.A. Certain aspects of victimological prevention of violent sexual assaults. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations* : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. P. 576-594
4. Юрченко Р.А. Роль жертви у генезі злочинної поведінки. *Молодий вчений*. 2021. № 1 (89). С. 54-57.
5. Юрченко Р.А. Удосконалення кримінального законодавства України щодо відповідальності за насильницькі статеві злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 260-263.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Юрченко Р.А., Данилевський А.О. Применение символдраммы в практике работы с жертвами, пережившими сексуальное насилие. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 15 лютого 2018 року)*. Кривий Ріг, 2018. С. 330-334.

2. Юрченко Р.А. Патопсихологічні особливості рис суб'єкта статевих насильницьких злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2019. С. 236-238.

3. Юрченко Р.А. Отдельные аспекты криминологической характеристики личности преступника, совершившего насильственные половые преступления. *Pregătirea profesională a cadrelor pentru subdiviziunile ministerului afacerilor interne și alte organe de drept*: Conferinta stiintifico-practica internationala (din 4 decembrie 2020). Chișinău, 2021. P. 566-570.

4. Юрченко Р.А. Протидія насильницьким статевим злочинам в Україні. International scientific and practical conference «*European potential for the development of legal science, legislation and law enforcement practice*»: conference proceedings, February 26-27, 2021. Wloclawek, Republic of Poland: «Baltija Publishing». С. 207-211.